

SADRŽAJ

TEMA BROJA

ISTINA I POMIRENJE

ISKUSTVA RATNE VIKTIMIZACIJE - ISTINA, PORICANJE, POMIRENJE

Proces pomirenja: samoostvarujuće proročanstvo Dr Marina Blagojević	5
Poricanje, prihvatanje i pomirenje Ruth Jamieson	9
Prihvatanje istine - korak ka pomirenju? Dr Zoran Ilić	14
Istina i pomirenje – Da, molim! Ne, hvala! Mr Vesna Kesić	18

ISPRIČATI ISTINU NA DRUGAČIJI NAČIN - ISKUSTVA IZ SVETA

Od denacifikacije do renacifikacije Iskustva posleratne Nemačke Istina i pomirenje iz aspekta viktimologije Dr Gerd F. Kirchhof	21
Istina i pravda – izazovi sa kojima se suočavaju žrtve pred međunarodnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju Judith Armatta	26
Istina i pomirenje: da li je potrebno preispitati osnovne postavke? Iskustva Južne Afrike i Ruande Heidy Rombouts	29
Istina i pomirenje – slučaj Severne Irske; Ozdravljenje kroz sećanje; Dosadašnji razvoj događaja David Wall	40

ISTINA I POMIRENJE - ISKUSTVA ZEMALJA BIVŠE JUGOSLAVIJE

Preduslovi za pomirenje Vehid Šehić	46
Psihološki aspekti procesa pomirenja u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji Nebojša Petrović	48
Propuštena katarza nakon Drugog svjetskog rata Mr Biljana Bijelić	53
Istina i pomirenje Nada Golubović	56
Psihosocijalna rekonsilijacija na području bivše Jugoslavije Dijana Đurić	58
Specifičnosti društveno-istorijskog konteksta i viktimizacije u Srbiji i njihov značaj za koncipiranje modela istine i pomirenja Dr Vesna Nikolić-Ristanović	60

KAKO SMO PREŽIVELE/I RATOVE U BIVŠOJ JUGOSLAVIJI - LIČNA ISKUSTVA

O ocu mom/tvom/njenom/njegovom (Tresak koji čujem posle pedeset godina) Nadežda Radović	68
Suočavanje sa prošlošću i mirovni aktivizam Branka Jovanović	70
Kako sam odrastala u devedesetim – od sobne egzilantkinje do aktivne građanke Marija Gajicki	73
Istina i pomirenje. Analiza slučaja – mogući put razumijevanja Dr Branislava Knežić	74

KOJI MODEL ISTINE I POMIRENJA ODGOVARA BIVŠOJ JUGOSLAVIJI?

Koji model istine i pomirenja odgovara bivšoj Jugoslaviji? Razmišljanja na osnovu završne panel diskusije Mr Jelena Tošić	76
---	----

PRIKAZI KNJIGA I NAUČNIH SKUPOVA

Gerry Johnstone Restorative Justice Ideas, Values, Debates Mr Sanja Čopić	80
Međunarodna konferencija: Balkan u susret pomirenju - Nemačko-francusko prijateljstvo kao model pomirenja za države Balkana Jasmina Nikolić	81

ČLANCI OBJAVLJENI U PREDHODNIM BROJEVIMA ZA 2002. GODINU

Istina i pomirenje

11. i 12. oktobra 2002. godine, u saradnji i uz finansijsku podršku Fridrich Ebert Stiftung-a, Viktimološko društvo Srbije je organizovalo Međunarodnu konferenciju pod nazivom Koji model istine i pomirenja odgovara bivšoj Jugoslaviji? Osnovni cilj Konferencije bila je razmena dosadašnjih iskustava u pogledu istine i pomirenja u različitim delovima sveta, uključujući različite delove bivše Jugoslavije, posebno Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku i Srbiju, kao i pokretanje šire javne diskusije o ovim pitanjima na nivou lokalne zajednice u Srbiji. U ovom broju Temide objavljujemo sve radove koji su prezentirani na ovoj Konferenciji, kao i radove koji su njome inspirisani a napisali su ih učesnici Konferencije.

Na Konferenciji su uzeli učešće istaknuti stručnjaci i neposredni učesnici procesa istine i pomirenja u različitim delovima sveta (BiH, Hrvatska, Severna Irska, Nemačka, Engleska, Belgija – Ruanda i Južna Afrika, SAD), kao i domaći stručnjaci. Takođe, na Konferenciji su učestvovali i aktivisti različitih nevladinih organizacija iz različitih delova Srbije, koji su već uključeni u neke od projekata istine i pomirenja na nivou lokalne zajednice, ili su zainteresovani da se angažuju na daljem razvijanju javne diskusije u tom pogledu.

Konferenciju je otvorio gospodin Rodoljub Šabić, ministar za državnu upravu i lokalnu samoupravu u vladi Srbije, a u okviru ceremonije otvaranja prisutne su pozdravili i gospođa Tamara Lukšić-Orlandić, pomoćnik ministra pravde u Saveznoj vladi, gospodin dr Gerd Ferdinand Kirchhof, predsednik Svetskog viktimološkog društva, gospođa Ana Ivanović, u ime Fridrich Ebert Stiftung-a i dr Vesna Nikolić-Ristanović, predsednica Viktimološkog društva Srbije. Konferenciji su prisustvovali i ambasador Nemačke nj.e. Kurt Leon Berger, Željko Komšić, nj.e. ambasador BiH i Ivan Bandić, prvi sekretar ambasade Hrvatske.

Na Konferenciji se oba dana radilo veoma intenzivno. Uvodna izlaganja podnelo je 18 izlagača. Sva izlaganja bila su grupisana u 5 celina i to: Iskustva ratne viktimizacije - istina, poricanje, pomirenje, radionica Kako smo preživeli/i rat u bivšoj Jugoslaviji - lična iskustva, Istina i pomirenje - Iskustva zemalja bivše Jugoslavije, Ispričati istinu na drugačiji način - iskustva iz sveta, Istina i pomirenje - Iskustva zemalja bivše Jugoslavije I i II. Nakon svake sesije vođena je živa, ali potpuno konstruktivna i pozitivna diskusija, sa visokim nivoom tolerancije. Prikazan je i film o procesu istine i pomirenja u Južnoj Africi. Tokom cele konferencije ideja o načinima

traganja za modelom istine i pomirenja se jako dobro razvijala, da bi posebno bila unapređena na završnoj panel diskusiji, na osnovu koje su koncipirani i zaključci o budućim aktivnostima, koji bi se u najkraćem, mogli opisati kao sledeći kratkoročni i dugoročni ciljevi:

Kratkoročni ciljevi

1. Koordiniran nastavak razgovora po principu koncentričnih krugova na lokalnom nivou sa VDS kao mogućim koordinatorom
2. Stvaranje baza podataka o organizacijama-potencijalnim učesnicima svedočenja predstavnika grupa/organizacija (group hearings)
3. Stvaranje baza podataka relevantnih pisanih materijala
4. Edukacija za vođenje lokalnih procesa istine i pomirenja
5. Organizovanje konferencija o iskustvima sa viktimizacijom
6. Delovanje na obrazovne institucije-školske programe

Dugoročni ciljevi

1. Dolaženje do modela istine i pomirenja za bivšu Jugoslaviju
2. Stvaranje i početak rada komisija/tribunala istine i pomirenja
3. Balkanske mirovne studije

Takođe, kao cilj procesa traženja modela istine i pomirenja određeno je sledeće:

- Pomirenje/poverenje/oproštaj/katarza/približavanje/saradnja
- Re-definisanje pojmova
- Kontekstualizacija
- Ići u određenom pravcu = sam proces je ostvarivanje cilja
- Decentralizacija procesa

U pogledu samog pojma istine o ratu u bivšoj Jugoslaviji iskristalisalo se sledeće:

- Definicija – jedna/više – konsenzus
- Istina kao društveno podeljeno znanje
- Holistička, proizašla iz mozaika iskustava
- Višegeneracijske istine

- Činjenice o viktimizaciji
- Makro istina koja sadrži mikro istine
- Pozitivna istorija

Kao preduslovi za proces pomirenja, označeni su sledeći uslovi:

1. Konkretni = politički, ekonomski, finansijski, mediji, druge institucije
2. Sloboda kretanja na prostoru bivše Jugoslavije
3. Siguran prostor za pričanje istine
4. Kontrolisan proces (istine i pomirenja) nasuprot dosadašnjoj stihijnosti
5. Dobar vremenski raspored pojedinih aktivnosti
6. Diskurzivna strategija (različitost – istost)
7. Znanje (ekspertska)
8. Moralni preduslovi
9. Edukacija na lokalnom nivou
10. Resursi
 - Antiratne radionice
 - Kreativne radionice
 - Postojeći resursi - npr. rodni mehanizmi na lokalnom nivou
 - Baza podataka o organizacijama – mreža (iskoristiti postojeće i stvoriti nove)
 - Baza podataka o istraživanjima i ostalim relevantnim publikacijama
 - Ljudski resursi
 - Baza B 92
 - Uključivanje što više različitih društvenih aktera (mladi, država, NVO)
 - Stalno prisustvo u javnosti

U pogledu odnosa prema drugim modelima istine i pomirenja, učesnici su se založili za komparaciju iskustava uz definisanje specifičnosti. Uočena je potreba odvijanja procesa istine i pomirenja na tri nivoa:

- Makro (država, međunarodne organizacije)
- Mezo (lokalne zajednice, lideri, susedstvo)
- Mikro (pojedinaac, individua)

Smatramo da je Konferencija postigla svoj osnovni cilj, a to je pokretanje javne rasprave na lokalnom nivou o tome koji model istine i pomirenja treba bivšoj Jugoslaviji. Znanja koja su stečena na osnovu razmene iskustava i ideja biće dragocena svim učesnicima u njihovom budućem radu na daljem razvijanju ideje istine i pomirenja u bivšoj Jugoslaviji. Takođe, objavljivanje radova u Temidi omogućiće dalje širenja informacija iznetih na Konferenciji.

Viktimološko društvo planira da organizuje dalje razgovore na ovu temu kako u Beogradu, tako i u drugim gradovima u Srbiji, i to u saradnji sa drugim organizacijama i pojedincima iz Srbije i drugih delova bivše Jugoslavije. Takođe, planiramo i rad na pravljenju baza podataka organizacija i originalnih svedočenja koje bi mogle biti iskorišćene za organizovanje kako svedočenja predstavnika grupa, tako i lokalnih tribunala o iskustvima iz rata u bivšoj Jugoslaviji. Ove aktivnosti činiće važan deo aktivnosti Viktimološkog društva Srbije u 2003. godini.

Dr Vesna Nikolić-Ristanović

DR MARINA BLAGOJEVIĆ*

Proces pomirenja: samoostvarujuće proročanstvo

Re/konstrukcija pozitivne memorije treba da omogući dekonstrukciju postojećih vladajućih paradigmi o Balkanu kao prostoru predodređenom za "ponavljanje istorije" i večiti antagonizam između različitih etnosa. Time bi se stvorila osnova za uspostavljanje nove paradigme u razumevanju ratnih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije a i šire, ojačali procesi pomirenja i razvilo osećanje vlastite odgovornosti, individualne i kolektivne za "dobru" umesto za "lošu" "sudbinu". "Pozitivna istorija" je neophodan element u samorazumevanju i procesu formiranja individualnih, kolektivnih i regionalnog identiteta, kao i neophodan element za razumevanje KONTINUITETA DOBRA, neuništivosti potrebe za razmenom i saradnjom, pa time i za pomirenjem i rekonstrukcijom.

Ključne reči: pozitivna istorija, bivša Jugoslavija, pomirenje.

U traganju za adekvatnim modelom pomirenja na prostorima post-jugoslovenskih zemalja neophodno je definisati osnovne epistemološke i etičke pretpostavke na kojima bi takav model trebalo graditi. Pokušaću da pođem sa apstraktnog nivoa, verujući da se iz njega mogu dedukovati konkretne preporuke.

U sadašnjoj fazi postoji svojevrsna blokada procesa pomirenja. Tu blokadu ne karakteriše samo odsustvo realnog pomeranja u procesu pomirenja, već i nemoć postojećih institucija da implementiraju aktivnosti koje bi omogućile stabilno približavanje cilju. Ne radi se samo o nespremnosti na pomirenje, kao o psihološkoj kategoriji, već pre o blokadi, institucionalnoj nemoći i nesposobnosti da se čak i eventualna psihološka spremnost «prevede» na konkretnu pozitivnu promenu. Sama ideja da pomirenje treba da postoji i da je ono u suštini neizbežno više je prihvaćena od bilo kakvih konkretnih akcija koje vode pomirenju. Upravo zato, važno je razumeti blokadu.

Po mom uverenju ključni element te blokade je samo objašnjenje ratnih sukoba, koje je u svakoj sredini sledilo simplifikovanu logiku «okrivljavanja drugog».¹ Otuda je prvi i pravi izazov u ovom trenutku artikulacija drugačijeg znanja o procesu zaraćivanja i ratovanja, da bi se i proces pomirenja mogao artikulirati u istom epistemološkom ključu. Nelogično je očekivati da razumevanje ratova počiva na epistemološkim pretpostavkama koje su suštinski različite od razumevanja pomirenja. I obrnuto, nelogično je da se zalaže za pomirenje koje nužno mora da uključi sve strane, a da se istovremeno ne razume mehanizam preliivanja krivica, koji je u tolikoj meri odlikovao jugoslovenske ratove.

Jugoslovenski ratovi su bili post-moderni ratovi,² što znači da su oni isto toliko bili proizvođeni diskurzivno, koliko i realno. Otuda je ključni izazov u ovom trenutku izbeći korišćenje mehaničkih objašnjenja koje stvari pojednostavljaju do nivoa «uzroka i posledica» i koja su u suštini linearna fokusirajući se isključivo na sekvencijalne događaje, na hronološki niz, na događajnost, a ne na procese. Postmoderni karakter jugoslovenskih ratova zahteva neku vrstu cirkularnih objašnjenja po kojima uzrok proizvodi posledicu.³ Potrebno je da se objašnjenje formatira u jednom drugom epistemološkom kodu koji će insistirati na cikličnosti, na cikličnom osnaživanju i samoproizvođenju ratova, na ratovima kao procesu, na ratovima kao samoostvarujućim proročanstvima. Ratovi su proizvođeni i oni su sami sebe proizvođili u vidu spirale koja se konstantno širila, obuhvatajući sve više i više u svakom sledećem krugu.

Ovakav pristup razumevanju ratova ne amnestira krivce. To ne znači da bilo ko ko je kriv treba da bude

* Redovni profesor, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. E-mail: marina.blag@beotel.yu

- 1 Blagojević, M. (2000) "Prebrojavanje mrtvih tela: Viktimizacija kao samoostvarujuće proročanstvo", Temida, br. 2, str. 5-10
- 2 Blagojević, M. (1996) "War in Yugoslavia : Even Better than the Real Thing", Beogradski krug, br. 2, str. 61-69.
- 3 Blagojević, M. (1999) "Rat na Kosovu: Pobjeda medija?" Temida, br. 3-4, str. 31-40.; Blagojević, M. (1996) op. cit. str. 61-69.

oslobođen krivice. Moj apel za jednu vrstu drugačijeg epistemološkog pristupa počiva na uverenju da, slično kao što su ratovi proizvedeni određenim znanjem, i pomirenje mora da počiva na određenom znanju, koje svakako nije ono znanje koje je proizvelo ratove i koje je proizvelo velike delove različitih nacija u saučesnike.

Objašnjenje jugoslovenskih ratova i samo se menjalo tokom ratova. Važno je da se formira matrica znanja koja neće ići ispod onog što je sada sve više prihvaćeno i u međunarodnoj naučnoj javnosti. Tako, na primer, opšte je prihvaćen stav da je u jugoslovenskim ratovima uloga medija bila izrazito važna, da su ratovi proizvedeni medijima koliko i na bojnopolju; da su elite zloupotrebile poziciju koja im je data i da elite koje su bile izabrane u prvim demokratskim izborima nisu imale ovlašćenja da vode ratove (ali su ih nezavisno od toga započele). Započinjanje ratova bilo je pre rezultat nepostojanja mehanizama da se ratovi zaustave u opštoj klimi institucionalnog kolapsa, tako karakterističnog za tranzicijska društva, nego što je to bio opštenarodni konsenzus. Ratovi su bili proizvedeni u momentu vrlo visokog strukturalnog haosa, kako unutar jugoslovenskog, tako i svetskog prostora, kada je nastupila globalna restrukturacija koja je u mnogome oslabila neke delatnike (agents) promene, dok je neke druge ojačala.

Strukturalni kaos je, između ostalog, omogućio da ratovi budu samoostvarujuće proročanstvo. Tokom ratova su, međutim, proizvedeni novi argumenti za ratove, odnosno ratovi su proizvodili sami sebe. Ukoliko iz razumevanja ratova na tlu bivše Jugoslavije izostane ovo razumevanje procesualnosti i samoproizvođenja ratova, onda se neizbežno klizi u veliku epistemološku grešku proizvođenja objašnjenja zasnovanih na vulgarnoj kauzalnosti i na vulgarnom hronološkom nizu. Posledica toga bio bi neizbežan, dubok i u krajnjoj liniji nepotreban i kontraproduktivan jaz između objašnjenja ratova i zalaganja za pomirenje. Jer, kao što su ratovi bili samoostvarujuće proročanstvo, i projekat pomirenja treba da bude samoostvarujuće proročanstvo. To je jasna i nedvosmislena pouka koja sledi iz ovakve vrste objašnjenja.

Drugi saznajni izazov za proces pomirenja odnosi se na negativnu i na pozitivnu istoriju. Balkanska istorija je tokom '90-tih godina konstruisana kao pretežno negativna; raspad Jugoslavije je svojim "divljaštvom", načinom na koji se odvijao, iznenadio kako svet izvan ovih prostora, tako i nas same, one koji smo odavde. U interpretaciji sukoba i ratova, ono što se dogodilo (a o čemu u naučnoj svetskoj javnosti sazreva svest da se preteralo) je da su se preneglasili činioци koji su doveli do ratova i da su se ratovi, na neki čudan način, objašnjavali kao neizbežni, kao "normalna" posledica određenih istorijskih neumitnosti, kao izvesni istorijski nedovršeni procesi, i sl. Na diskurzivnom nivou, u javnom mnjenju kao i u nauci, ratovi su bili isključivi

fokus interpretiranja naše prošlosti.

Jedan od vrlo važnih elemenata za izgradnju modela pomirenja na ovim prostorima, modela koji treba da ima svoje specifičnosti, jer su i naši ratovi bili specifični, je upravo insistiranje na pozitivnoj memoriji. Pozitivna memorija je memorija koja se odnosi na zajednički život, na stvarni, realni, življeni multikulturalizam koji je ovde bio sadržan u nizu svakodnevnih praksi, međusobnih odnosa ljudi (naročito karakteristično za BiH). Specifični model pomirenja, drugim rečima, treba da počiva na pozitivnoj memoriji, koja je još uvek živa i vitalna.

Tokom ratova memorija na zajednički život je bila nasilno izbrisana, jer je to između ostalog bila diskurzivna strategija političkih elita. Izuzetno je važno u ovom trenutku učiniti sve da se ta pozitivna memorija rekonstruiše. Trenutno postoji nekoliko projekata koje sam inicirala, a koji insistiraju na pozitivnoj istoriji. Jedan veoma značajan pokušaj naučne interpretacije raspada Jugoslavije koji se zove Scholars initiative je projekat koji obuhvata 150 naučnika iz celog sveta, uključujući i ove prostore. Ovaj projekat se bavi raspadom Jugoslavije i svim spornim tačkama tog raspada, i ima za cilj da se, zajedno sa knjigom koja treba da bude objavljena, završi poglavljem koje sam ja nazvala *Living together or hating each other* ("Živeti zajedno ili mrzeti se"), u kome se preispituje nasleđe pozitivne istorije koje se dovodi u istu ravan kao i negativna istorija. To nije brisanje negativne istorije, jer sve negativno što se dogodilo mora da se zna, ali to jeste uspostavljenje saznavnog balansa. I više od toga, etička obaveza svih nas je da istoriju shvatimo kao izbor između dobre i loše istorije, odnosno da istorija nije ni neumitna ni neizbežna, već je rezultat izbora.

Treći epistemološki problem, intervencija ili nit za koju bih ja želela da se založim u okviru projekta pomirenja, odnosi se na dekonstrukciju kolektiviteta. Krajnje je vreme da se demitologizuju kolektiviteti u čije ime su ratovi i vođeni. Pomirenje ne može ni da počne ni da se utemelji ukoliko se mitsko "mi" ne dekonstruiše. Treba da se otvori pitanje o tome ko smo "mi", šta su etnički identiteti, kako su oni stepenovani, složeni, iznjansirani; treba da se shvati da se ne mogu svi identiteti subsumirati pod etničke identitete; da je etnički identitet samo jedan od identiteta i to jedan od onih u koje se može "ući" i "izaći". Postoje npr. dijasporički identiteti. Pored toga, sam etnički identitet mnogim ljudima nije na prvom mestu.

Priča o "mi", o "mistvima" na ovim prostorima treba da se otvori i da se relativizuje. U ime "mi" su ratovi započeti i uslov pomirenja je dekonstrukcija metafizičkih "mi", jer "mi" je kategorija koja je veoma opasna, skupa i zavodljiva. Nasuprot metafizičkih "mi" stoji žrtva koja je uvek jedinstvena, jedna, jer suština žrtve jeste da je ona svojim iskustvom nesvodiva na opštost. Zato, nema izlaska iz priče o "mi" i priče o pomirenju, ukoliko

se ne shvati neponovljivost svake pojedinačne žrtve.

Činjenice o broju žrtava se, s druge strane, upravo zbog poštovanja prema žrtvama ne smeju minimizirati, ali se žrtve nikada ne smeju svesti na brojeve.

Četvrti epistemološki pravac je vezan za utvrđivanje toga šta je uopšte istina kao pojam. Zalažem se za to da je istina relaciona kategorija koja se uspostavlja u odnosu, kao i samo znanje. Iskustvo, pa ni iskustvo žrtve samo po sebi nije istina, to je iskustvo. Kada se posreduje, kada se razume i kada se uspostavi odnos, to može postati istina. Posredovanje iskustva drugome postaje istina tim posredovanjem i razumevanjem. U susretu žrtve i onog drugog uspostavlja se istina. Istina je kretanje u susret. Istina je priznanje, zbog susreta i u ime susreta, onog drugog, priznanje da žrtva zapravo postoji. Zbog toga je jako važno da postoji apsolutno nearogantno, neisključivo, odnošenje prema istini drugog, tj. istini žrtve. Za ovo nemam bolju definiciju od one koju je dala grupa R.E.M. u svom hitu *Everybody hurts* što znači -svako povređuje. Dakle, svako može biti povređen i svako može da povredi, i to je osnova za univezalizaciju empatije. Razumevanje je moguće iz empatije koja polazi od toga da svako povređuje i da svako može biti povređen.

Istina je nesvodiva na racionalnost, ona nužno uključuje i emociju. Istinu ne možemo spoznati samo racionalno već i emotivno, kroz empatiju. Mi je procesiramo kroz svoj celokupni kognitivni i emotivni aparat, o čemu jako mnogo može da kaže feministička epistemologija. Istina je i proces, i ne može biti shvaćena kao fiksno stanje koje treba dostići. Bitno je da sam taj proces bude otvoren, kako na individualnom, tako na grupnom, pa i na kolektivnom nivou.

Istina nije datost, ni horizontalno ni vertikalno, jer je ona proces približavanja u trenutku, i proces dostizanja u nekom istorijskom toku i vremenu. Istina je mozaik: uvek je krnja, nesavršena, i istovremeno vrsta distorzije. Ali, mi je svojim kognitivnim i emotivnim sklopom konstruišemo u logičnu, nama prihvatljivu, celovitost. Upravo zato je interpretativna matrica iz koje vršimo «razumevanje» istine, čak i sopstvene istine žrtve i patnje, tako važna, ne samo za «istinu», već i za nas same.

Ali, pored epistemoloških izazova na koje treba da odgovori proces pomirenja, postoje i etički izazovi koji nisu ni manje kompleksni, ni manje zahtevni. Iako je, na prvi pogled, «pomirenje» nesporan etički imperativ, ono implicira mnogo prethodnih pitanja i odgovora. Ono se ne definiše u praznom prostoru apstraktnog morala, već u prostoru ispunjenom svakodnevnim tumačenjima, stavovima, interpretacijama koje su ljudima u ratnim godinama «pravili red» u haosu događajnosti.

Prvi etički izazov vezan je za utvrđivanje krivice. Pre svega, krivicu i odgovornost bi trebalo razdvo-

jiti. Izuzetno je važno da u XXI vek uđemo bez ideje o kolektivnoj krivici. U ovom istorijskom trenutku, svet se nalazi u velikoj opasnosti da i dalje proizvodi sukobe polazeći od ideja o kolektivnim krivicama. Ništa, međutim, nije u tolikoj meri nespojivo sa idejom o ljudskim pravima, shvaćenim pre svega kao individualnim ljudskim pravima, kao što je ideja o kolektivnoj krivici. Zbog toga je važno da kao veliki izazov ovog istorijskog trenutka shvatimo misiju koju imamo u XXI veku da ukinemo koncept kolektivne krivice, kao rasistički i anahron koncept, suprotan modernim, tačnije postmodernim, etičkim načelima.

Krivica uvek mora da se utvrđuje prema moći i mogućnostima individualnih aktera da utiču na tok događaja. Krivica političkih elita ne sme da bude sporna kada je reč o našim ratovima, tj. sukobima. Te elite nisu imale mandat za ratovanje, iako su to učinile. Ukoliko bi se izvršila vrlo vulgarna ekonomska analiza *cost/benefit*, ko je šta dobio i ko je šta izgubio ratovima, postalo bi jasno ko je i koliko imao motiva da vodi ratove i zašto ih je vodio.

Isključivanjem principa kolektivne krivice, međutim, ne isključuje se princip kolektivne odgovornosti. Odgovornost je nešto drugo, i podsetila bih na parolu koju sam izmislila za prve mirovne demonstracije u Beogradu 1992. godine i koja glasi: «Niko nema prava da odlučuje o ratu, svi imamo prava da odlučujemo o miru». Ova parola i danas ima jednak značaj, jer smo svi odgovorni i imamo pravo da odlučujemo o procesu pomirenja. Mi smo odgovorni za pravljenje budućnosti kao i za to da pomirenje pretvorimo u samoostvarujuće proročanstvo.

Pomirenje treba da bude decentralizovano i treba da ide odozdo. Pomirenje je uslov uspostavljanja civilnog društva; civilno društvo je moguće uspostaviti jedino kroz proces pomirenja. Kao što je rekao budistički sveštenik nominovan za Nobelovu nagradu za mir, Tik Nat Han, «Mir je svaki korak», ja bih rekla da se istorija pravi svakog dana. Svi smo odgovorni za istoriju koju pravimo svakog dana u svakom pojedinačnom susretu sa nekim drugim koga čujemo ili ne, vidimo ili ne, želimo ili ne da spoznamo njenu/njegovu žrtvu.

Etički, ali i saznajni, problem je problem razdvajanja žrtve i patnje. Važno je da se shvati da žrtve ovih ratova nisu bili samo oni ljudi koji su podneli fizičke žrtve, već je patnjom zbog ratova bilo obuhvaćeno celokupno stanovništvo svih država. Patnja i žrtve se ne podudaraju jer su ljudi koji su patili takođe žrtve, i to treba da bude imenovano. Ne postoji hijerarhija žrtava i monopol na žrtvovanje. Postoji dosta primera kako se monopolisanjem pozicije žrtve jako manipulisalo u političke svrhe.

Pomirenje je odgovornost. Svako je odgovoran ne samo za to što ne čini zlo, već i za to što ne čini dobro. Ako nismo svi krivi, svi smo odgovorni. Odgovorni smo za proces pomirenja. Pomirenje je i naše pravo i naša

Proces pomirenja: samoostvarujuće proročanstvo

obaveza; njime afirmišemo i demokratiju i civilne principe. Suština nije u istini, već u kretanju ka istini, ne u pomirenju već u kretanju ka pomirenju, i ova konferencija je korak na tom putu.

Marina Blagojević, PhD
Institute for Criminological and
Sociological Research,
Belgrade, Serbia

Beyond the Spiral of Hate:
Reconstructing Positive Memory

(Re) construction of positive memory should provide deconstruction of existing, ruling paradigms about Balkan as the space predestinated for “repeating the history” and eternal antagonisms between different ethnic groups. In this way, the basis will be created for establishment of a new paradigm for understanding of the wars in the former Yugoslavia and elsewhere.

Also, the process of reconciliation will be strengthened and the sense of our own individual and collective responsibility for “good” instead of “bad” “destiny” will be developed. “Positive history” is necessary element of both self-understanding and the process of creation of individual, collective and regional identity. It is also necessary element for understanding of THE CONTINUUM OF THE GOODNESS, as well as of imperishability of the need for the exchange and cooperation, and therefore for reconciliation and reconstruction.

RUTH JAMIESON*

Poricanje, prihvatanje i pomirenje

U radu je predstavljen rad profesora Stanley Cohen-a o tzv. "stanjima poricanja" kojima se profesor Cohen bavio u poslednje vreme. Posebna pažnja obratiće se na njegovo objašnjenje načina na koje se koncept poricanja i priznanja razvijao u tzv. mainstream kulturi i zvaničnim stavovima o istini i pomirenju.

Rad će pokušati da oceni u kojoj meri Cohen-ov model poricanja i priznanja može da predstavlja potencijalnu osnovu za proces pomirenja u bivšoj Jugoslaviji.

Ključne reči: stanja poricanja, ratni zločini, prihvatanje, pomirenje.

Uvod

Veći deo diskusije o istini i pomirenju vodi se u vezi iznalaženja »istine« o prošlim događajima kao načina da se ponovo uspostave odnosi poverenja koji su prekinuti ratom i građanskim sukobom. Polazi se od pretpostavke da će, pošto se do istine dođe upoređivanjem različitih priča o konfliktu, zasigurno doći do zaceljivanja rana u zajednici. Prema ovom modelu, osnova za izgrađivanje procesa pomirenja jeste da svaka od strana u konfliktu ispriča svoj deo priče, a da ih ostale strane prihvate kao istinite. Da bi se to dogodilo, sve strane moraju da prevaziđu poriv da se u istine o strahotama veruje ili ne veruje isključivo na osnovu lojalnosti grupi. Kao što je George Orwell primetio,

Svi veruju u strahote koje je činio neprijatelj ne verujući u strahote počinjene na sopstvenoj strani, a da im nikada ne padne na pamet da razmotre činjenice. (...) Ali, nažalost, istina o strahotama je daleko gora nego što su to laži o njima ili propaganda u vezi njih. (Najgora) istina je to što se one događaju.¹

Ono što neminovno iz ovoga sledi jeste naizgled jednostavno shvatanje da svrha svakog procesa razotkrivanja istine i pomirenja ne može biti samo ustanovljavanje i priznavanje istine o prošlosti; takođe je potrebno razumeti kako su se te stvari dogodile, da bi se sprečilo da se takve strahote ikada više ponove u budućnosti. Priznanje da su se strahote dogodile u prošlosti je neophodno, ali ne i dovoljan uslov da bi došlo do pomirenja.

Cilj mog rada je da se razmotre veze između poricanja, priznanja i pomirenja. U velikoj meri ću se oslanjati na nedavno objavljene radove Stanley Cohen-a o psihologiji poricanja i o različitim načinima na koje »stanja poricanja« funkcionišu u javnom diskursu o strahotama i ozbiljnim slučajevima kršenja ljudskih prava.² Prvo ću kratko govoriti o Cohen-ovim istraživanjima o poricanju, a zatim ću predložiti nekoliko načina koji nam mogu pomoći u našoj diskusiji o tome koji bi oblik pomirenja bio najprimereniji za bivšu Jugoslaviju.

Moj rad se sastoji iz tri dela. Prvo ću razmotriti Cohen-ov pojam poricanja u smislu funkcionisanja procesa poricanja kako na pojedinačnom, tako i na nivou čitavog društva. Zatim ću navesti kratak pregled mogućih koncepata i oblika prihvatanja, i kako se ti diskursi poricanja / prihvatanja odražavaju na ličnom nivou, na nivou zajednice i na političkom planu. U vezi sa tim su i pitanja da li je moguće preterati u priznavanju prošlih patnji i kako bi se to moglo odraziti na izgleda za pomirenje. Konačno, u zaključku ću ponuditi neka viđenja o tome šta čini pomirenje, kako preuveličano prihvatanje može biti kontra-produktivno i kako se o pomirenju može razmišljati u kontekstu bivše Jugoslavije. Moram da naglasim da se moji komentari pre svega odnose na načine na koje se debate i procesi

* Ruth Jamieson, Department of Criminology, Keele University, Keele, Staffs., ST5 5BG, UK. Email: r.m.jamieson@crim.keele.ac.uk

1 Orwell, G. (1984) "Looking Back on the Spanish War, a footnote on atrocities", u: Sonia, O., Angus, I. (ur.) The Collected Essays, Journalism and Letters of George Orwell, drugi tom, My country Right of Left, 1940-1943, Harmondsworth: Penguin, str. 289-90.

2 Za više detalja o ovim tezama vidi Cohen, S. (2001) States of Denial: Knowing about Atrocities and Suffering, Cambridge: Polity Press.

Poricanje, prihvatanje i pomirenje

razotkrivanja istine i pomirenja formiraju u diskursu. Ne zastupam ni jedan argument sa ciljem promovisanja modela ili procesa za bivšu Jugoslaviju.

Poricanje

U vezi poricanja, treba pomenuti dve bitne stvari. Prva je da poricanje funkcioniše na dva nivoa – na nivou psihe pojedinca i na retoričkom nivou javnog diskursa. Na nivou pojedinačne psihe, »poricanje je nesvesni mehanizam odbrane pomoću koga se nosimo sa krivicom, teskobom i drugim neprijatnim emocijama koje izaziva stvarnost koja nas okružuje«. Podsvest postavlja barijeru koja sprečava da spoljašnja stvarnost koja nas ugrožava dopre do svesti, kao kad, na primer, pacijent koji boluje od raka ne prihvata činjenicu da pati od neizlečive bolesti. Poricanje ima za cilj da nas brani od »nezamislivih, nepodnošljivih, neprihvatljivih (spoljnih) činjenica », dok se potiskivanje odnosi na potiskivanje uznemirujućih unutrašnjih emocionalnih stanja ili sećanja.³ Druga stvar koju Cohen ističe jeste da se odjeci ovih stanja poricanja osećaju i funkcionišu na nivou društvene grupe. U tom slučaju, poricanje zadovoljava želju grupe »da se oslobodi uznemirujućeg priznanja« da je sa njene strane učinjeno nešto loše.⁴ Tako se na društvenom nivou poricanje odnosi na »održavanje takve društvene klime u kojoj se postojanje neželjene situacije (događaj, stanje ili fenomen, kao npr. nasilje u porodici, rasizam ili homofobija) ne priznaje, ili se pred njom zatvaraju oči ili se, pak, prikazuje kao normalna. Ono što nas povezuje sa grupom nije samo zajednička kulturna matrica načina poimanja, već emotivna i moralna povezanost.⁵ Sprega između ovih elemenata omogućava grupi da se zaštiti od neprijatnih istina o sebi. Na taj način, kako tvrdi Cohen, patnja drugih može biti »normalizovana, zadržana u uskim okvirima i zataškana.⁶ On smatra da se poricanje odvija putem četiri dinamička elementa: kognitivnog (poricanje ili nedopuštanje da činjenice dopru do svesti), emocionalnog (odsustvo osećanja), moralnog (nepriznavanje odgovornosti ili nanete štete) i aktivne dimenzije (neprihvatanje potrebe za promenom)⁷. U retoričkom obliku – za razliku od funkcionisanja na nivou psihe pojedinca – poricanje (npr. zvanična saopštenja u vezi počinjenih strahota) mogu da poprime tri oblika.

I Otvoreno poricanje:

Činjenica ili saznanje o toj činjenici se pobija.

»Ništa se nije dogodilo u My Lai-u. Nije bilo

masakra na civilima«.

II Interpretativno poricanje:

Prihvata se činjenica, ali se njeno značenje ili konvencionalna interpretacija dovodi u pitanje.

»Ono što se dogodilo u My Lai-u nije ono što vi kažete da se dogodilo«.

Cohen ističe da, mada interpretativno poricanje nije isto što i otvoreno laganje, efekat koji se njime postiže jeste da se zamagli granica između priče i stvarnosti.⁸

III Implikativno poricanje:

Prihvata se činjenica, kao i uobičajeno tumačenje te činjenice, ali se dovodi u pitanje njen psihološki aspekt ili moralna težina.

»Da, izvršen je masakr nad civilima u My Lai-u, ali su oni to izazvali time što su ranije pružali utočište snagama Viet Konga.

U poslednjem slučaju, poricanje se ne odnosi na sporne činjenice ili istinu o strahotama, već na značaj moralnog čina, na moralni imperativ da se nešto uradi u vezi toga i da se prihvati odgovornost za to. Krivica se prebacuje na žrtve. Prema pripadnicima neprijateljske grupe se postupa kao da oni postoje van moralnih okvira sopstvene grupe, pa se prema tome na njih ne odnose zahtevi za empatijom ili moralnom odgovornošću. Pošto su izvan moralne odgovornosti grupe, lakše je i retorički i psihološki odbaciti njihove zahteve za našim saosećanjem ili brigom. Razlika između saznanja o patnji onih koji su nam bliski i onih koji nisu, kako Cohen kaže, »je toliko uvrežena da nema potrebe da se uopšte iskazuje«. Ono što je svima zajedničko jesu kulturne veze, istorija i lojalnost i zbog toga nam je teže da prihvatimo da su naši sunarodnici počinili zlo.⁹ Ni jedan od ovih oblika poricanja – bukvalno, interpretativno ili implikativno – ne dopušta prihvatanje saznanja o patnji žrtve. Sve dok postoji poricanje, ne može biti prihvatanja. A bez tog prihvatanja ne može biti pomirenja.

Prihvatanje

Cohen tvrdi da postoje različiti stupnjevi prihvatanja, od manje-više potpunog prihvatanja činjenica, njihovog značenja i posledica, do samo delimičnog primanja k znanju.

I Potpuno prihvatanje je takav vid prihvatanja u kome su sve činjenice, njihovo značenje i posledice prihvaćene. »Da, to se dogodilo. Mi smo to zaista uradili. To je bilo pogrešno, štetno i kriminalno«.

3 Ibid. str.118.

4 Ibid. str. 33.

5 Ibid.str.19.

6 Ibid. str. 51.

7 Ibid. str. 9.

8 Ibid. str. 108.

9 Ibid. str. 18-19.

Potpuno prihvatanje nije uobičajeno u slučajevima kada su počinio države (na primer, američka vlada i njene akcije u Vijetnamu). Obično su spoljni posmatrači najspremniji da u potpunosti prihvate činjenice o grubim kršenjima ljudskih prava ili o ratnim zločinima.

II Delimično prihvatanje je situacija u kojoj se činjenica, njeno značenje i njene posledice samo delimično prihvataju. Delimično prihvatanje je svojstveno državama počinioćima (na primer, Izrael u odnosu na ponašanje preme Palestincima ili britanska vlada u vezi ponašanja prema političkim zatvoreniciima u Severnoj Irskoj). Postoje tri glavna retorička sredstva za delimično prihvatanje činjenice o počinjenim strahotama, a sva tri se oslanjaju na zajedničke kulturne matrice za razumevanje ili objašnjenje tih skradnih postupaka. Ta retorička sredstva su sledeća:

III Prostorna izolacija – Poriče se postojanje sistematske, rutinske, repetitivne ili trajne prirode zlodela.

»Da, dogodilo se, ali to je bio samo izolovani incident (počinioći su bili nekolicina otpadnika koji nisu nalik na nas, ili su to uradili moćnici, a ne mi, itd.)«.

Privremena izolacija – »Da, to se događalo u prošlosti, ali toga više nema«.

Samokritički stav – »Da, svesni smo tog problema, ali mi pokušavamo da to rešimo«.¹⁰

Naravno, još jedna moguća permutacija delimičnog prihvatanja je ona u kojoj se prenose i primaju dve poruke istovremeno. Jedna je poruka sadržana u zvaničnim proklamacijama (npr. »Po Ženevskoj Konvenciji, žene civili treba da budu zaštićene od napada«). Druga poruka je prećutna dozvola (»U redu je silovati njihove žene«), što je u suprotnosti sa zvaničnom politikom. U Japanu se taj nivo intuitivne komunikacije naziva »haragei« ili »komuniciranje iz utrobe«. Tako da još jedna potencijalna prepreka na putu ka pomirenju može biti taj »govor iz utrobe« kojim se praštaju i pravdaju zločini koji se dešavaju iza paravana formalnih izjava o priznanju, naročito kada ta formalna priznanja idu odozgo na dole.

U nedavno objavljenom članku u vezi neodlučnosti Amerikanaca da priznaju ratne zločine koje su počinili u Vijetnamu (kao i u nedavnim bombardovanjima od strane NATO pakta), Jonathan Schell ističe da je jedan od najtežih činova za jednu naciju pošteno dobrovoljno priznanje o sopstvenim zločinima.¹¹ On tvrdi da kada drugi počine zločine, mi kao da gledamo na događaj kroz »moralni teleskop« koji udaljene događaje približava i izoštrava; međutim, kada naši ljudi počine zločine:

...kao da gledamo kroz teleskop sa drugog kraja. Vidimo male i nerazgovetne prilike. Kao da se na naše mentalno stanje i osećanja navuče nekakva magla. Sećanja blede. I sami činovi koji su nekada izazivali neposrednu ljutnju sada postanu zanimljive filozofske pitalice. Psihološka stanja počinioća dolaze u prvi plan, dok se stanja žrtava potiskuju u pozadinu. Čovek koji pritiska obarač na pušci postaje veći predmet žaljenja nego li dete u koje je pucao.

Isviše je lako prihvatiti da je naša strana patila, a u isto vreme poricati, odbijati ili izbegavati da se bavimo zlom koje je naneto našem neprijatelju. Teži izazov predstavlja primena istih merila prosuđivanja bez obzira na društvene ili nacionalne veze, i sagledavanje sopstvenih i tuđih dela kroz istu moralnu prizmu.

Prihvatanje sa preuveličavanjem

Želela bih da zaključim ovu diskusiju o prihvatanju sa nekoliko opaski o mogućnosti da uz prihvatanje dođe do preuveličavanja. Obično se misli da prihvatanje dovodi do katarze ili do oporavka od nanetih nepravdi. Takođe se podrazumeva da što je više prihvatanja, tim je situacija bolja. Međutim, može se dogoditi da prihvatanje viktimizacije u prošlosti bude preterano, naročito kada to postane centralna tema šovinističkih priča o nacionalnom mučeništvu i prošlim viktimizacijama. Na pojedinačnom nivou, opasnost koja vreba iz preteranog prihvatanja jeste u tome što traumatizovana osoba postane opsednuta sopstvenom viktimizacijom. Kada se to dogodi, nema zatvaranja poglavlja, katarze ili oporavka od prošlog iskustva, već samo patološkog i neprestanog uranjanja u nju. Na nivou nacije, preuveličano prihvatanje prošlih nepravdi može pružiti opravdanje za pravedničku i tendencioznu viktimizaciju počinioća iz prošlosti, koji će time produžiti lažni krug viktimizacije, straha i strašne (pravedničke) osvete. Ruanda, Severna Irka i Balkan su očiti primeri za tako nešto. Lista takvih cikličnih konflikata je obeshrabrujuće duga. Bauman oštroumno primećuje da je problem kada bilo žrtve, bilo pobednici, bilo kada drugi tvrde, ili to činimo mi, u tome što:

Pobednici, bez obzira da li trijumfuju ili su frustrirani, nikada ne izlaze iz sukoba oplemenjeni...niti je to slučaj (makar ne u svakoj prilici) sa žrtvama. Žrtve nisu uvek etički superiorne u odnosu na njihove tlačitelje; ono zbog čega one sa moralnog aspekta izgledaju bolje i zbog čega je njihova tvrdnja da su bolje verodostojnija, jeste činjenica da su – kao slabije – imale manje prilika da budu okrutne.¹²

George Orwell ubedljivo opisuje destruktivni poten

¹⁰ Ibid. str. 109-113.

¹¹ Schell, J. (2001) "War and Accountability", The Nation, (21. maj 2001) preuzeto sa <http://www.thenation.com>.

¹² Bauman, Z. (1995) Life in Fragments, Oxford: Blackwell, str. 183.

cijal preuveličanog prihvatanja:

Svi nacionalisti imaju sposobnost da ne primete sličnosti između sličnih činjeničnih nizova... Nacionalista ne samo da ne osuđuje zlodela koja je počinila njegova strana, već poseduje zavidnu sposobnost da za njih čak i ne čuje... U svesti nacionaliste postoje samo činjenice koje su tačne i netačne, a ne poznate i nepoznate. Poznata činjenica može biti tako nepodnošljiva da se po pravilu gura u stranu i ne dozvoljava joj se da prođe u logičke procese, ili, sa druge strane, ona može ući u kalkulacije, a ipak nikada ne biti priznata kao činjenica, čak ni prečutno... Svaki nacionalista je opsednut verovanjem da se prošlost može promeniti... Materijalne činjenice se potiskuju, datumi se menjaju, citati se izvlače iz konteksta i koriste tako da im se izvrše značenje. Događaji za koje se oseća da nije trebalo da se dogode se ne pominju, da bi se konačno opovrgli... Ravnodušnost prema objektivnoj istini se podstiče tako što se jedan deo sveta izoluje od drugog, tako da je sve teže otkriti šta se u stvari dešava... Ako čovek bilo gde u svojim mislima gaji nacionalističku lojalnost ili mržnju, neke činjenice, mada su na neki način poznate kao istinite, ostaju neprihvatljive.¹³

Larry Ray, koji razvija jednu važnu tezu o nacionalističkim pričama i sećanjima, takođe obrađuje ovu temu. On tvrdi da jedan od važnih preduslova za nasilni i potencijalno genocidni nacionalizam mogu biti naizgled rutinski rituali putem kojih se nacionalističke prošlosti pamte i konstruišu, posebno kada se radi o komemoracijama u vezi prošlih poraza ili viktimizacija. Upravo zbog njihovog emotivnog ili žrtvenog naboja, sećanja na kolektivno pretrpljenu nepravdu ili poraz mogu da budu značajnija za promovisanje agresivnog nacionalizma nego »izveštačena slava i izmišljena prošlost« standardnih nacionalističkih priča.¹⁴ Iz ovoga jasno proizilazi da kada govorimo o »oporavku kroz sećanje«, koje se upravo razmatra kao način za pomirenje u Severnoj Irskoj, potrebno je da budemo svesni da sadržaj i jasan emotivni doživljaj vezan za sećanja može biti mnogo značajniji u određivanju budućih odnosa između nekada zaraćenih zajednica, nego što je sam čin pamćenja. Ma koji vid poprimila komemoracija Smutnih Vremena u Irskoj, žrtvovanje ne sme postati tema u sektaškom smislu. Prepustiti sektaškim ili nacionalističkim grupama da konstruišu sopstvenu prošlost i da pune svoje muzeje bio bi klasičan primer ostavljanja talaca na milost i nemilost sudbini. Pamćenje može isto tako lako da omogući izbegavanje prihvatanja, kao što može da promoviše proces oporavka. Pamćenje i prihvatanje nisu identični pojmovi.

Cohen veruje da kada se nacionalizam vrti oko preuveličanog prihvatanja prošlih trauma, on nije »samo

narcisoidan, nego i autističan«.¹⁵ On navodi komentar Ignatieff-a da:

... patologija grupa koje su zarobljene u sopstvenim predstavama o sebi kao o pravednim žrtvama, ili u sopstvenim mitovima ili ritualima punim nasilja, (jeste) u tome što oni nisu u stanju da slušaju, da čuju i da nauče od bilo koga drugog osim od sebe samih«.¹⁶

Cohen naglašava važnosti sprečavanja da ovakvi pogubni oblici preuveličanog prihvatanja postanu pokretačka snaga političkih kultura, zato što kolektivno pamćenje nepravde može navući masku pravednosti na programe prepune mržnje i osvetoljubivosti.¹⁷ Ono što se iz ovoga može naučiti je da prihvatanje istine o prošlosti – bila ona potpuna, delimična ili preuveličana – ne dovodi automatski do pomirenja. Osobe koje su bile žrtve rata sasvim opravdano žele da se njihove patnje i gubici priznaju, ali im istovremeno može biti teško da prihvate činjenicu da postoje žrtve koje su ispaštale od pripadnika njihove grupe. Upravo na nivou lojalnosti grupi prihvatanje predstavlja najveći izazov. Da bi bilo isceljujuće, prihvatanje mora da obuhvati slušanje »uz dlaku« svim prihvaćenim kulturnim matricama o pačeništvu i odgovornosti.¹⁸

Da bi bilo isceljujuće, prihvatanje mora biti recipročno i uzajamno. Da bi došlo do prihvatanja patnje drugog, morate biti u stanju da prevaziđete »granicu sopstvene patnje«¹⁹ i da uključite sopstvene neprijatelje unutar okvira sopstvene etičke zajednice. Prema tome, potrebno je prevazići dva problema: problem govora i slušanja »uz dlaku« i problem preuveličanog prihvatanja.

Želela bih da zaključim jednim predlogom o tome kako započeti razgovor i slušati svedočenja o pretrpljenom nasilju, traumama i gubicima. Umesto da se krene od svedočenja o viktimizaciji i gubicima u okvirima nacionalnog ili etničkog identiteta, te ratne priče bi trebalo da budu tematizovane prema zajedničkim socijalnim identitetima; na primer, kako je konflikt pogodio majke, supruge, izbeglice, ratnu siročad, očeve, sinove i kćeri širom čitave bivše Jugoslavije (ili Irske, ili Ruande, ili ma kog drugog bratoubilačkog rata). Ovo bi predstavljao otklon od etničkih razlika kao najakutnijeg elementa priča o viktimizaciji. Tada bi ratne strahote koje su

13 George, O. (2001) Notes on Nationalism, citat iz Cohen-a (2001) na korikama knjige.

14 Ray, L. (1999) Life in Fragments Oxford: Blackwell, str. 183.

15 "Autizam" je oblik mentalne introvertnosti, gde je pažnja takvih osoba usredsređena na sopstveni ego. Autistična osoba nalazi se u stanju usredsređenosti na samu sebe, izolovana od spoljnih odnosa i realnosti.

16 Michael, I. (1998:59), citat iz Cohen-a, op. cit. str. 97.

17 Ibid. str. 245.

18 Livesey, L. (2002) "Telling it like it is: Understanding Adult Women's Life Long Disclosures of Childhood Sexual Abuse" u: Horrocks, C., Miles, K., Robers, B., Robinson, D. (ur.) Memory, Narrative and Life Transitions, Huddersfield: University of Huddersfield.

19 Michnik, A. (1994), citat iz Kohen-a, op. cit. str. 248.

pretrpele sve strane uključene u konflikt došle u centar pažnje, a ne samo zlo naneto od strane neprijatelja.

Ruth Jamieson,
Keele University, UK

Denial, Acknowledgement and Reconciliation

This paper examines the recent work of professor Stanley Cohen on 'states of denial' and will pay specific attention to his explication of the ways in which the concepts of denial and acknowledgement have been deployed in both mainstream culture and official discourses on truth and reconciliation. The paper tries to assess the extent to which Cohen's model of denial and acknowledgement offers a potential basis for facilitating reconciliation in the former Yugoslavia. Particular attention will be paid to Cohen's argument about the dangers inherent in the 'over-acknowledgement' of past suffering.

DR ZORAN ILIĆ*

Prihvatanje istine - korak ka pomirenju?

Istina nije samo prihvatanje činjenica, ona uključuje i emocionalnu komponentu čežnje za potvrdom i priznanjem grešaka i validaciju bolnih gubitaka i iskustava. Dok jedna strana u sukobu, smatra sebe isključivom žrtvom, i utvrđivanje i priznanje istine doživljava kao mogućnost isceljenja sopstvenih traumatskih iskustava kroz zadovoljenje pravde i kompenzaciju, druga strana ne prihvata istinu, jer se suočenje sa činjenicama doživljava kao bolna trauma koja ugrožava individualne moralne norme, predstavlja pretnju nacionalnom identitetu i na individualnom planu zahteva uključivanje mehanizama odbrane kako bi se sprečio prodor u svest bolnih emocija. Osnovnu prepreku u prihvatanju istine i na individualnom i na grupnom planu predstavljaju psihološki primitivni mehanizmi odbrane fokusirani oko rascepa (projekcija, poricanje). Postoji i drugi ekstremni oblik reakcije izražen kroz "hipertrofiju istine" i jednostrano samooptuživanje. Autor u radu iznosi psihološka objašnjenja procesa prihvatanja istine kao preduslova za pomirenje i transformaciju konflikta.

Ključne reči: istina, pomirenje, psihološka objašnjenja, transformacija konflikta.

«Suprotnost činjenici je laž ali,
suprotno od istine može biti
neka druga istina»
Niels Bohr, fizičar

Tradicionalno, istina predstavlja adekvatno prihvatanje realnosti, i definiše se kao korektno razumevanje šta se događalo u prošlosti i šta se dešava u sadašnjosti. Realnost postoji nezavisno od posmatrača i oni je mogu saznati. Apsolutna istina može ostati nepoznata, neotkrivena u svoj potpunosti, ali znanje je kumulativno i vremenom, oni koji tragaju, mogu povećati nivo saznanja istine. Prikupljanje informacija i njihova

analiza zahteva lišavanje posmatrača očekivanja i ličnih preferenci, u idealnom slučaju redukuje subjektivnost na minimum čime se smanjuje distorzija realnosti i pogrešna interpretacija činjenica.

U psihološkom smislu i na individualnom i na grupnom planu, saznanje istine je iskustvo potvrde ili priznanja nečeg lošeg i validacija gubitka i bolnog iskustva, neprijatnih emocija kao što su tuga, strah ili bes. Da bi se sprečio prodor u svest i ublažila neprijatnost i neizvesnost aktiviraju se mehanizmi odbrane koji su slični, bez obzira da li je reč o gubitku (npr. konačno saznanje o smrti nestalog člana porodice) ili saznanju da su pripadnici naroda kojoj ta osoba pripada počinili zločine. Saznanjem da smo »mi« uradili nešto ružno, najčešće agresivno, mogu se aktivirati individualni i kolektivni intrapsihički konflikti ili reaktivirati primarna traumatska iskustva koja se čak i transgeneracijski prenose. Istina je, tako, nova trauma koja zahteva trenutnu odbranu. Istina je, takođe, često u suprotnosti sa moralnim načelima kojima se vladamo, a moralnost svakako ne predstavlja derivat naših verovanja o realnosti već skup intjektovanih etičkih normi koje su integrativni deo našeg identiteta.

Mehanizmi odbrane koji se najčešće uključuju u procesu saznavanja istine u najvećoj meri zavise od strukture ličnosti pojedinca, a na nivou grupe od trenutnog stanja grupe ili naroda. Konflikt na području bivše Jugoslavije ima sve odlike konflikta identiteta, kako to opisuje Jay Rothman i zasniva se na psihologiji, kulturi, zajedničkoj istoriji, predrasudama, verovanjima i vrednosnim sistemima.¹

U psihološkom smislu na jednoj strani kontinuuma mogućih reakcija mehanizmi odbrane su skoncentrisani

* Psihijatar, psihoterapeut, Odsjek za stres Instituta za mentalno zdravlje, Beograd Međunarodna mreža pomoći IAN, Beograd. E-mail: zorani@EUnet.yu

- 1 Orwell, G. (1984) "Looking Back on the Spanish War, a footnote on atrocities", u: Sonia, O., Angus, I. (ur.) The Collected Essays, Journalism and Letters of George Orwell, drugi tom, My country Right of Left, 1940-1943, Harmondsworth: Penguin, str. 289-90.
- 2 Za više detalja o ovim tezama vidi Cohen, S. (2001) States of Denial: Knowing about Atrocities and Suffering, Cambridge: Polity Press.

oko primitivnih formi splittinga (rascepa), mehanizma koji posmatra svet u crno-beloj tehnici u relacijama »ili-ili«, - sve loše su drugi, ovo je jedini uslov da sve dobro budemo mi (izjave tipa : »Pravda je na našoj strani, Bog nas čuva, ili - mi smo Nebeski narod«).

Rascep je i osnov drugog, takođe patološkog i nezrelog mehanizma odbrane - projekcije kojim se potpuno optužuje druga strana u sukobu. Ovo se dešava kada se neko oseti napadnutim (realno ili imaginarno) i zahteva trenutno pražnjenje kroz napad, koji tako postaje jasno opravdan »jer smo mi žrtve«. Istrajavanje na jednostranoj poziciji žrtve samo učvršćuje najniži oblik moći, privid i utehu kojom se postiže očuvanje moralne slike koju želimo da sačuvamo o sebi. Takođe, biti žrtva agresora istovremeno održava alibi za agresiju prema agresoru, ovog puta uz racionalno obrazloženje. Jedina istina je »naša istina«. Očigledno je da se ovde koristi i racionalizacija (racionalno obrazloženje, opravdanje svojih postupaka) kojoj se pridružuje i generalizacija - za ponašanje pojedinaca se optužuje ceo narod.

Mora se priznati da ovakav tip krajnje pojednostavljenog redukovanja realnosti u ratno vreme u najvećoj mogućoj meri indukuju i održavaju mediji. »U ratu prva žrtva je istina« i »KISS princip« (Keep It Simple and Stupid - učini da bude pojednostavljeno i glupo) dominira svim medijima, čak i treća, tzv. neutralna strana koristi ovakav pristup u službi propagande i dnevno političkih interesa. Očigledno je da je zapostavljen princip UPS (Uzroci, Ponašanje, Stavovi - ABC Attitudes, Behavior, Causes) i tada se pažnja uglavnom fokusira na ponašanje.

Od mehanizama odbrane u toku i nakon sukoba koristi se i poricanje, negacija, neverovanje u činjenice. U prihvatanju istine o gubitku bližnjeg ovaj mehanizam se koristi u prvoj od pet faza, slično prihvatanju istine o neizlečivoj bolesti³ ili jednoj od faza u procesu žaljenja.³

Mehanizam u kome realnost nije potpuno negirana ili izbegnuta, ali je iskrivljena i pogrešno interpretirana, pobuđuje posebno interesovanje psihoanalitičara. U mehanizmu koji Steiner naziva »okretanje slepog oka« (turning a blind eye)⁴ pristup realnosti je dostupan, ali osoba odlučuje da je ignoriše zato što joj tako odgovara. U ekstremnom slučaju reč je o prevari gde činjenice vode zaključku koji svesno treba izbeći. Češće, mi

smo delimično svesni da smo izabrali da ne želimo da vidimo činjenice, ali bez svesti šta izbegavamo. U psihoanalitičkom smislu, ovim mehanizmom se izbegava podsećanje na sopstvene agresivne i incestuozne impulse jer bi to dovelo do straha i krivice. Ukoliko dominira persekutorna anksioznost, suočenje sa realnošću uključuje pretnju osvetom, ukoliko predominira depresivna anksioznost suočavamo se sa pretnjom katastrofičnim gubitkom i javlja se tuga i krivica. I kao u mitu o Edipu postoji tačka kada Edip počinje da shvata da prikrivanje ne može da večno traje i da se istini ne može odupreti, javlja se borba između solucije da se istina i dalje prikriva i tendencije da se suoči sa pravom istinom. Edip, pritisnut snagom činjenica, ne mogavši da dalje izbegava istinu, suočava se sa svojom krivicom i oslepljuje se. Kroz ovaj parcijalni čin samokažnjavanja (svi su očekivali suicid), Sofokle nam pokazuje koliko je teško izdržati toliko nivo samospoznaje. Snaga činjenica i dokaza ukida svako pravdanje i izgovor, u jednom trenutku dovodi do proboja emocija, dolazi do preokreta i istina se mora prihvatiti, jer jedino tako strah prestaje, pojavljuje se žaljenje i krivica i tako se proces završava.

Na globalnom planu, u grupi u periodu posle građanskog rata kada nacija doživljava ekspanziju (ili ponovnu ekspanziju) nacionalnog identiteta, kada se uspostavljaju novi standardi u svim strukturama uključujući i kulturu, jezik, religiju, »u ime naroda« i lažnog patriotizma ratni zločin se često prikriva, grupa štiti počinioce, a ponekad i slavi kao heroje. Oni koji istinu obelodanjuju nalaze se na drugom kraju kontinuuma prihvatanja istine i bivaju žigosani kao neprijatelji naroda i izdajnici. Njihova istina je često hipertrofisana i može nam se učiniti da je ovo samooptuživanje depresivna autoakuzacija, ali ona predstavlja posledicu tzv. negativnog narcizma ili, ponekad, reaktivne formacije. Stoga oni govore samo i isključivo o odgovornosti svoga naroda i tako prećutkuju drugu stranu istine. Njihova uloga je ipak značajna, jer obelodanjenje činjenica može pomoći da se dođe do kritičnog trenutka kada dolazi do priznanja i prihvatanja, do tada negirane sopstvene odgovornosti čime slabe projekivni mehanizmi i omogućena je transformacija konflikta.

Dakle, pomirenje, ukoliko je uopšte moguće, mora započeti iznošenjem činjenica i ovaj proces je moguće započeti iz perspektive bilo koje strane u sukobu ili iz pozicije medijatora. Potpuno je razumljiva potreba jasne žrtve kao, na primer, žrtve torture u koncentracionom logoru, da se sazna istina o zločinima druge strane u sukobu i ima psihološki isceliteljsku funkciju, «...rana

3 Bowlby, J. (1980) »Attachment and Loss«, vols 1, 2, 3. Basic Books, New York, 1969, 1973, 1980.

4 Steiner, J. (1985) »Turning a blind eye: the cover up for Oedipus«, Int. R. Psycho-anal., 12:161. Inače, ovaj izraz je nastao za vreme Baltičkog rata 1801 godine kada je Lord Nelson u toku bitke odbio da posluša signale o povlačenju Ser Hyde Parkera. Stavio je teleskop na svoje slepo oko i rekao da nije video naređenje da se povuče.

koja se pokaže lakše zaceljuje«, kaže Biblija. Potreba da se sazna istina žrtve seksualnog zlostavljanja u tom istom logoru, prekrivena je stidom, što je sastavni deo kognitivnih posledica traumatizacije. Istina bezglasnih, marginalizovanih i isključenih žrtava se mora čuti bez obzira što to može usporiti proces transformacije konflikta, jer još uvek aktivira mehanizme projekcije, ali je proces neminovno započet i konflikt neće eskalirati. Jednom izrečene činjenice se ne mogu povući, mogu se samo privremeno pritajiti. U ovom prelomnom trenutku dolazi do izražaja tenzija između pravde i mira. Pravda zahteva određivanje istine i kažnjavanje krivaca, pomilovanje implicira opraštanje. Istrajavanje na pravdi može ugroziti mir, a ukoliko želimo pomirenje, ako se krivci i kazne, zadovoljavanje pravde u najboljem slučaju uključuje blagost u kazni, jer kažnjavanje retko dovodi do pomirenja i resistucije. Pravda, kako kaže Lederach uključuje restoraciju, ispravljanje loše učinjenog, kreiranje dobrih odnosa zasnovanih na jednakosti i ravnopravnosti. Primena pravde uključuje zastupanje onih kojima je nešto loše učinjeno, kao i utvrđivanje da su zlodela učinjena. Pomilovanje, na drugoj strani, uključuje sažaljenje, oprostaj i novi početak. Pomilovanje je okrenuto prema podršci osoba koje su počinile nedela, hrabreći ih da se promene». Izazov je, dakle, kako kaže Lederach «uključiti pravdu na način u kome se ljudi respektuju, i istovremeno postići restoraciju zasnovanu na prepoznavanju i ispravljanju nepravde».⁵ Tako, Lederach smatra da pomirenje podrazumeva identifikaciju i utvrđivanje šta se dogodilo (istinu), napor da se zlodela kazne (pravdu) i oprostaj prema počinocima (pomilovanje). Konačni rezultat nije pomirenje već mir. Jasno je da prvi korak nikako ne može biti žrtvovanje istine već njeno obelodanjenje. Kritična masa činjenica dovodi do neminovnosti prihvatanja istine, a kažnjavanje počinioaca ratnih zločina treba da započne u institucijama zemalja iz kojih su počinioци ili u nepristrasnim međunarodnim sudovima.

Ovakav sled događaja je u idealnom slučaju neizvodljiv i zato se u prvim koracima procesa transformacije konflikta ne zahteva priznanje sopstvene krivice, jer je često za to potrebno mnogo vremena, već samo odustajanje od jednostranih optužbi druge strane. Kažnjavanje ratnih zločinaca, izvedeno od strane sopstvenih institucija indirektni, ali integralni je deo procesa izvinjenja. Ovim se izbegava doživljaj poniženja koji predstavlja osnovnu prepreku direktnom izvinjenju za počinjene zločine, priznaje se odgovornost pojedinaca,

a ne krivica celog naroda.⁶

I kako Worthington piše: «Opraštanje se dešava unutar osobe, pomirenje se dešava u odnosu»⁷. Zbog toga nema ni istine ni pomirenja ako istina nema kome da se saopšti. Ako se i saopšti, još uvek ne znači da će se i prihvatiti. Termin (katallage) srećemo kod Apostola Pavla (II Cor. 5:16.21; Eph. 2:22) i predstavlja termin korišćen prilikom monetarne razmene u Helenističkom svetu. Znači »pretvaranje onoga što neko ima u nešto drugo«, ili u širem značenju osoba postaje drugačija kada zameni mesto, ulogu sa nekim drugim. Ovo je moguće samo kroz susret, kroz dijalog u kome strane u sukobu prepoznaju sličnost, sličnost u povređenosti, i sličnost u prepoznavanju sopstvenih agresivnih impulsa. Kroz prepoznavanje sličnosti postoji mogućnost da nam bivši neprijatelj postane bliži. Veliki deo odnosa sa drugima predstavlja preuzimanje rizika podele osećanja sa drugima, a podela osećanja, a ne samo činjenica, kreira ponovno uspostavljanje poverenja. Kada je jedna strana povređena, a tako se osećaju sve strane u sukobu, posledica je fizičko i emocionalno povlačenje povređene strane. Ovo povlačenje omogućava žrtvi da evaluiira događaje i osećanja o njima i o suprotnoj strani u sukobu. Za ovo je potrebno vreme i ukoliko usledi brzo izvinjenje, koje može biti i prihvaćeno, rezultat može biti oprostaj bez pomirenja. U slučaju neuvremenjenog izvinjenja nepoverenje ostaje i odnos nikad neće biti kao nekad.

Sledeći korak u ciklusu pomirenja je potvrđivanje identiteta. Kao rezultat povrede žrtva gubi samopoštovanje, a grupa može izgubiti verovanje u sopstvenu jedinstvenost i snagu. Identitet se uspostavlja kroz proces samosvesnosti i samopotvrđivanja koji u grupi Ron Kraybill naziva konscentracija⁸. Ono što sledi nakon samo-potvrđivanja identiteta je unutrašnje angažovanje i posvećenost pomirenju i restoracija rizika. Restoracija poverenja će se dogoditi samo ako strane u sukobu ponovo započnu sa preuzimanjem rizika podele istine i osećanja. Na kraju, da bi se prevazišao stid i krivica i normalizovali odnosi neophodni su pregovori i utvrdile potrebe strana u sukobu nastale povredom. Prvi korak na ovom teškom putu je prihvatanje istine.

⁵ Lederach, J. P. (1995) *Preparing for Peace: Conflict Transformation Across Cultures*, Syracuse University Press.

⁶ Goldberg, S., Green, E. and Sander, F. (1991) "Saying You're Sorry," in: *Negotiation Theory and Practice*, eds. William, J., Breslin and Jeffery Z. R. (Cambridge: The Program on Negotiation at Harvard Law School, 1991), str. 141-146.

⁷ Everett W, Jr. *Dimensions of Forgiveness* (Templeton, 1998).

⁸ Kraybill R., »The Cycle of Reconciliation«, *Conciliation Quarterly*, 14:3, 7-8.

Dr Zoran Ilić
Department for Stress,
Institute for Mental Health, Belgrade
International Aid Network, Belgrade

Accepting the truth -
a step toward reconciliation

The truth is not only about accepting the facts. The truth includes emotional components - longing for acknowledgment of mistakes and validation of painful losses and experiences. While one side in the conflict considers itself as the only victim and experiences determination and acknowledgment of the truth as a possibility for healing its own trauma through satisfaction of

justice and compensation, the other side is not accepting the truth. For this other side, confrontation with the facts is a painful trauma, which endangers individual moral norms, threatens the national identity and requires, on individual level, plugging in the defense mechanism, in order to prevent penetration of painful emotions into the conscienceness. Primitive psychological mechanisms of defense, focused around splitting (projection, denial), are the main obstacles in accepting the truth both on individual and group level. There is also another extreme form of reaction manifested through "hypertrophy" of the truth and one-sided self-accusation. In this paper the author presents psychological explanation of the process of accepting the truth as the prerequisite for reconciliation and transformation of the conflict.

MR VESNA KESIĆ*

Istina i pomirenje – Da, molim! Ne, hvala!

S lučaj bivše Jugoslavije i država nasljednica je specifičan i unekoliko različit od ostalih iskustava postkonfliktnih društava. Prvi, retributivni model pravde ostvaruje se, ili bi trebao biti ostvaren, putem Međunarodnog kaznenog suda u Hagu. Postavlja se pitanje kako pokrenuti proces traženja istine i putova pomirenja unutar i između društava, grupa i pojedinaca novonastalih država. Niti jedan trenutno u svijetu postojeći model, poput onih u Južnoj Africi ili nekim zemljama Latinske Amerike, ovdje nije moguć, jer je riječ o pet država od kojih su najmanje tri bile zahvaćene ratom i ratnim nasiljem, a karakter tih sukoba pokriva dijapazon od međunarodnih konflikata do unutarnje agresije i građanskoga rata.

Ključne reči: retributivna pravda, restorativna pravda, Haški tribunal, bivša Jugoslavija.

Tokom rata u Hrvatskoj, ženske grupe prve su počele raditi sa ženama izbjeglicama i prognanicama iz Bosne i Hercegovine i iz Hrvatske, kojih je do kraja 1992. godine sveukupno bilo oko 700.000. Politički stav kojeg smo javno artikulirale, glasilo je da radimo sa ženama izbjeglicama bez obzira na njihovo etničko, vjersko ili bilo koje drugo porijeklo ili određenje. Pružale smo razne oblike pomoći, humanitarnu, novčanu, savjetovanja, organizirale smo po izbjegličkim centrima rad u grupama samopomoći, pružale pravne savjete, zastupale javno njihova izbjeglička prava. No, vrlo brzo nakon početka našeg rada i iskustava koja smo stjecale, počele smo se pitati – što bi tim ženama pružilo stvarnu satisfakciju za sve gubitke i traume koje su pretrpjele, od izbjeglištva do silovanja, torture i gubitaka svojih najbližih. Počele smo i njih pitati – što očekuju kao restituciju, retribuciju i kompenzaciju za stradanja i gubitke kroz koje su prošle? Što bi im omogućilo da se ponovo uključe u društvo i normalan život i ponovo ovladaju vlastitim životima? Kako one zamišljaju moralnu i kaznenu satisfakciju za sve što su pretrpjele?

Odgovore koje smo najčešće dobivale zapisale smo u izvaji za UN-ovu svjetsku konferenciju o ljudskim pravima, 1993. u Beču. Konferencija je postala značajna i po

tome što je na njoj donesena Deklaracija kojom se ženska ljudska prava prepoznaju kao ljudska prava i što je u toj Deklaraciji istaknut i položaj, potrebe i prava žena žrtava rata i specifičnog ratnog nasilja nad ženama. Te, 1993. godine Međunarodni sud za ratne zločine u Hagu bio je tek u fazi osnivanja, a nije postojala niti Južnoafrička komisija za istinu i pomirenje. Mi smo znale da se osniva Tribunal u Hagu, ali nismo znale kako će on funkcionirati, kakav će pravni status zadobiti seksualni ratni zločini nad ženama. Smatrale smo važnim prezentirati svjetskoj javnosti kako pravdu zamišljaju same žene izbjeglice i žrtve ratnih zločina.

U Izjavi za Globalni tribunal o kršenju ženskih ljudskih prava koji se je održavao u okviru Bečke konferencije, zagrebački Centar za žene žrtve rata iznjео je slijedeće zahtjeve koji su izražavali stavove i želje žena izbjeglica i žrtava ratnog nasilja:

1. Zaustavljanje rata, zatvaranje svih logora i omogućavanje izbjeglicama i prognanicima da se vrate svojim kućama.
2. Ratnim zločincima treba biti suđeno. Ratnim zločincima trebaju biti proglašeni oni koji su započeli rat, kao i oni koji su počinili zločine. Nadalje, zločinci trebaju biti suđeni u mjestima gdje su počinili zločine. To je jedini način da žrtve mogu nastaviti živjeti zajedno sa svojim susjedima koji nisu počinili zločine.
3. Silovanje u ratu treba biti tretirano kao ratni zločin, a zločincima trebaju suditi žene sudkinje.
4. Pravo na azil trebaju dobiti sve žene koje su bile žrtve nasilja zbog svoga spola. "Želimo naglasiti da mi tražimo pravdu, a ne osvetu (Beč, 16. lipnja, 1993).¹

Htjela bih, iz današnje perspektive i iskustava, skrenuti pažnju na neke stavove u toj Izjavi koja je, ponovo napominjem, objavljena prije saznanja i o Haškome tribunalu i o Južnoafričkoj komisiji. Dakle, u istoj mjeri

* Novinarica, aktivistkinja ženskih i mirovnih grupa iz Zagreba. E-mail: vesnaka@zamir.net

¹ Centar za žene žrtve rata: Zbornik. Ur. Martina Belić, Rada Borić, Vesna Kesić, 1994. Ženski informativno dokumentacijski centar i Centar za žene žrtve rata, Zagreb.

u kojoj su žene izbjeglice zahtijevale kažnjavanje ratnih zločinaca i kriminalizaciju ratnih silovanja, naglašavale su želju da se pravda ostvari u mjestima u kojima su zločini počinjeni, jer će jedino tako budući suživot biti moguć. Naglašavale su da one žele pravdu, a ne osvetu. Po mome sudu, ta želja ukazuje na intuitivno znanje i životnu mudrost izravnih žrtava zločina, da sama sudska pravda nije dovoljna za obnovu zajedničkoga života. Žrtve, u ovom slučaju žene, zahtijevale su istodobno kažnjavanje zločinaca, dakle ono što nam je danas poznato kao retributivna, kaznena pravda, ali su bile svjesne i da moralna obnova i nastavak zajedničkog života neće biti mogući ako se uz tradicionalne oblike sudske pravde ne pokrenu i procesi restorativne, obnoviteljske, pravde u mjestima u kojima su zločini počinjeni. Restorativna pravda podrazumijeva i sudjelovanje žrtava i lokalne zajednice u procesu dolaženja do istine i saznanja o tome što se je doista događalo na mjestima zločina. Žrtve su tim zahtjevom izražavale i svoju potrebu da se objasni — da one shvate — kako su onako strašni zločini uopće postali mogući.

U modelima restorativne pravde otvara se, mnogo više nego pri retributivnoj (kao što sama riječ kaže, osvetničkoj i kaznenoj) pravdi, prostor za istinu i razumijevanje. Razumijevanje (*Verstehen*, *understanding*), zajedno s odgovornošću, zauzima središnje mjesto u političkoj teoriji Hannah Arendt, a ona ga definira kao postizanje zajedničkog smisla i značenja, i preduvjet je postavljanju pitanja političke i moralne odgovornosti.

Želimo znati kako je došlo do toga da su obični ljudi postali zločinci, što ih je na to motiviralo, prisililo, ili naprosto u toj mjeri dehumaniziralo da su u trenutku nestale sve ljudske i civilizacijske zapreke. Žrtve, da bi mogle nastaviti zajednički život s počiniteljima, također očekuju da zločinci shvate što su uradili, njima i zajednici, da shvate da su narušili normalan ljudski i moralni poredak i da prihvate krivicu i odgovornost za svoja djela. Proces dolaženja do istine i pomirenja (u formi komisija, ili bilo kojoj drugoj) daju i samim počiniteljima priliku da objasne kako to da su se od dojučerašnjih susjeda i prijatelja pretvorili u krvnike i zločince, jer to je ipak ono najstrašnije što se je dogodilo u ovome ratu i najnedostupnije normalnome ljudskome umu koji želi shvatiti da bi mogao prevladati i eventualno oprostiti. U procesima pomirenja, da bi se došlo do istine i razumijevanja, počinitelji trebaju biti uključeni isto kao i žrtve.

Počinjeni zločini i okrutnosti naročito zahtijevaju razumijevanje i objašnjenja u Bosni i Hercegovini, gdje su počinjeni najteži zločini, a gdje multikulturalizam nije bio obična fraza ili tek državno pravni okvir u kojem se živjelo, već su se etničke skupine isprepletale u najintimnijoj sferi, u brakovima i obiteljima. To je rijetko slučaj i u velikim kozmopolitskim gradovima poput New Yorka ili Berlina, gdje ljudi uglavnom žive jedni pored drugih,

ali rijetko u tako bliskim zajednicama kao što je to bilo slučaj u BiH sa oko 30 posto miješanih brakova.

No, razmišljanja naših klijentica ni u kom slučaju nisu išla u smjeru zadovoljavanja sa isključivo nekažnjivim, restorativnim modelima pravde. Na osnovi tih ranih iskustava, čini mi se da su same žrtve već tada imale u vidu potrebu i nužnost obadrije bitne dimenzije pravde kao uvjet eventualnog budućeg procesa reintegracije, obnove i normalizacije zajedničkog života i investicije u budućnost u sredinama u kojima je došlo do zločina.

Događaji nakon 1993. nisu potvrdili očekivanja žena žrtava rata da se zločincima sudi u mjestu zločina. Izvršenje retributivne, kaznene pravde, preuzeo je Tribunal u Hagu (ICTY) koji je počeo djelovati 1995. godine. To se pokazalo kao nužnost, jer države bivše Jugoslavije ni do dan danas ne pokazuju stvarnu namjeru da sude svojim ratnim zločincima. Na to su pristale tek pod pritiskom međunarodne zajednice i međunarodne javnosti. Iako, danas je već posve jasno da će jedan dio procesa morati preuzeti lokalni-nacionalni sudovi, upravo onako kako su to zahtijevale žene. No, koliko se god davne 1993. činilo iluzornim i gotovo apstrakcijom da bi jedan udaljeni međunarodni sud mogao pružiti satisfakciju ljudima koji su stradavali ovdje, njegova je djelatnost zaživjela i ja u njega vjerujem, odnosno imam povjerenja u međunarodnu pravdu — čak i kad sve ne ide baš onako kako bismo željeli — jer mislim da bez tog povjerenja život ne bi bio moguć. Također bi, što je prije moguće, trebali proraditi i nacionalni sudovi za ratne zločine na kojima bi satisfakciju dobili i svi oni ljudi koji su bili žrtve “malih”, lokalnih zločinaca za koje neće biti niti mjesta niti vremena u Hagu.

Da bi suđenja u Hagu dovela do saznavanja istine i razumijevanja zločina i krivice, odgovornost leži i na ovim sredinama. Ta se odgovornost iskazuje u načinima na koji se haški procesi prate, o njima piše, javno raspravlja, kakav društveni učinak zadobivanju haške optužnice, priznanja, obrane i svjedočenja. To je razina na kojoj smo odgovorni i mi kao dio civilnog društva, jer za dolaženja do istine i stvaranje prostora za pomirenje nije svejedno kako te procese plasiramo, komentiramo i objašnjavamo u javnosti. Naša je obaveza da ih analiziramo i objašnjavamo na svim razinama, sociološkoj, političkoj, psihološkoj i semantičkoj, i da ne dopustimo da se oni pretvore u show i još jednu pobjedu zločinaca koji će postati heroji i nacionalni mučenici.

Problem ostaje kako objediniti dva modela pravde, restorativni i retributivni, na područjima bivše Jugoslavije, to jest kako uz sudske, započeti i procese obnoviteljske pravde i dolaska do istine i pomirenja. Glavni cilj procesa istine i pomirenja nije da se ustanovi “istina” svake od nekad zaraćenih strana, nego da ta istina bude prihvaćena i priznata kao takva u svim sredinama i od svih sukobljenih strana. Problem nije malen,

Istina i pomirenje – Da, molim! Ne, hvala!

jer gotovo nigdje u svijetu nije poznato da dva modela pravde funkcioniraju uspješno paralelno.

Postavlja se ključno pitanje je li moguće do jedne razine zločine procesuirati kazneno, a potom uvesti amnestiju u zamjenu za priznanje i otkrivanje istine. Time bi se dovela u pitanje univerzalnost pravde. Također, situacija u bivšoj Jugoslaviji specifična je po tome što većina komisija za istinu i pomirenje djeluje unutar jedne države i društva i krajnji joj je cilj obnova šire društvene i lokalnih zajednica, te prevladavanje stanja duboko podijeljenog društva i suočavanje s vlastitom traumatskom prošlošću. U slučaju bivše Jugoslavije, riječ je o nekoliko država koje su bile zahvaćene ratnim zbivanjima i čiji su režimi ili građani odgovorni za ratne zločine, a pri tome su društva svake od njih podijeljena i suprotstavljena unutar sebe. Izazov je ogroman za političare i pravne stručnjake, kao i za nas sudionike i aktere civilnoga društva, ali i vrijedan suočavanja. Suđenja u Hagu i na budućim nacionalnim sudovima tek su početak procesa koji bi trebao voditi stvarnom “novom početku”, pri čemu ne mislim na obnovu zajedničke države, već obnovu univerzalnog ljudskog zajedništva. A mogućnost novog početka je, poručuje Hannah Arendt s posljednjih stranica “Izvora totalitarizma”, najviša čovjekova sposobnost. Sa političkog stajališta, ta je mogućnost identična čovjekovoj slobodi.

Vesna Kesic, M.A.,
Journalist, activist of women's and
peacemaking groups

Truth and reconciliation:
Yes, please! No, thank you!

The case of former Yugoslavia and its successors is specific and a bit different from the other post-conflict societies. First, retributive model of justice is carried out, or it should be carried out, before the International Criminal Tribunal in the Hague. The question is how to start the process of searching for the truth and reconciliation inside and between societies, groups and individuals in newly established countries. There is no such a model in the world, like these in South Africa and some countries in Latin America, which can be applied here, because in this case we are talking about five states, from which at least three were in the war. Also, the character of these conflicts covers the diapason from international conflicts to internal aggression and civil war.

DR GERD FERDINAND KIRCHHOFF*

Od denacifikacije do renacifikacije: Iskustva posleratne Nemačke Istina i pomirenje iz aspekta viktimologije

Denacifikacija je predstavljala program savezničkih snaga u posleratnoj Nemačkoj koji je imao za cilj iskorenjivanje nacističke ideologije u Nemačkoj. U radu će biti reči o nekim aspektima naših iskustava u oblasti koja se naziva »tranziciono pravo«. Prvo će biti objašnjeni neki pojmovi koji mogu biti od koristi u radu na ovom polju. Potom ću se osvrnuti na iskustva prikupljena u Nemačkoj posle Drugog svetskog rata. Konačno, vratiću se na konceptualni nivo i pokušati da dam pregled problematike sa viktimološkog stanovišta.

Ključne reči: denacifikacija, renacifikacija, tranziciono pravo, Nemačka.

Zemlje u tranziciji

Sa stanovišta savremene sociologije, posleratna Nemačka i posleratna Jugoslavija mogu se posmatrati na veoma sličan način. Obe zemlje su imale za sobom monolitne ideološke i političke sisteme koji su prožimali celo društvo. Jedan je bio fašizam, izražen kroz nacističku ideologiju pretočenu u društvenu realnost – a drugi je potekao iz posebnog vida komunističke monolitne ideologije, kakav je razvijen u Jugoslaviji. Obe zemlje su doživele propast prethodnog sistema vlasti, praćenu radikalnim propadanjem ideoloških vrednosti koje su proisticale iz vlastodržačkih pokreta i obe su imale za cilj da se transformišu u nove, demokratske pluralističke sisteme.

Ima mnogo zemalja koje prolaze kroz period tranzicije iz izvesnog oblika monolitnog sistema, koji bi se mogli nazvati diktaturama, ka novim oblicima društva, u kojima preovlađuju pluralističke strukture. Slične stvari su se neminovno dogodile u Južnoj Africi, zemlji kojom

je vladao diktatorski sistem aparthejda. Kao i mnoga druga društva, ova društva prolaze kroz zamašne korenite promene (nadamo se), a taj proces promena još uvek nije dovršen – one su u stanju tranzicije.

Tranziciono pravo u post-modernim društvima

Tokom poslediplomskog kursa, koji je 2002. godine održan u Dubrovniku, Kris Vanspauwen, mladi kriminolog sa katoličkog univerziteta u Leuvenu, u Belgiji, uveo je u polje viktimologije pojam »tranzicione pravde«¹. Tranziciona pravda, prema njegovom mišljenju, jeste proučavanje izbora koji se čine, kao i kvaliteta pravde koja se sprovodi u državama u kojima se autoritarni režimi zamenjuju demokratskim državnim institucijama. U takoreći svim tim režimima došlo je do grube viktimizacije i kršenja osnovnih ljudskih prava.

Želeo bih da se ponovo vratim na nit, za trenutak prekinutu, koja vodi od kraja modernog doba u eru post-modernizma. Za mnoge sociologe je izvan svake sumnje činjenica da su zapadna društva, u svakom slučaju, dospela u stadijum kada se odustaje od pokušaja da se društvene pojave objasne jednoobrazno. Više se ne prepisuju obavezujuća pravila, što je bila sveprisutna odlika modernih društava koja su se rukovala velikim projektima i u kojima je bilo manje mesta i tolerancije prema različitos

* Gerd Ferdinand Kirchhoff, Dr. jur., Professor (em.) of Criminal Law, Criminology and Victimology, President, World Society of Victimology, University of Applied Sciences Lower Rhineland, Nemačka. E-mail: kirchhoff@bigfoot.com.

1 Vidi: Vanspauwen, K. (2002) Masovna viktimizacija u kontekstu političkog kriminala i zloupotrebe vlasti. Bridging Transitional Justice and Restorative Justice. Powerpoint prezentacija, održana na XIX Međunarodnom post-diplomskom kursu »Viktimologija, pomoć žrtvama i krivično pravo«, u maju 2002, na Inter-univerzitetskom centru u Dubrovniku, neobjavljen rad, na fajlu sa WSVBib Mönshengladbach <http://www.world-society-victimology-de>; i: Vanspauwen, K. u saradnji sa Parmentier, S. i Weitekamp, E., Prezentacija za post-diplomski kurs o viktimologiji, pomoći žrtvama i krivičnom pravu, Dubrovnik, maja 2002, neobjavljen rad, na fajlu sa WSVBib.

tima. U post-modernim društvima, raznolikost se visoko vrednuje, zato što se jenoobraznost više ne može postići. Prevaziđeni sistemi uređivanja modernog sveta na jednoobrazan način su se pokazali neuspešnim - stavovi iz doba prosvete, nacionalistički pristup, fašističke ili kolonijalističke teorije o superiornosti bele rase, kapitalistički princip, komunistički princip – svi ti moderno pokušaji su bili neuspešni. Sada smo se zatekli u post-modernom dobu, u kome nema jednoobraznih odgovora, gde je naglasak na ličnoj slobodi (ne samo kao prijatnoj povlastici, već kao jedinoj mogućnosti da se u Post Moderni živi, sa sopstvenim odgovorima i slobodama). Stari sistemi su se obušili. Dijagnoza je sledeća: većina naših tradicionalnih pristupa više ne služe potrebama savremenog društva.

Prema tome, u ovakvoj situaciji, potrebne su nam informacije da bi se donele pojedinačne odluke koje je sada potrebno doneti –više se ne možemo nadati da će neko odozgo, Bog ili Führer ili Tito, da nam kaže šta je ispravno a šta je pogrešno. Moramo doneti sopstvene odluke, i to ne dobrovoljno, već obavezno. To, naravno, ostavlja posledice na pravni sistem. Jedna od njih jeste da više ne postoji ujednačen krivično-pravni pristup masovnoj viktimizaciji. Na ovom mestu nećemo razmatrati ovaj problem sa teoretskog stanovišta – ali smo svesni da postoje najrazličitiji pristupi ili metodi pomoću kojih su sistemi odgovorili na masovne viktimizacije u vreme tranzicije.

Različiti načini reagovanja na strahote

Nils Christie, poznati norveški kriminolog, je ime koje se u Beogradu još uvek pamti: pre 30 godina, on je uveo interaktivni pristup kriminologiji, označivši novo poglavlje u ovoj oblasti, na čuvenom beogradskom kongresu Međunarodnog Kriminološkog Društva, održanog 1973. godine, kojim je predsedavao visoko cenjeni profesor kriminologije dr Milan Milutinović. Godine 2001, on se bavio različitim odgovorima čovečanstva na ratne užase. On razmatra niz različitih mogućnosti reagovanja²:

- Kazna. Reagujemo na zločin. Krivci se izdvajaju i oštro kažnjavaju;
- Tišina. Potiskujemo zločin. To je najčešći odgovor. Tokom proteklih vekova, žrtve su nebrojeno puta učutkivane, i samo zaslugom viktimologa te prećutane istine su danas učinjene dostupnim za proučavanje društvenih pojava, a žrtva je postala novi elemenat ovakvih analiza;
- Potpuna amnezija. Zaboravljamo zločin. Kao ljudska bića, pribegavamo selektivnoj percepciji. Naše sećanje je selektivno. Naši konstrukti

su selektivni. Mi selektivno stvaramo prioritete. Ukoliko su rane žrtava isuviše sveže, tada, naravno, nije verovatno da će nastupiti zaborav;

- Amnestija. Opraštamo. Ja se ne slažem sa stavom da to znači proglas od strane države da treba da nastupi zaborav;
- Restorativne mere. Promovišemo izlečenje. Činimo napor da se stvari poprave. Zločin se sagledava kao ugrožavanje ljudi, njihovih odnosa i zajednica;
- Traganje za istinom. Slušamo. Stvaramo prostor u kome ljudi mogu da ispričaju proživljeno. Prostor u kome se daju informacije o inače osporavanim i prećutkivanim činjenicama.

Kris Vanspauwen ističe da više nema jednoobraznog pristupa masovnim viktimizacijama. On razmatra čitav niz odgovora na takve situacije, koji ćemo ukratko navesti:

- Pokretanje krivičnog postupka u zemlji;
- Međunarodni sud za ratne zločine (Hag);
- Ad-hoc komisije (npr. u slučaju Ruande);
- Evropski sud za ljudska prava (Strazburg) ili Kuća ljudskih prava u Bosni;
- Komisije za istinu (npr. Južna Afrika, Gvatemala, Haiti).

U sadašnjoj situaciji, bilo bi korisno ponovo se osvrnuti na način na koji je tranzicija obavljena u Nemačkoj u drugoj polovini pete decenije prošlog veka. Saveznici su tada odlučili da se do kraja obračunaju sa nacističkom ideologijom u Nemačkoj i da je potpuno iskorene.

Planovi za sprovođenje politike savezničkih snaga

Tumačenje devijantnog razvoja Nemačke odredilo je okvire za formulaciju ratnih ciljeva: Konferencija u Kazablanki 1943. godine imala je dva glavna cilja: bezuslovnu kapitulaciju Nemačke i potpuno iskorenjivanje i eliminaciju ideologije nacional-socializma sa svim njegovim učesnicima, predstavnicima i sledbenicima, kao političkim faktorima. Završni dokument konferencije na Jalti još jednom je potvrdio neopozivu nameru da se uništi nemački nacional-socializam i militarizam i da se osigura da Nemačka nikada više ne bude u stanju da dovede u pitanje mir u svetu. Shodno tome, Morgenthau je usredsredio svoj plan na de-industrializaciju i obnovu poljoprivrede u Nemačkoj, za šta nisu bile potrebne drugačije škole od osnovnih, pod jakom i strogo američkom kontrolom.³

Kao posledica toga, škole u okupiranoj Nemačkoj su potpuno zatvorene. Član 14 Direktive JCS 1067 predsednika Trumana za upravljanje okupiranom Nemačkom nalaže potpuno zatvaranje svih nemačkih

2 Christie, N. Answer to Atrocities. From Amnesia to amnesty. u: <http://home.online.no/~ivajoha/nato/answers.html>

škola na neodređeno vreme. U Nemačkoj je u periodu 1945-1949 vladala glad. Jasno se sećam šta je bilo na jelovniku moje porodice dok sam odrastao. Sećam se i posebnih poslastica, koje su dolazile u vidu humanitarne pomoći od strane američkih hrišćanskih verskih zajednica, naročito od kveкера, koje su bile svetlost u to tmurno vreme gladi i cvokotanja.

Program denacifikacije

Politička uprava je bila u rukama Kontrolnog Saveta. U Direktivi 24, bile su određene smernice i norme za političko čišćenje svih kancelarija i položaja. Uspostavljeno je skoro stotinu različitih kategorija nacional-socijalista, državnih i vojnih službenika. Čuveni »Akt za oslobađanje nacije od socijalizma i militarizma«⁴ predviđao je pet različitih kategorija: glavni krivci, najviše inkriminirani (aktivisti, militaristi i profiteri), manje inkriminirani, sledbenici i čisti (to su bili članovi pomenutih grupa koji su oslobođeni krivice, pošto su dokazali svoju nevinost). Čitav program je nazvan denacifikacijom.

Denacifikacija kroz brojčane pokazatelje

Tek u svetlu činjenice da su Amerikanci posedovali spiskove članova nacističke partije čije članstvo je brojalo oko 8,5 miliona, može se pretpostaviti opsežnost ovakvog zadatka.⁵

U Akciji popisivanja, svaki Nemački koji je želeo da bude uzet u obzir za bonove za hranu ili zaposlenje, morao je da popuni upitnik od šest strana. Prema sažetoj dokumentaciji Chaim Frank-a iz 2001, 6,08 miliona Nemaca su svrstani u kategorije, što je najrevnosnije obavljeno u američkoj zoni, a nešto labavije u francuskoj. Amerikanci su krenuli u akciju pročišćavanja sa elanom i temeljno, dok je strogost i kategoričnost Francuza donekle bila sputana njihovim sopstvenim iskustvom Višija.⁶

Bez odlaganja, 120 000 mesta u logorima za interniranje (nekadašnjim koncentracionim logorima) popunjeno je osobama iz druge kategorije, što je podrazumevalo automatsko hapšenje. Posle trijaže glavnih krivaca, onih sa najvišim činovima u vojnoj hijerarhiji i ratnih

zločinaca, preostali su srednji redovi SS i SA, srednji sloj partijskih zvaničnika i funkcionera, aparatčici, lokalne partijske vođe i vođe grupa. Oni su bili internirani na period do tri godine u ovim logorima.⁷

U američkoj zoni, popunjeno je ukupno 13 miliona upitnika.⁸ Već na prvi pogled, bilo je jasno sledeće:

- Kojoj kategoriji pripada nacista – sledbenik ili prestupnik;
- Koji ukor zaslužuje i koju visinu kazne treba odrediti;
- Koliko bonova za hranu će nacisti biti dodeljeno;
- Da li denacifikovani nacisti ima pravo na zaposlenje i gde.

Do proleća 1946, vojne vlasti su obavljale proveru. Zatim je ovaj zadatak prešao u ruke novim nemačkim vlastima u saveznim državama, a poslednju reč su imala nemačka izvršna tela, specijalni sudovi za denacifikaciju (Spruchkammern).

U sve tri zapadne zone, ovi sudovi su obradili 3 660 648 slučajeva. Pronašli su 1 667 glavnih krivaca, 23 060 najviše inkriminiranih, 150 425 manje inkriminiranih i 1 005 000 sledbenika. Uverenja o oslobađanju od krivice dobilo je 1 213 873 osobe.

Preostali slučajevi nisu pokretani, ili su zatvoreni ili su obuhvaćeni amnestijom. U sovjetskoj zoni, sovjetska vojna uprava je 1948. proglasila proces denacifikacije završenim, pošto je 520 000 osoba pozvano na odgovornost. Ovde više nema ni potrebe ni mesta za dubljim zalaženjem u ovu materiju.

Od denacifikacije ka renacifikaciji

Nastupio je hladni rat i zapadni saveznici su bili manje zainteresovani za kažnjavanje Nemaca, nego što su bili za saradnju sa njima. Jurisdikcija je sve više prelazila u ruke samih Nemaca. Oktobra 1950, Savezni Parlament doneo je smernice za okončanje te procedure. Više nije bilo otvaranja novih slučajeva. Stari slučajevi su zatvarani. Zabrane bavljenja strukom za inkriminirane stare nacističke i zamrzavanje njihove imovine bile su ukinute. Svi kojima krivični sudovi nisu izrekli kaznu bili su obuhvaćeni opštom amnestijom. Šest meseci kasnije, čak i najviše inkriminiranim nacistima bilo je dopušteno da se vrate u državnu službu. U roku od pet godina, čitav poduhvat se iz denacifikacije pretvorio u renacifikaciju, a za to je postojalo više razloga:

- Postojala je preka potreba za specijalizovanim

3 Winfried, M. (1995) Schulpolitik in Bayern im Spannungsfeld von Kultusbürokratie und Besatzungsmacht 1945 – 1949, München, str. 122.

4 Fergen, J., Kull, G. K., Thehos, F., Meyer, M. (2002) Entnazifizierung, str. 1-5.

5 Informationen zur politischen Bildung Heft 259 Wolfgang Benz: "Demokratisierung durch Entnazifizierung und Erziehung Bundeszentrale für politische Bildung". Internet 8.10.2002 S.1 von 2.

6 Chaim, F. Entnazifizierung. Über das Gesetz zur Befreiung von Nationalsozialismus und Militarismus. Eine Kurz-Dokumentation, 1995-2001: S. 1 von 15.

7 Wolfgang Benz: Informationen der Bundeszentrale für politische Bildung Heft 259: Demokratisierung durch Entnazifizierung und Erziehung S. 1 und 2 (Internet).

8 Chaim, F., Details under FN 6, str. 7-15.

kadrom u državnoj administraciji i ekonomiji – samo u američkoj zoni, 300 000 državnih službenika je otpušteno početkom 1946. »Novoj« Nemačkoj su očajnički bili potrebni stručnjaci iz starog režima;

- Stanovništvo nikada nije dalo podršku kampanji za denacifikaciju. Glavna preokupacija stanovništva je bila preživljavanje, borba protiv hladnoće i gladi, i nisu bili voljni da se suoče sa činjenicom da su postupali po naređenjima kriminalnih vlastodržaca;
- Program za denacifikaciju nije se doživljavao kao nešto nemačko, već kao sistem uvezen iz inostranstva, koji nije nemačkog porekla;
- Pošto je samo 10% onih koji su se našli pred sudom osuđeno, od toga svega 1% na zatvorske kazne – to je značilo da se 90% onih koji su se našli pred sudom nisu osećali krivim;
- Nije bilo potrebe da se preuzmu odgovornosti, pošto su svi manje-više mogli da se pozovu na gore pomenute naredbe;
- Procedura je bila spora i neefikasna, a kazne uvredljivo blage, što je izazivalo ljutnju;
- Na taj način su izravnavani mnogi stari računi, pa su potkazivanje i prijavljivanje postale raširene pojave;
- Stari nacisti, koji su se posle denacifikacije organizovali u nove političke partije, otvoreno su pozivali na okončanje tog procesa novim izborima;
- Praksa oslobađanja od krivice bila je beskrupulozna. Osobe osumnjičene da su prekršioc, najviše inkriminirani i manje inkriminirani pripadnici Nacional-socijalista, ispisivali su jedni za druge potvrde, tzv. »Persil-stranice«. Te potvrde su korišćene kao izjave date pod zakletvom pred izvršnim telima. U Bavarskoj, nekih 55% od ukupnog broja obuhvaćenih procedurom denacifikacije podnelo je Persil sertifikate sudu, u proseku dobijenih od po deset osoba. U Bavarskoj, 2,5 miliona iskaza pod zakletvom je bilo u korist »umešanih« – u proseku, svaki drugi odrastao čovek je potpisao takav Persil sertifikat;⁹
- Crkve su bile najoštrije kritičari procesa denacifikacije, jer su se plašile da će umesto konzervativnih elemenata, na vlast doći socijalistički;
- Ti umiveni bivši nacisti pomagali su se međusobno ne bi li povratili svoje stare pozicije ili izgradili lepe posleratne karijere.¹⁰

Sve u svemu, denacifikacija je sprečila mnoge Nemce da shvate da su bili više ili manje važan deo mašinerije totalitarnog nacističkog režima – režima bez koga Treći Rajh nikada ne bi mogao da nastane (Kurt Sontheimer).

Lična sećanja

Dozvolite mi da dodam i jednu ličnu opasku: ja sam odrastao u toj atmosferi. Dok su se odrasli koji su preživeli rat trudili da za sebe nađu pokriće, mladi su, naravno, shvatali da je rat izgubljen i da su mase ljudi postradale u službi nacističkih kriminalaca. Kada bismo postavljali pitanja o tome šta se dogodilo i zašto se to dogodilo njihov odgovor je bio: ćutanje. Pravili su se kao da nikada nisu čuli za koncentracione logore, za masovne viktimizacije, kao da nisu gledali kako Jevreji nestaju. I zato smo morali sami da tragamo i pronalazimo činjenice. Bilo je objavljenih knjiga o Trećem Rajhu od Eugena Kogona,¹¹ koje su za mene predstavljale izvor informacija i podataka. Objavljen je i izveštaj o Nirnberškom procesu. Istina je ipak procurila u javnost, bez obzira na zid ćutanja.

Vojnici koji su se vratili iz rata i povratnici iz zarobljeničkih logora pričali su, naravno, o svom herojskom preživljavanju katastrofe – a to je možda bio jedini put da su se kao osobe osećali važno i moćno, i hvalili su hrabrost drugara sa fronta i njihova herojska dela – sećam se kako sam obično napuštao društvo takvih ljudi, a kada sam bio stariji, oko 16 godina, prekidaao sam takve priče, koje su za mene bile nepodnošljive, sa jednostavnim zahtevom: »Prekinite sa takvim pričama – nacisti su bili kriminalni, rat je bio kriminalan, a vi ste u tome učestvovali – učutite i ne pričajte o tome pred mladim ljudima«. Mi smo verovali da ti ljudi jednostavno treba da odumru. To je svakako bio okrutan stav, koji je bio posledica ućutkivanja i prećutkivanja. Posledica bežanja od odgovornosti.

To je bio razlog što moja generacija nikada, ni u snu, nije sebi dozvolila ma koji vid nacionalizma. Mi smo postali ubeđeni Evropljani. I podržavali smo sve napore koji su stremili ka evropskom ujedinjenju. Sada nosim pasoš Evropske zajednice. Ponosno i optimistički.

Sramota zbog činjenice da su oni koje smo voleli učestvovali u masovnim viktimizacijama još dugo nas je bolela.

Sećam se kako sam za vreme studija kriminologije 1971, bio pozivan u domove američkih Jevreja i kako bih od njih, za vreme zajedničkog obroka, često čuo: »Ti si prvi Nemač sa kojim razgovaramo posle holokausta.« Naučio sam da prevaziđem svoj stid, naučno se baveći ovim događajima i viktimizacijom. Ta tema je bila uključena u moja akademska predavanja i moje

⁹ Chaim, F. Dokumentation S.7 of 15.

¹⁰ All these items are excellently discussed in Wolfgang Benz "Demokratisierung durch Entnazifizierung und Erziehung".

¹¹ Eugen Kogon, Der SS-Staat, München 1947.

naučne radove. Naučili smo da razgovaramo o masovnim viktimizacijama sa našim kolegama viktimolozima – sećam se da je prva međunarodna radionica iz viktimologije održana 1979. u Minsteru na Trećem međunarodnom simpozijumu o viktimologiji – teško breme ćutanja se često osećalo među svim učesnicima.¹² Tu leži, uveren sam, deo razloga za moje lično bavljenje viktimologijom.

Nove generacije, naročito posle ulaska bivših komunističkih delova Nemačke u zajedničko ustrojstvo, ponovo su doživele uspon nacističke ideologije, neprijateljskog stava prema strancima, koji nije bio u potpunosti iskorenjen. Međutim, analizirajući rezultate izbora koji su usledili, vidim da je pokušaj obračunavanja sa prošlošću, *Bewältigung der Vergangenheit*, rezultirao jednom stabilnijom Nemačkom, u kojoj demokratija nikada nije bila na višem nivou.

Komisije za istinu i pomirenje

Dozvolite da na kraju svog izlaganja kažem i ovo: kada je Nemačka prolazila kroz tranziciju, još uvek nije bio pronađen jedan veoma važan mehanizam tranzicionog prava. Imam na umu komisije za istinu i pomirenje, koje su centralna tema ove konferencije.

Iskustvo Nemačke pokazuje da svi krivci ne mogu biti izvedeni pred lice pravde i da nije pouzdano da će svi biti kažnjeni. Pokušaj da se to uradi dovešće do nemilih ishoda, kao što se pokazalo tokom procesa denacifikacije u Nemačkoj.

Verovatno je očekivati, kada se na kraju takvog procesa očekuju kazne, da će ljudi lagati i ućutkivati i kriviti žrtve i pokušavati da nađu opravdanje za svoja dela. Maestralan primer za tako nešto jeste odbrana Slobodana Miloševića u Hagu.

U međuvremenu, razvijeni su društveni mehanizmi koji omogućavaju žrtvama da saznaju istinu. Važno je upamtiti da ove komisije ne kažnjavaju – krajnje ishodište je u jasnoj osudi onoga što se dogodilo, kroz gest pomirenja. Ta poruka znači da je društvo dovoljno snažno da se suoči sa istinom i da žrtve imaju pravo da saznaju šta se zaista dogodilo. U ovo vreme tranzicije, ni na koji način se ne može održati stav da će sve rane biti isceljene izricanjem odgovarajućih kazni. Moramo

da shvatimo da se u post-moderno doba stvari ne mogu posmatrati samo iz jednog ugla – već je potrebno prihvatiti činjenicu da kazna ne donosi potpuno zadovoljenje. Komisije za istinu i pomirenje mogu pomoći u zaceljivanju rana, a pokazalo se i da doprinose uspostavljanju socijalnog mira. One su u stanju da prevaziđu plemenske nacionalističke podele i radikalne tendencije.

Izgleda kao da se dogodilo čudo: posle propasti aparthejda i pošto su belci predali vlast ne-belcima, Južna Afrika nije preplavljena ubistvima iz osвете, u kojima bi se ne-belci svetili belcima. Oni su pronašli pravi izlaz.¹³

Siguran sam da će i balkanske zemlje pronaći svoj put. Kao i u Nemačkoj, više se ne prihvataju obećanja o nezavisnoj, jednonacionalnoj, etnički očišćenoj državi.

U ovom radu pokušao sam da ukažem na štetne efekte represivnog krivično-pravnog pristupa problemima masovne viktimizacije. Možda nam je krivično-pravni pristup potreban za najistaknutije simbole moći koja je izazvala viktimizaciju. Ali, potpuno je pogrešan pristup ukoliko želimo da masovno obuhvatimo sve krivce i njihove žrtve. Istorija denacifikacije i njen neslavni završetak to jasno pokazuju.

Gerd Ferdinand Kirchhoff, PhD
Professor (em.) of Criminal Law,
Criminology and Victimology
President, World Society of Victimology
University of Applied Sciences
Lower Rhineland, Germany

From Denazification to Renazification: Experiences in Postwar Germany and a Victimological Point of View on Truth and Reconciliation

This paper deals with some aspects of the experiences we have in a field, which is called "Transitional Justice". First, it introduces some concepts, which might be useful in dealing with the field. Then, experiences gathered in Germany after the 2nd World War and finally returning to the conceptual level, trying to give some outlook into what we can see from a victimological perspective on the problem.

12 Sećam se da je prvi izlagač bio Leslie Sebbah iz Izraela, koji se bavio različitim reagoivanjima u Izraelu prema *Wiedergutmachung*, tj. prema kompenzaciji koju Nemačka treba da plati licima koja su preživela holokoust. Zaista smo ostali bez teksta na toj prvoj sesiji o žrtvama nacističkog terorizma. Kasnije smo razvili akademski jezik i tada smo bili u stanju da se tom neopisivom viktimizacijom bavimo naučno. Verujem da to pokazuje da je neophodno govoriti o onome što se desilo, a da je skrivanje pogrešno.

13 To je jedan razlog zašto će Svetsko viktimološko društvo održati svoj XI međunarodni simpozijum o viktimologiji u Stellenbosch-u, u Južnoj Africi, jula 2003. Detalji se mogu naći na: <http://www.world-society-victimology.de> pod stavkom: kursevi i simpozijumi.

JUDITH ARMATTA*

Istina i pravda – izazovi sa kojima se suočavaju žrtve pred međunarodnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju

Mandat koji su Ujedinjene nacije dale Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju uključuje i “donošenje pravde za žrtve”. Donošenje pravde za žrtve ima mnogo aspekata. Može uključivati hapšenje, osudu i adekvatnu kaznu za počinioca(e). Da bi žrtve smatrale da je pravda zadovoljena, to veoma često zahteva i javni forum gde one mogu da ispričaju svoje priče. To zahteva da žrtve budu saslušane sa respektom. To, takođe, zahteva da njihove patnje budu potvrđene od strane zajednice. Koliko kvalitetno Među-narodni tribunal za bivšu Jugoslaviju može da ostvari svoju misiju donošenja pravde za žrtve? Da li je to dovoljno? Rad će postaviti ovo pitanje u kontekstu Međunarodnog tribunala za bivšu Jugoslaviju uopšte, a naročito u kontekstu suđenja Slobodanu Miloševiću.

Ključne reči: žrtve, ratni zločini. Međunarodni tribunal za bivšu Jugoslaviju.

Mandat Ujedinjenih nacija Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju (ICTY) uključuje stavku »pravičnog odnosa prema žrtvama«. Da li je to moguće ostvariti? Da li bilo koja pravna procedura protiv osumnjičenih za ratne zločine može da ostvari takav cilj? Posle osmomesječnog praćenja suđenja Slobodanu Miloševiću, moj zaključak je da krivični postupak sam po sebi to nije u stanju da postigne, ali i da je on nužni sastavni deo pravičnog postupka prema žrtvama, kao i procesa oporavka i iznalaženja mogućnosti za pomirenje.

Osobe koje su pretrpele patnju koju je prouzrokovao ljudski faktor nisu bile izložene samo fizičkom nasilju, već i psihološkom i socijalnom. U slučajevima kada je agresor neko koga žrtva poznaje, sused ili prijatelj sa kojim se nekada pila kafa, prisutan je i dodatni ele-

ment, osećanje bola i izdaje. Tada se kidaju veze koje su postojale u zajednici. Uništava se poverenje pojedinca u okolinu, druge ljude i u sebe.

Sećam se svedočenja devetnaestogodišnje Sofije. Kada su srpska policija i vojne snage opkolile selo, ona i njena porodica su se spremili za bekstvo. U 6:30 toga jutra, tri vojnika su došla do njihove kuće. Jedan od njih je polomio prednji prozor i kroz njega pucao u njenog brata. Majka je uspela da ga zaštiti. Kada je Sofiju obuzeo strah i užas, njen otac je, pogledavši kroz prozor, rekao: »Ne brini. To je naš komšija.« Zatim mu je doviknuo: »Predraže, šta to radiš? Pa mi smo komšije.« Odgovor je glasio: »Nema više komšija«. Sofijin otac, brat i stric su isterani iz kuće uz pretnju oružjem i streljani na puškomet odstojanja, na pragu njihove kuće, naočigled majke i ćerke.

Kakvo zadovoljenje pravde, ukoliko je to uopšte moguće, je potrebno ovoj ženi? Da li svedočenje pred Međunarodnim tribunalom na suđenju Miloševiću može to da joj pruži? I da li je to dovoljno? Da li bi jednim dodatnim suđenjem, protiv čoveka koji je povukao oroz, pravda bila zadovoljena?

Mada će konačna presuda u postupku protiv Slobodana Miloševića, kao i podizanje optužnica i ishod suđenja neposrednim izvršiocima iz redova Miloševićeve ubojite policije biti značajni za žrtve, to neće biti jedini faktori koji će uticati na žrtve da osećaju da je pravda zadovoljena. Kod osobe koja je pretrpela nasilje, mogućnost da pred sudom, javno ispriča svoju priču stvara snažan utisak da je ponovo postala deo šire zajednice. Sama činjenica da je neko sluša i da se preživljena patnja ozbiljno shvata, može doneti katarzu.

U slučaju suđenja Miloševiću, postoje ozbiljne prepreke između onih koji svedoče i ma kakvog katarzičnog efekta. Prvu prepreku predstavlja psihološka i fizička barijera: biti udaljen nekoliko hiljada kilometara od kuće, u nepoznatoj zemlji, da bi se svedočilo pred jednim od najviših sudova u svetu. U najvećem broju slučajeva, svedoci napuštaju svoje okruženje i nalaze se sami, bez ikakve potpore. Mnogi od njih potiču iz seoskih sredina.

* Judith Armatta je pravnik koja u ime Koalicije za međunarodnu pravdu prati rad Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju u Hagu, u Holandiji. E-mail: jarmatta@cij.org

Neki su nepismeni. Većina njih nikada ranije nije bila ni u kakvom sudu. Neki su fizički ozbiljno bolesni. Većina je i dalje pod psihološkom traumom.

Pošto prevaziđe sve te prepreke, svedok nailazi na nove u sudnici. Zbog ograničenog vremena, vreme za izlaganje tužbe je strogo ograničeno. To je bilo neizbežno zbog herkulovskog poduhvata koji obuhvata suđenje bivšem šefu države za 61 slučaj ratnog zločina, zločina protiv čovečnosti i genocida, tokom tri rata u desetogodišnjem periodu. Tužilaštvo mora da pruži dovoljno dokaznog materijala da bi se utvrdila činjenica da su zločini bili široko rasprostranjena pojava, ali zbog vremenskih ograničenja, ono mora da vrši selekciju. Mehanizam koji se, po pravilima Međunarodnog tribunala, u ovakvim slučajevima primenjuje, dozvoljava tužiocu da izvede jednog ili dva preživela svedoka po mestu zločina i da pruži uverljive dokaze od ostalih svedoka u pisanoj formi. U Miloševićevom slučaju, Sud je doneo dodatnu odluku da svedoci, čiji je iskaz podnet u pisanom obliku, takođe moraju da se pojave na sudu radi unakrsnog ispitivanja od strane optuženog. Međutim, ovo se zahteva zbog pravičnosti prema optuženom, što ne podrazumeva i pravičnost prema žrtvama.

Veliki broj žrtava je izrazio svoju frustriranost zbog sudske procedure koja im ne dozvoljava da svojim rečima ispričaju ono što su doživeli. Jedan svedok je to ovako prokomentarisao, pošto mu se sud zahvalio na učešću: »Ali, zar ne želite da čujete šta mi se dogodilo?« Usledio je prilično nemušat odgovor sudije: »Imamo Vašu (pismenu) izjavu«.

Po svoj prilici najneprijatnija prepreka sa kojom su bili suočeni svedoci u delu suđenja u vezi kosovske optužnice bilo je podvrgavanje unakrsnom ispitivanju od strane Miloševića, nekadašnjeg predsednika njihove zemlje i čoveka koga smatraju najodgovornijim za tragedije koje su im se dogodile. Štaviše, pošto se Milošević brani lično, Sud mu daje više prostora za ispitivanje – a on redovno zloupotrebljava ovu privilegiju izlažući svedoke nečemu što se jedino može nazvati brutalnim, a ne unakrsnim ispitivanjem.

U jednom slučaju, na primer, kada je svedok govorio o tome kako je njegova trudna supruga ubijena, Milošević ga je okrivio za njenu smrt, jer zbog neprekidne pucnjave u blizjoj okolini nije mogao da je preveze u bolnicu, gde bi njen život i život deteta bili spašeni. U slučaju mlade žene Sofije, Milošević joj je nemilosrdno postavljao pitanja koja su se ponavljala, sa namerom da je slomi i prikaže kao lažljivicu. Milošević se prema nepismenim svedocima ponaša sa podsmehom i omalovažavanjem. Njegova omiljena taktika sa svim svedocima je da pokuša da ih zbuni brzo prelazeći sa incidenta na incident, da bi na kraju zaključio da je svedok dao različite iskaze o istom incidentu. On ih suočava sa prestupima počinjenim pre 20 godina, ili od strane dalekih rođaka, zastrašujući ih dalekosežnošću svoje

moći – čak i iz zatvorske ćelije u Ševeningenu.

Svedoci se sa različitim uspehom nose sa Miloševićevim napadima. Dok Sofija nije bila uzdrmana, jedan drugi svedok koji je bio na dijalizi zbog udara i premlaćivanja od strane Miloševićevih vojnika, nije bio u stanju da nastavi svoje svedočenje pod neprestanim Miloševićevim napadima. Ne samo da je to za njega bila nova viktimizacija, već je i ponovo propatio nakon povratka u svoju sredinu, koja ga je oštro osudila zbog njegovog nastupa na sudu koji je doživljen kao neuspešan.

Ipak, bez obzira na sve teškoće, javno suđenje pruža svedoku priliku da se suoči sa osobom koju smatra najodgovornijom za svoju patnju. Sećam se svedočenja gospođe Imeraj, koja je svedočila o ubistvu njeno šestoro dece i koja je takođe ostala bez muža i bez sverkrve. Potrebno je neverovatno mnogo hrabrosti da se nastavi život koji je na taj način, iz temelja i nepovratno, uništen. Govoriti o takvom bolu zasigurno svaki put otvara stare rane. Kada se suočila sa Miloševićem, on je izrazio saučešće zbog njenog gubitka, na šta je ona odgovorila: »Cela moja porodica je izmasakrirana po Vašem naređenju, tako da mi Vaše sažaljenje nije potrebno«.

Još jedan sličan primer je pružio bivši učitelj u poodmaklim godinama, koji je svedočio o ubistvu svoje snaje i troje male unučadi. Njegov snažan glas odudarao je od njegovog krhkog tela, kada se na kraju svog svedočenja okrenuo Miloševiću i direktno ga upitao: »Kako možete da opravdate ubijanje žena i dece? Da li Vi UOPŠTE bilo šta osećate?

Svedočenje na sudu može, takođe, dati izvestan odušak onima koji počinje zločin »po naređenju«. To je bio slučaj sa dvadesetogodišnjim regrutom, koji je bio jedan od nekolicine vojnika kojima je naređeno da pucaju izbliza u 15 nenaoružanih žena, dece i starijih muškaraca. Jedno od dece je bilo malo dete, koje je, pošto je pogođeno sa tri hica »neverovatno jako vrištalo«, po rečima tog mladića. Vojnik se obratio tužilaštvu sa molbom da svedoči protiv Miloševića. Kada je upitan zbog čega to želi, odgovorio je: »Došao sam da svedočim zato što sam na taj način želeo da iznesem sve što me muči i što mi ne da mira u protekle tri godine od kada sam odslužio vojsku. Nije prošla ni jedna noć, a da nisam sanjao to uplakano dete, pogođeno hicima, kako vrišti. Pomislio sam da će mi biti lakše na duši ukoliko dođem ovamo i kažem istinu o onome što se desilo. To je jedini razlog zašto sam ovde.«

Pojavljivanje na suđenju je, takođe, za vojnika bio način da se suoči sa čovekom kojeg smatra odgovornim za svoj izvitoperen život, koji ga je načinio ubicom. Za vreme unakrsnog ispitivanja, Milošević ga je pitao zar nije istina da mu ni jedan oficir nikada nije naredio da ubija civile. Vojnik je odgovorio: »To nije tačno. Ja sam to čuo (naredbu da niko ne sme da ostane živ) i još deset

vojnika iz moje jedinice to može da potvrdi i Vi to ni na koji način ne možete da poreknete. Bio sam tamo, čuo sam to i... Vi, vrhovni komandante, ste mogli da dodete dole i da vidite kako nam je. Vi ste izdavali sramna naređenja koja je trebalo sprovesti». Na kraju unakrsnog ispitivanja, Milošević je još jednom izvršio pritisak na svedoka: »Pošto ste izvršili ovaj gnusni zločin, da li Vam je nešto obećano za uzvrat ukoliko budete svedočili?» Vojnik ga je pogledao pravo u oči i odgovorio: »Gospodine Miloševiću, ja sam ovamo došao svojevoljno. Gospodine Miloševiću, kada izgovaram ovu istinu pred osobom koja je, po mom mišljenju, najodgovornija za sve počinjene zločine, već se osećam bolje. I ne treba mi ništa više.«

Ovi primeri pružaju uvid u kojoj meri javno suđenje može da žrtvama pruži zadovoljenje, pa i nekim počiniocima, ali i koji su njegovi dometi. Ukoliko se Miloševiću izrekne zaslužena kazna na osnovu dovoljno dokaza, pravda će u velikoj meri biti zadovoljena, mada ne i u potpunosti. I drugi treba da budu pozvani na odgovornost, zato što, dokle god je počinilac na slobodi, žrtva neće imati osećaj da je pravda zadovoljena. Zbog toga je nužno organizovati još suđenja za počinioce najgorih zločina. Ta suđenja će morati da se obave pred domaćim sudovima, s obzirom da se Međunarodni tribunal za bivšu Jugoslaviju bavi rukovodiocima koji su koncipirali i sproveli plan. Međutim, ni domaći krivični sudovi neće moći da obave celokupan posao, prvenstveno zbog toga što je isuviše veliki broj lica inkriminisan. Međutim, trebalo bi da postoje javne tribine gde bi takve osobe morale da polože račune i, kao što smo videli u slučaju mladog vojnika, da im se pruži mogućnost da progovore o užasnoj krivici koju nose u sebi zbog stvari koje su uradili po nalogu vlasti. I žrtvama su potrebni dodatni forumi. U svim, izuzev u nekolici slučajeva, Međunarodni tribunal nije bio u prilici da izađe u susret potrebama žrtava da svedoče o onome što im se dogodilo na način koji bi vodio kako ka njihovom, tako i ka oporavku njihovih zajednica. Potrebna im je javna govornica sa koje bi mogli da progovore iz dubine duše i da iskažu svoj bol koji pravna načela nisu u stanju da ublaže. Njima je potrebno da se obrate sopstvenoj domaćoj javnosti i da ih ona sasluša.

Navedeni primeri takođe nagoveštavaju šta bi bilo potrebno uraditi u cilju pomirenja i oporavka društvene zajednice. Putevi koji vode ka pomirenju nisu ni brzi ni laki. Krivce je potrebno pozvati na odgovornost, gde god je to moguće, na pravičnom i javnom suđenju. Ono što je možda još teže, potrebno je saslušati, pažljivo i sa dubokim poštovanjem, žrtve koje su voljne da govore o bolu koji im je nanet i tragedijama koje su doživele. Saslušati ih bez donošenja suda, ne okrivljujući nikoga i bez osećanja sopstvene krivice i ne obazirući se na unutrašnji glas koji nam govori: »Ali, mi smo takođe

propatili«. To zahteva sposobnost slušanja otvorenog srca. Čak i kada nečiji bol toliko naraste da pomislite da će vas preplaviti, ne treba zastati u neverici, ili minimizirati i trivijalizovati njihove priče. Takođe je potrebno da oni u čije ime su ti zločini počinjeni izraze žaljenje zbog nanetih patnji. Iako to možda neće dovesti do oporavka i pomirenja, sigurno je da do njih neće doći ako se gore pomenuto ne pokuša.

Znam da su se mnogi od vas koji ste prisutni na Konferenciji suprotstavljali onome što su vaši lideri počinili u vaše ime. Lideri, izgleda, uvek za sobom ostavljaju nered koji obični građani treba da počiste. Na nama je da rasčistimo i, zarad pravde, da pokušamo da dovedemo do oporavka i pomirenja i budemo moralni i odgovorni, kada već rukovodstvo nije bilo takvo. Svi smo mi pretrpeli duševni bol.

Ukoliko shvatimo koliko su ljudi međusobno povezani, bol drugih će postati naš. U onoj meri u kojoj ublažimo taj bol, i nama će biti lakše u duši. Ono što vi ovde pokušavate da uradite, otvarajući ova pitanja, zahteva mnogo hrabrosti. Malo je onih koji veruju u vaš uspeh. Ali ipak, to je jedini put koji nam pruža nadu da ćemo stvoriti svet u kakvom bismo želeli da živimo. Na nama je da učinimo sve za šta mislimo da je dobro i potrebno. A ishod nije u našim rukama.

Judith Armatta, J.D.

The Coalition for International Justice's Liaison to
The International Criminal Tribunal for the
former Yugoslavia
The Hague, Netherlands

Truth and Justice:

The Challenge for Victims at the International Criminal
Tribunal for the Former Yugoslavia

The United Nations' mandate to the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY) includes "to render justice to victims." Rendering justice has many facets. It may include arrest, conviction and appropriate sentencing of the perpetrator(s). For a victim to feel justice has been done, it often also requires a public forum where she can tell her story. It requires that she be listened to with respect. It requires that the community acknowledge her suffering. How well can the ICTY accomplish its mission to render justice to victims? Is it sufficient? The presentation will address this question in the context of the ICTY generally and the trial of Slobodan Milosevic in particular.

HEIDY ROMBOUTS*

Istina i pomirenje: da li je potrebno preispitati osnovne postavke? Iskustva Južne Afrike i Ruande

Južnoafrička Komisija za istinu i pomirenje i gacaca tribunal, koji od skoro postoji u Ruandi, su izgrađeni na principima istine i pomirenja. Ali šta zaista znači istina? Šta znači pomirenje? Može se tvrditi da potraga za istinom ima vrlo precizno značenje – a to je utvrđivanje onog što se zaista dogodilo. U ovom smislu većina ljudi i podrazumeva potragu za istinom. Ipak, može se postaviti pitanje da li je ovo traganje za činjenicama ono čemu stremi potraga za istinom u kontekstu tranzicione pravde. Kroz analizu M. Parlevliet-ovog koncepta istine, kao polazne tačke, ilustrovaćemo da, u procesu prevazilaženja prošlosti, utvrđivanje činjenica treba da bude neophodno – i još značajnije – praćeno sa empatijom. Primeri iz Ruande i Južne Afrike potvrđuju značaj empatije, odnosno uzajamnog razumevanja za patnje drugih.

Ključne reči: istina, pomirenja, Južna Afrika, Ruanda.

Uvod

Izmenjena priroda konflikta – veći broj unutrašnjih nego međunarodnih sukoba, koji pogađaju sve više civilnog stanovništva, itd.¹ – za sobom povlači i različite načine razrešavanja konflikata; formirana su različita gledišta o tome kako rešavati probleme post-konfliktnih društava, koja su često u procesu tranzicije. Pitanje »šta činiti sa počiniozima zločina u prošlosti« zaokuplja veći broj istraživača, među kojima postoje neslaganja oko »najboljeg« rešenja². Postoje dve krajnosti: sa jedne strane su zagovornici strogo legalističkog pristupa, koji se zalažu za krivično gonjenje svih počinilaca. Sa

druge strane su oni koji prizivaju moć zaborava prošlih događaja, kao najbrži način da se krene napred, pa se shodno tome zalažu za amnestiju počinilaca zločina koji su učinjeni za vreme trajanja ratnih sukoba. U slučaju međunarodnih sukoba, lakše je primeniti crno-belo, dihotomno rasuđivanje i podelu na dobro i loše, pa su oni u tom smislu manje komplikovani.³ Međutim, posle sukoba unutar jedne zemlje, obe zaraćene strane će morati da se suoče sa zajedničkom budućnošću, što će uticati na načine suočavanja sa strahotama iz prošlosti, ratnim zločinima i zločinima protiv čovečnosti. Drugi elementi će, takođe, imati uticaja na načine suočavanja sa prošlošću, kao, na primer, koji tip tranzicije je u toku, ili koja vrsta mirovnog ugovora je po sredi⁴, kao i broj počinilaca o kojima je reč.⁵ Prema tome, ne postoji jedinstveni model i svaki mehanizam za suočavanje sa strahotama počinjenim u prošlosti mora biti prilagođen datoj situaciji. Međutim, iz tuđih iskustava se može mnogo naučiti, a neke opšte postavke i iskustva su postali ključni elementi u diskusijama o pitanjima sprovođenja pravde u post-konfliktnim društvima u tranziciji.

Iako su legalistički pristupi u poslednje vreme dali

* Institute of Development Policy and Management, University of Antwerp, Belgium. E-mail: heidy.rombouts@ua.ac.be

1 U vezi izmenjene prirode konflikta, vidi: Bloomfield, D., Reilly, B. (1998) "The changing nature of conflict and conflict management", u: Harris, P., Reilly, B. (1998) *Democracy and Deep Rooted Conflict: Options for Negotiators*, Stokholm: Idea.

2 Prikaz različitih gledišta istraživača vidi u: Kritz, N. (ur.) (1995), *Transitional Justice: How emerging democracies reckon with former regimes*, prvi tom, Washington, D. C.: United States Institute of Peace Press.

3 Međunarodni konflikti tipa onih u Evropi; Drugi svetski rat. Doduše, takvo dihotomno poimanje retko odražava stvarnost.

4 Npr. sporazum koji je postignut u vezi tranzicije u Južnoj Africi bitno je uticao na Komisiju za istinu i pomirenje i odluke o davanju amnestije.

5 Npr. broj počinilaca u Ruandi je bio od presudnog uticaja na uvođenje gacaca jurisdikcije, da bi se smanjio broj slučajeva. O različitim parametrima koji utiču na model tranzicione pravde, vidi u: Huyse, L. (1995) "Justice after transition: on the choices successor elites make in dealing with the past", *Law and Social Enquiry*, str. 51-66. Uopštenije kod Kritz, N. op. cit.

uspešne rezultate, kao što je minimalni konsenzus o neprihvatljivosti amnestije za najteže zločine, uspostavljanje međunarodnog suda za ratne zločine i prve primene međunarodne jurisdikcije na nacionalnom nivou,⁶ nepravnički pristup privlači sve više pažnje. Nepravnički pojmovi kao što su istina, pomirenje i oprostaj su postali nezaobilazni deo rasprava o ovom pitanju, kome se pridaje značajna pažnja. Čak i u okvirima striktno pravničkih procedura ili rasprava, ovi pojmovi se sve više pominju i često se tvrdi da čak i krivično gonjenje daje doprinos uspostavljanju istine i pomirenja (koncepta koji ne pripadaju pravnoj terminologiji).

U okviru nepravničkog pristupa suočavanja sa prošlošću, komisije za istinu su postale popularne institucije, pošto se veruje da se pomoću njih mogu preduhitriti neke negativne posledice krivičnog gonjenja ili zaborava prošlih događaja. Smatra se da su komisije za istinu srednje rešenje, koje ne dozvoljava amneziju ili negiranje prošlih događaja. Istovremeno, one ublažavaju okrutne posledice krivičnog gonjenja, pošto se ne fokusiraju na kaznu, već na pomirenje i građenje zajedničke budućnosti. Bez obzira na popularnost komisija za istinu, istražuju se i druge kreativne opcije, kao što su, na primer, gacaca sudovi u Ruandi. Mada se oni u velikoj meri razlikuju od komisija za istinu, ipak sa njima dele neke zajedničke crte.

Zajednički elemenat o kome želimo da govorimo ovom prilikom jeste preovlađujuća upotreba termina »istina« i »pomirenje« u kontekstu komisija za istinu ili drugih mehanizama, kao što su gacaca tribunali u Ruandi. Mada se ni istina ni pomirenje ne spominju kao odrednica tribunala gacaca (za razliku od južnoafričke Komisije za istinu i pomirenje), čitav poduhvat se kreće u okvirima istine i pomirenja. Istina i pomirenje su postali dominantni pojmovi, čiji značaj prevazilazi komisije za istinu i pomirenje. Oni su postali ključni pojmovi u raspravama o tranzicionom pravosuđu.⁷ Međutim, ni istina ni pomirenje nisu jednostavni pojmovi. Svako poseduje neku predstavu o tome šta bi istina i pomirenje trebalo da znače, ali do sada nije eksplicitno formulisani koncept niti jednoznačno razumevanje tih termina.

Ovaj rad nema za cilj da pojmovno odredi ove predstave, već da ilustruje probleme ili teškoće koji mogu da nastanu kada se značenje ključnih predstava u jednom prelaznom procesu ne artikuliše ili ne odredi dovoljno jasno. Neki primeri iz južnoafričke Komisije za istinu i pomirenje (KIP) i tek nedavno uspostavljenih gacaca tribunala u Ruandi biće predstavljeni kao ilustrativni. Stoga ćemo prvo ukratko opisati neke elemente oba

mehanizma, a u vezi detaljnijih objašnjenja oba mehanizma navedena je literatura.

Kratak opis dva mehanizma koji se odnose na istinu i pomirenje: južnoafrička Komisija za istinu i pomirenje i gacaca tribunali u Ruandi

Južnoafrička Komisija za istinu i pomirenje

Južnoafrička KIP je najverovatnije najpoznatija komisija za istinu u svetu, ne samo zato što poseduje neke značajne karakteristike, nego i zato što je privukla puno medijske pažnje, kako u domaćoj, tako i u međunarodnoj javnosti. Na izmaku perioda aparthejda, Nacionalna partija i ANC postigli su dogovor o demokratskoj tranziciji, u kome je suočavanje sa zločinima počinjenim u prošlosti bilo jedno od pitanja koja su razmatrana za pregovaračkim stolom. Postambula privremenog Ustava (1993 – pre opštih izbora 1994) sadržala je jasnu poruku, koja je imala presudan uticaj na karakteristike KIP:

»Da bi se podstaklo pomirenje i rekonstrukcija, biće objavljena amnestija u odnosu na postupke, propuste i prekršaje u vezi političkih ciljeva koji su počinjeni u toku konflikta u prošlosti«.

Dalja razmišljanja o tome kako se suočiti sa prošlošću morala su uzeti u obzir ograničenja koja su postavljena odredbom o amnestiji. Jedna od glavnih postavki je bila da amnestija ne može biti bezuslovna. Bilo je moguće dozvoliti amnestiju samo u slučajevima potpunog obelodanjivanja istine. »Amnestija za istinu« je postala vrednosna jedinica razmene. Počinitelji su pojedinačno mogli da budu amnestirani samo ukoliko bi u potpunosti razotkrili sve činjenice.⁸ Amnestija je na taj način predstavljala podsticaj da se otkrije istina. Da bi se u potpunosti podstakli i ubedili počinioци da istupe i kažu istinu, garantovana im je potpuna i bezuslovna amnestija. U slučajevima u kojima je amnestija dozvoljena, pojedinac bi se oslobađao kako krivične odgovornosti, tako i građanske odgovornosti. Kajanje ili traženje oprostaja nije ni u kom slučaju bio uslov za dobijanje amnestije. Prijavama za amnestiju se bavio Komitet za amnestiju, saslušanja su bila javna i na taj način je »istina« bačena u javnu arenu. Međutim, istina koja bi bila razotkrivena u Komitetu za amnestiju bila je samo jedan od elemenata kojima se bavila KIP.

Komitet za kršenje ljudskih prava bio je još jedna od podkomisija KIP-a. Ova komisija je imala najveću medijsku pažnju jer su za vreme javnih saslušanja pred ovom komisijom žrtve mogle da ispričaju njihove – često potresne – priče. Skoro 10% žrtava koje su predale

6 Npr. suđenje "četvorci iz Butare" u Briselu 2001.

7 Naročito u svakodnevnom diskursu, ovi pojmovi poprimaju više značaja nego na primer suštastveniji pojmovi kao što su odgovornost i prihvatanje krivice.

8 Potpuno obelodanjivanje je samo jedan od uslova. Vidi član o unapređivanju nacionalnog jedinstva i Akt o pomirenju.

Istina i pomirenje: da li je potrebno preispitati osnovne postavke? Iskustva Južne Afrike i Ruande

pismeni izveštaj o svom slučaju (+/- 20.000), svedočilo je usmeno pred Komisijom. Doduše, mora se primetiti da su uglavnom samo žrtve u slučajevima u kojima je bilo ubistava, torture, okrutnog zlostavljanja ili otmica razmatrane od strane KIP-a, pošto je mandat KIP-a bio ograničen na takve slučajeve »grubog kršenja ljudskih prava«.⁹

Osim ovih pojedinačnih svedočenja neizbežno malog broja žrtava – kako zbog ograničenog mandata, tako i zbog ograničenog kapaciteta KIP-a – Komitet za kršenje ljudskih prava organizovao je saslušanja po oblastima da bi pomogao u otkrivanju istine. Tačnije, jedan od zadataka KIP-a (Komisije za kršenje ljudskih prava) bio je da ustanovi sliku događaja, počev od uzroka, prirode i razmera grubih kršenja ljudskih prava koja su se dogodila u vreme aparthejda. Da bi došao do ovako sveobuhvatne slike, Komitet za kršenje ljudskih prava sprovodio je saslušanja u oblasti zdravstva, medija, privrede, verskih zajednica, armije, pravosuđa, zatvorskih ustanova, među ženama, decom i omladinom.

Poslednja u nizu podkomisija KIP-a bila je Komisija za reparacije i rehabilitaciju; međutim, ona je imala ograničeni mandat, sa isključivim ovlašćenjem da daje preporuke za reparacione i rehabilitacione mere, bez prava na sprovođenje mera reparacije ili rehabilitacije. Podnesci koje je pripremio parlamentarni komitet u toku zakonodavnih procesa pokazuju da su reparacija i rehabilitacija bili neophodni koraci da bi se omogućilo pomirenje. Međutim, nije se mnogo pažnje obraćalo na diskusije o reparacijama u toku zakonodavne procedure, što je imalo za posledicu njene ograničene kompetencije i moć. Pred podkomisijom, žrtve su pričale o tome kakve su posledice ta kršenja ljudskih prava imala po njihove živote.

Plakati sa sloganom »Popločajte istinom put do pomirenja« nalazili su se na svim saslušanjima KIP-a (u njihovim mnogobrojnim kancelarijama širom zemlje). Nadbiskup Tutu je u svakoj prilici naglašavao važnost veze između ta dva koncepta, kao i važnost i neophodnost opraštanja. Ali ipak, nije bio siguran da su istina, oprostaj i pomirenje u direktnoj vezi. Hayner, P. sa pravom dovodi u pitanje pretpostavku da utvrđivanje i objavljivanje detalja o prošlim zločinima uvek smanjuje verovatnoću njihovog ponavljanja u budućnosti ili ponovnog izbijanja konflikta. Njihov doprinos pomirenju nije uvek a priori pitanje »ipso facto«.

Gacaca tribunali u Ruandi

Pošto se manje zna o ruandskim gacaca tribunalima i njihovim osnovnim principima, opisaćemo glavne karakteristike ovog procesa. To će nam omogućiti da postavimo okvire za pitanja istine i pomirenja u vezi sa ovim

inovativnim mehanizmom nacionalnog pravosuđa, koji ima za cilj da se suoči sa strahotama koje su počinjene u toj zemlji 1994. godine.

Jedan od glavnih problema sa kojima se Ruanda nosi od genocida koji se dogodio 1994, jeste suđenje zatvorenici. Više od 115.000 zatvorenika očekuje suđenje (2002. godine, osam godina nakon genocida). Ni jedan pravni sistem ne poseduje kapacitete za suđenje tako velikom broju ljudi u razumnom vremenskom roku. Pred takvom dilemom, Ruanda je počela da razmatra i raspravlja o drugim načinima za prevazilaženje nastale situacije. Jedan od njih su bile komisije za istinu i pomirenje, ali je ideja o ponovnom uspostavljanju tradicionalnih gacaca tribunala prevagnula u debati. Januara 2001, Ustavni sud je usvojio zakon¹⁰ koji bi dopuštao stvaranje »novih« gacaca tribunala, čiji bi zadatak bio da se bave osumnjičenima za genocid. Međutim, tradicionalni gacaca sudovi i oni koji su uspostavljeni na osnovu ustavnog zakona,¹¹ bitno se razlikuju. Zbog toga se neki ljudi ne slažu sa često navođenom primedbom da novoustavljani tribunali predstavljaju oživljavanje lokalnih tradicija i običaja, čime se doprinosi miru i pomirenju.

Osim ovih ubrzanih suđenja, istina i pomirenje se često pominju kao ključne zasluge tih »novih« gacaca tribunala.¹² Neke od glavnih karakteristika gacaca tribunala i razlika između njih i tradicionalnih sudova slede u daljem tekstu. Iz toga će biti jasno da se novi gacaca tribunali bitno razlikuju od komisija za pomirenje.

Glavne odlike gacaca tribunala su sledeće:

➤ Visoko decentralizovani sudovi će biti ustanovljeni. 10.864 gacaca sudova će biti ustanovljeno, što znači da će postojati po jedan sud na svim najnižim administrativnim nivoima (ćelijama) pa sve do najvišeg administrativnog nivoa (provincije)¹³. Sledeća karakteristika ovih visoko decentralizovanih sudova jeste takva podela odgovornosti da se najveća odgovornost dodeljuje najnižim sudovima (na nivou ćelija). Na nivou ćelija se sastavljaju spiskovi žrtava, nanete štete i gubitaka, počinilaca i svedoka. Zatim ćelijski tribunali klasifikuju počinioce u različite kategorije zločina (vidi dalje), što je visoka i važna odgovornost. Kada dođe do suđenja, na ćelijskom nivou se rešavaju najsitniji zločini (četvrta kategorija);

➤ Široko učešće stanovništva, kako u suđenjima, tako i u svedočenjima. U svakom od ovih 10.864 suda, sudijske su osobe izvan profesije (sudijske laici) - obični ljudi koje bira stanovništvo. U svakom sudu zaseda 19 sudija

10 Doneto je rešenje o ustavnosti.

11 Organic Law, od 15. marta 2001.

12 Druge zasluge koje pominje ruandska vlada jeste borba protiv nekažnjivosti i mogućnost da se u Ruandi uvede mera društveno korisnog rada. Vidi takođe: De Jonge, K. (2001) Interim Report on research on Gacaca jurisdictions and its preparations (juli-decembar), Penal Reform International, str.5.

13 U Ruandi postoji 9201 ćelija; 1545 sektora; 106 oblasti i 12 provincija.

9 Član 1. Akta o unapređenju nacionalnog jedinstva i pomirenju.

Istina i pomirenje: da li je potrebno preispitati osnovne postavke? Iskustva Južne Afrike i Ruande

laika (inyangamugayo, ljudi od integriteta). Izbori za ove sudije su se odvijali od 4-og do 7-og oktobra 2001. Svi su prošli kroz šestodnevnu obuku u prvoj polovini 2002. Obuka nije bila samo u vezi formalnog sadržaja ustavnog zakona o gacaca, nekih kratkih lekcija i instrukcija o veštinama ophođenja u društvu; takođe su obučeni kako sazvati sastanak, kako postići konsensus i kako rešiti konflikt. Napisan je priručnik koji sadrži ustavni zakon, bez obzira na to što samo 19 sudija ume da čita i piše. Odgovornost za suđenje ne počiva (prema zakonu) samo na sudijama, već i na celoj generalnoj skupštini (na ćelijskom nivou to podrazumeva celokupnu populaciju iznad 18 godina starosti), koja treba da se složi u vezi presude;

➤ Kada je reč o svedočenju, mnogo toga takođe zavisi od učešća stanovništva. U mnogim slučajevima, u dosijeima pritvorenika se ne nalaze izveštaji o formalnoj istrazi.¹⁴ To znači da će se o mnogim činjenicama saznati tek preko gacaca, pod uslovom da se celo stanovništvo dogovori da progovori (da kaže istinu)¹⁵. Jedan od argumenata za organizovanje ovakvog visoko decentralizovanog sistema sudova kao što su gacaca tribunali jeste činjenica što se genocid u Ruandi događao u toku dana na proplancima. Često su ubice bili susedi. Ubistva su se događala u svakodnevnom okruženju tih ljudi, pa su zbog toga susedi često jedini na koje se može osloniti za svedočenje. Upravo na lokalnom nivou ljudi treba da znaju šta se dogodilo. Da li će istina izbiti na videlo, prema tome, u velikoj meri zavisi od njihove spremnosti na saradnju i želji da istupe. Zakon predviđa kazne za lažno svedočenje;

➤ Suđenje, a ne amnestija. Gacaca tribunali su pravi sudovi u smislu da donose presude. U tome se bitno razlikuju od komisija za istinu, koje nikada ne donose presude¹⁶. Zakon o gacaca ne predviđa mogućnost amnestije: oslobađajuća presuda ili kazna¹⁷ su jedine opcije. Međutim, kada se radi o manje ozbiljnim prekršajima prema posedu (četvrta kategorija) moguće je postići miroljubivo rešenje (tj. obostrani pristanak) u vezi modaliteta za nadoknadu ili ispravljanje štete. U slučaju da se takav sporazum ne postigne, gacaca sudije će morati da donesu odluku. Ni u kom slučaju se ne proglašava amnestija, već se počinioči podstiču da priznaju krivicu, pa procedura predviđa izjašnjavanje u tom smislu. Kada se počinioči opredele za priznanje, njima se često smanjuje zatvorska kazna, a druga polovina zatvorske kazne

može biti zamenjena društveno korisnim radom. Ovo podsticanje priznanja može takođe doprineti traganju za istinom. Često samo počinioči znaju pravu istinu o sledu događaja, ili neke specifične činjenice koje nikada ne bi bile otkrivene bez njihove pomoći. Kampanje za sensibilizaciju su organizovane po zatvorima i zatvorenici se čak međusobno podstiču na priznanje. U nekim zatvorima su postignute visoke stope priznanja (sve do 70%). Mada amnestija, koja se često povezuje sa oproštajem, ne postoji kao mogućnost, u Ruandi postoji značajan diskurs »oslobađanja od presude«, kao što ćemo videti u produžetku;

➤ Zatvorske kazne su ono po čemu se novi gacaca tribunali razlikuju od tradicionalnih sudova. U tradicionalnom gacaca sistemu, zatvorska kazna nije smatrana adekvatnom, već je akcenat bio na dogovoru stanovništva u odnosu na porodicu počinioča.¹⁸ U tom smislu, akcenat je više bio na obnavljanju društvenog tkiva nego na pitanju krivice. Štaviše, tradicionalni gacaca sistem nikada nije primenjivan na tako ozbiljne prekršaje i zločine. Uvođenje formalnih elemenata u jedan iz osnova neformalan pravosudni sistem takođe udaljava od tradicionalnog gacaca sistema;¹⁹

➤ Kategorije počinilaca. Jedan od originalnih elemenata koji su uvedeni u Ruandi jeste sistem kategorizacije počinilaca.²⁰ Predviđene su četiri kategorije prestupa.

- U prvoj kategoriji su oni koji su planirali zločine, poznate ubice, silovatelji.²¹ Počiniočima iz prve kategorije se sudi u gacaca sudovima na oblasnom nivou, pod uslovom da su priznali krivicu. U slučaju da nisu priznali krivicu, sudiće im obični tribunali, na primer niži sudovi;
- U drugoj kategoriji su ubice, njihovi saučesnici i pomagači. Njima će suditi gacaca sudovi na oblasnom nivou;
- U trećoj kategoriji su osobe koje su vršile napade i nanosile fizičke povrede, ali bez namere da prouzrokuju smrt. Njima se sudi na drugom stupnju;
- U četvrtoj kategoriji su osobe koje su izvršile prekršaje u odnosu na posed i dobra. Gacaca sudovi na ćelijskom nivou su zaduženi za njih.

18 *Politique africaine*, 90, str. 31-41.

19 "Na osnovu iskustava iz drugih krajeva Afrike, ona (reforma pravosuđa) stoji na stanovištu da neformalni forumi treba da ostanu odvojeni od formalnog sudskog sistema..." Klaus De Jonge, op. cit., str.8.

20 Međutim, ove kategorije nisu po prvi put uvedene u ustavni zakon gacaca. Istovetne kategorije su postojale već i u ustavnom zakonu od 30. avgusta 1996. *Loi rwandaise du 30 aout 1996 sur l'organisation des poursuites des infractions consitutives du crime de génocide ou de crimes contre l'humanité*.

21 Mnogi smatraju da je stavljanje silovatelja u prvu kategoriju veliki napredak, što znači da se silovanje shvata veoma ozbiljno i da se tretira kao jedan od najvećih zločina za vreme genocida.

14 U slučaju da je došlo do formalne istrage, izveštaji se nalaze u njihovim dosijeima i podnose se lokalnim sudovima.

15 Mnogi Ruandani se plaše da ljudi neće progovoriti, pošto to često povlači okrivljavanje članova sopstvene porodice, za šta se veruje da je protivno ljudskoj prirodi. Sa druge strane, mnogi preživeli se plaše da progovore iz straha od osвете. Međutim, takođe smo sreli mnogo preživelih koji su bili rešeni da javno kažu istinu.

16 Primena amnestije u južnoafričkim komisijama za istinu i pomirenje predstavlja izuzetak. Takve odluke o amnestiji imaju slične pravne posledice kao i sudske presude.

17 Presuda može varirati od naloga da se nadoknadi materijalna šteta (civilna reparacija štete) do doživotne zatvorske kazne.

Devetnaestog juna 2002, gacaca sudovi su otpočeli sa radom u 12 pilot sektora, koji su obuhvatali ukupno 80 ćelija. Pre nego što se prešlo na fazu suđenja, održano je nekoliko preliminaranih sesija. Tokom tih sesija sačinjeni su spiskovi osoba koji su živeli u pojedinim ćelijama 1994, liste osoba koje su u relevantnom periodu umrle, spisak pretrpljene štete i gubitaka, spisak svedoka i spisak osoba koje treba optužiti (osobe koje trenutno nisu u zatvoru takođe mogu biti optužene). Zatim se osumnjičeni svrstavaju u četiri različite kategorije, kao što je prethodno rečeno. U ovom trenutku, ćelije u dvanaest sektora završavaju ove prethodne sesije. Iskustva gacaca su prema tome ograničena, jer je sistem tek nedavno zaživeo u ograničenom broju ćelija. Međutim, komentari koji slede uglavnom se zasnivaju na iskustvima sa terena. Tokom četvoromesečnog istraživanja na terenu (maj-septembar 2002), došlo se do nekih zapažanja i obavljeni su razgovori (i sa pripadnicima plemena Bymba i Gitarana). Ograničena prezentacija južnoafričke Komisije za istinu i pomirenje i gacaca tribunala nema za cilj da u potpunosti predstavi same procese. Cilj je da se postave smernice za diskusiju o važnosti i rizicima koje nose koncepti istine i pomirenja u post-konfliktnim pravosudnim mehanizmima.

Istina

Parleviet, M. je sa pravom primetila da iako je istina opšta i sveprisutna tema u razgovorima i suočavanju sa prošlošću, malo pažnje je posvećeno analizi ovog pojma. Polazeći od filozofskih spisa (Habermas i Rorty), ona analizira pojam istine. Jedan od zaključaka je da istina ima veoma jake moralne, političke i društvene dimenzije kada se koristi u odnosu na kršenje ljudskih prava i represiju. Istina se bavi koliko činjenicama, toliko i vrednostima.²² To znači da je moguće odrediti različite »tipove« istine. Faktička istina se fokusira na tzv. »objektivne« elemente onoga što se dogodilo; međutim, činjenice su retko kada objektivni elementi koji su izvan svake sumnje i bespogovorni. Mnogo češće se neki određeni referentni okvir koristi da bi se podaci i činjenice stavili u kontekst. Moglo bi se reći da je dominantni okvir šira istorijska slika (istorijska istina)²³, ili na primer društvene dimenzije i odnosi u okruženju o kome je reč (socijalna istina). Lična istina (za razliku od javne, društvene istine) može uveliko da se razlikuje po tome što lični gubici i patnja nisu uvek

nužno priznati od strane šire zajednice. »Majka koja je izgubila sina« nije objektivna činjenica. Da li će njen gubitak biti viđen kao deo istorijske istine o konfliktu, zavisiće od šireg konteksta. Sin južnoafrikanaca koga je ubio državni službenik aparthejda i onaj koji je poginuo u bombaškom napadu ANC tokom borbi protiv aparthejda biće potuno različito tretirani u istoriji Južne Afrike. Neki naučnici govore o emocionalnoj istini, koja se opet razlikuje od primera istorijske istine.

Uzimajući ovo u obzir, postaje jasno da razotkrivanje istine nije tako jednostavan poduhvat, obzirom na to da je istina po pravilu data u kontekstu. Čak i u relativno prostim, nekonfliktnim situacijama, interpretacije kod različitih naroda se razlikuju. Stoga treba shvatiti da se nikada neće doći do neprikosnovene istine i da prema tome očekivanja da se dođe do istine treba da budu umerena. Umesto da se usredsredimo na apsolutnu vrednost istine i na razotkrivanje istine, (objektivnih, detaljnih i pojedinačnih podataka), trebalo bi dovesti u pitanje objektivnost celokupnog postupka. Traganje za istinom može samo po sebi imati neku vrednost (istorijsku), ali u smislu komisije za istinu, to uglavnom i nije konačni cilj.²⁴ Do čega istina treba da dovede? Zar ne treba da pomogne u preva-zilaženju granica koje razdvajaju dve sukobljene strane? Zar ne treba da nas navede da smanjimo jaz između suprotstavljenih strana koje moraju da se suoče sa zajedničkom budućnošću?

U slučajevima kada se istina dovodi u vezu sa pomirenjem, kao što se često čini, istinska svrha traganja za istinom je otvaranje prostora za empatiju. Klasičan crno-beli način razmišljanja tokom trajanja konflikta često dovodi do satanizacije i dehumanizacije neprijatelja, što je bio slučaj i sa Južnom Afrikom i sa Ruandom. U Ruandi je dehumanizacija suprotne etničke grupacije otvorila put ogromnom učešću sveukupnog stanovništva u genocid.²⁵ Netrpeljivost ne jenjava automatski nakon okončanja konflikta. Istina može približiti neprijateljske strane onda kada im omogući da postanu svesne štete koju su uzajamno prouzrokovali jedni drugima, i kada ih dovede do empatije prema drugoj strani. Mada u nekim slučajevima na prvi pogled izgleda da postoje jasno razdvojeni tabori žrtava i počinitelaca, kao što su crnci i belci u Južnoj Africi, ili Tutsi i Interhamwe u Ruandi, stvarnost je često mnogo složenija. Konstruktivan doprinos sastoji se ne samo u priznavanju žrtava, nego i u demantovanju ideje da neke

22 Parleviet definiše pojam istine kao inter-subjektivnog (a ne objektivnog) dogovora postignutog putem otvorenog i slobodnog dijaloga. Parleviet, M. (1998) "Considering truth, dealing with legacy of gross human rights violations", *Netherlands Quarterly of Human Rights*, str. 141-174.

23 Ne jedna istorijska istina, već mnoštvo istorijskih istina – u zavisnosti od okvira u kojima se interpretiraju činjenice.

24 O tome šta je konačni cilj potrebno je prevashodno doneti političku odluku.

25 Npr. Tutsi su se nazivali zmijama.

žrtve drže monopol tog statusa. Kada komisije za istinu i drugi mehanizmi, kao što su gacaca treba da dovedu do empatije i da suze provaliju među društvenim grupacijama, treba razmisliti o tome za kojom vrstom i obimom istine se traga. To nije, kao što ćemo pokazati, pokušaj da se zamaskira istina, nego pokušaj da se uzme u obzir njena kompleksnost.

Neki elementi istine iz Južne Afrike

Za svrhe južnoafričke Komisije za istinu i pomirenje, definicija »žrtve« je sužena na žrtve ubistava, otmica, torture ili krajnje okrutnog postupanja.²⁶ Što se tiče perioda koji se razmatra, on je određen kao period od marta 1960. do 10. maja 1994., dana inauguracije Nelsona Mandele. Kombi-nacija ova dva elementa značila je, sa jedne strane, da su žrtve definisane nezavisno od glavnog izvora kršenja ljudskih prava u Južnoj Africi, tj. aparthejda²⁷. To je podrazumevalo stav da su i crnci i belci smatrani potencijalnim žrtvama prošlosti, kako nasilja vezanog za aparthejd, tako i nasilja vezanog za anti-aparthejd (npr, bombaški napadi ANC-a). Sa druge strane, to je značilo da su žrtve takvog nasilja u provinciji Kwazulu-Natal, pa i nasilja koje je prethodilo demokratskim izborima tretirane kao žrtve prošlosti. U tom smislu Južna Afrika je prihvatila veoma »holistički« pristup pojmu konflikta, a shodno tome i pojmu žrtve, pri čemu su sve grupe žrtava imale isti tretman.²⁸ Međutim, »opšti kriterijum za žrtve« koji se primenjivao na različite kategorije žrtava razlikovao se u izveštajima KIP-a. Ali, bez obzira na to što su viši moralni kriterijumi pripisivani crnim žrtvama u Južnoj Africi²⁹, patnje obe strane su uzimane u obzir. Na taj način su žrtve iz različitih kategorija bile ne samo priznate, nego im je i omogućeno da uzajamno saznaju o patnjama druge strane. To nije bio lak poduhvat i neki militantni pripadnici ANC su odbili amnestiju, pošto svoja dela nisu smatrali kriminalnim, već opravdanim: borbom protiv aparthejda. Sa druge strane, zvaničnici aparthejda su se često zaklanjali iza tvrdnje da su samo postupali po naređenjima pretpostavljenih. Bilo kako bilo, mi ipak verujemo u postojanje različitih aspekata istine, i da obelodanjivanje užasnih strahota od strane režima uz potpuno ignorisanje međunarodnog konteksta, snage sistema ili činova uperenih protiv njega (ne

opravdavajući ih pri tome) ne bi bilo ispravno i ne bi izazvalo empatiju. Počinioci moraju da shvate zlo koje su prouzrokovali, a žrtve moraju da shvate da postoje i druge grupe žrtava koje su patile. Na pojedinačnom nivou, ovakva empatija se možda neće dostići, ali na društvenom i političkom nivou, ta poruka treba da bude jasna. KIP je kritikovana zato što je dozvolila nesrazmerno veliki broj svedočenja o zločinima ANC (broj žrtava aparthejda daleko prevazilazi broj žrtava NAC terora), ali je to KIP opravdala željom da se obema stranama pruži prilika da saopšte svoj deo istine. Sveukupni pristup južnoafričkom konfliktu u tom smislu zaslužuje svaku pohvalu, kako zbog pojedinačnog razotkrivanja istine (kako u Komisiji za kršenje ljudskih prava, tako i u Komisiji za amnestiju), a traganje za istinom po društvenim sektorima doprinelo je stvaranju celovitije slike. Posebno su saslušanja po oblastima omogućila da se prevaziđu fragmentarne, pojedinačne istine, tako što su one stavljene u kontekst. To je postavilo okvire za olakšavanje empatije na nacionalnom nivou.³⁰

Pa ipak, mnogi ljudi su bili razočarani Komisijom za istinu i pomirenje zato što ih ona nije uzela u obzir ili zato što u njihovom pojedinačnom slučaju istina nije izbila na videlo. Definicija žrtve ipak nije obuhvatila sve žrtve aparthejda. Samo žrtve ubistava, otmica, torture i okrutnog zlostavljanja su uzete u obzir. Ovo je ostavilo mnoge žrtve aparthejd sistema izvan domašaja KIP-a. To je bio slučaj, na primer, sa žrtvama deportacija, Bantu edukacije, itd.³¹ Mamdani, M. u tom smislu primećuje da je Južna Afrika otpisala ogromnu većinu žrtava iz svoje istorije.³² Kada se radi o razotkrivanju istine u pojedinačnim slučajevima, posmatračima spolja će možda biti jasno da KIP nikada neće uspeti da u potpunosti ispuni svoj zadatak. Međutim, za majku koja je izgubila sina to ne može uvek biti prihvatljivo. Tim pre što je na neki način to očekivanje podstaknuto, neki članovi porodica su očekivali da će im KIP pomoći da pronađu tela svojih najbližih i zbog toga su svedočili.³³ Od samog početka potrebno je postaviti realno ostvarive ciljeve da ljudi ne bi bili razočarani i da se ne bi dalo povoda očekivanjima koja se ne mogu ispuniti. Na kraju su komisije za istinu izvršile evaluaciju, poredeći postojeća očekivanja sa realnim ishodom ili rezultatima, koji su u mnogim slučajevima bili obeshrabrujući. To najčešće dovodi do negativnih stavova prema KIP. Da zaključimo: pojedince treba angažovati, ali isto tako i informisati. Njih treba angažovati da bi se njihove

26 Vidi odeljak 7 i odeljak 1 Akta o unapređenju nacionalnog jedinstva i pomirenju iz 1995, Akta 34 iz 1995, Government Gazette, 16579, od 26-og jula 1995.

27 Međutim, motivi počinilaca su morali da budu političke prirode.

28 U okviru definicije žrtve moguće je razlikovati mnoge kategorije, uključujući žrtve države aparthejda, žrtve nasilja između IFP i ANC, žrtve crnačkog nasilja protiv aparthejda, itd.

29 Kroz čitav izveštaj KIP-a, provlači se opšti ton da su ne-belci istinske žrtve aparthejda u prošlosti. Komisija za istinu i pomirenje, op.cit., V tomova. Takođe, vidi: Hamber, B. (2001) Johanseburg, Januar 2001.

30 Pojedinačni nivo se u velikoj meri prepliće sa psihološkim kategorijama i stoga prevazilazi okvire nacionalne institucije.

31 Rombouts, H., Vandeginste, S. "Reparation for victims of gross and systematic human rights violations: the notion of victim", Third World Legal Studies, u pripremi.

32 Mamdani, M., citat iz Hayner, P., Unspeakable Truths, op. cit. str. 74.

33 Što je u mnogim slučajevima za njih bilo bolno iskustvo. Vidi Statman, J., "Performing the truth: the social-psychological context of TRC narratives", South African Journal of Psychology, 200, tom 30, № 1, str. 23-32.

pojedinačne priče čule i na taj način učiniti tranzicioni mehanizam razumljivijim za njih, pošto će sebe prepoznati u njima. Sa druge strane, ljude treba informisati o ograničenjima procesa suočavanja sa prošlošću. Ne mogu sve žrtve svedočiti, pa mehanizam ustanovljavanja istine ili pomirenja može imati ograničeni domet za njihov pojedinačni slučaj.

Neki elementi istine u slučaju Ruande

Istina je jedna od krilatica i u kontekstu gacaca tribunala u Ruandi. Međutim, u Ruandi se stavlja akcenat na pojedinačna svedočenja i istinu u pojedinačnim slučajevima, a gacaca tribunali imaju za cilj da odrede činjenice u pojedinačnim slučajevima i da u skladu sa tim sprovedu suđenja. U okviru konteksta gacaca tribunala biće malo prostora za istraživanje šire istorijske istine i konteksta.

Dalje, za razliku od Južne Afrike, u Ruandi se konflikt posmatra iz jedne uže perspektive. Posledice takve uže perspektive konflikta su najvidljivije kod ukupnog broja žrtava koje obrađuju gacaca tribunali. Samo žrtve genocida i zločina protiv čovečnosti između 1. oktobra 1990. i 31. decembra 1994. su predmet bavljenja gacaca tribunala. Na prvi pogled to izgleda kao objektivno ograničenje, ali kada se uzmu u obzir pojedinosti iz istorije Ruande, ovaj uski okvir se kritikuje i u samoj Ruandi i u inostranstvu. Argument za limitiranje mandata gacaca tribunala na ovaj način jeste specifičnost zločina genocida, zločina koji zahteva temeljno planiranje i pripreme unapred i kojim se teži ka potpunom istrebljenju jednog dela populacije. Međutim, kada je FPR došao da oslobodi zemlju, dogodile su se mnoge povrede ljudskih prava i mnogo ljudi je ubijeno. U okvirima gacaca, od stanovništva se ne očekuje da pokreće te slučajeve, te žrtve se ne stavljaju na spiskove ubijenih, a za njihove porodice se ne prave spiskovi pretrpljene štete za vreme sesija gacaca. Kad god se oglase, upućuju se na klasičan pravosudni sistem gde se od njih očekuje da podnesu žalbu³⁴. Predsednik Kagame se takođe vrlo eksplicitno izrazio o tome: gacaca sudovi su ustanovljeni za žrtve genocida³⁵. U provinciji Byumba na severu zemlje gde je bilo mnogo žrtvi FPR-a, bilo je pojačane tenzije za vreme sesija gacaca. Tokom ispitivanja, mnogi ljudi su izrazili svoje razočaranje zbog isključenosti žrtava FPR. »Žrtve ovde nisu iste. Možemo da govorimo o onima koji su preživeli genocid ali ja nemam pravo da kažem da je moj sin ubijen. Zbog čega je moj sin drugačiji od ostalih?« »Kada sam pokušala da stavim ime svog muža

na spisak, oni su odbili rečima: tvoj muž nije ubijen zbog genocida!« To ograničavanje na žrtve genocida takođe znači da se drugi pojedinačni slučajevi (tj. slučajevi koji nemaju veze sa FPR) isključuju iz procesa gacaca.

Ilustrativan je primer 45-godišnjeg Hutua iz Nkomeroa, Gitarama. Pripadnici Habyarimana armije došli su u njegovu kuću jer su bili ubeđeni da on skriva neke Tutsije, pretražili su kuću i nisu ništa pronašli. Pošto su ga oborili na pod i pucali u njegovu ženu (Hutu). Gacaca je otpočeo aktivnosti u njegovoj ćeliji i onoga dana kada je sastavljena lista žrtava, on je ustao i zatražio da se upiše ime njegove žene. To je odbijeno odgovorom »tvoja žena nije bila žrtva genocida«. »Takođe su mi rekli da nisam ništa učinio da pomognem Tutsijima, da nisam skrivao Tutsije. Ali ja sam skrivao jedno dete. Ono je sada u Kigaliju«.

Vlada Ruande je proklamovala da će gacaca tribunali unaprediti istinu i pomirenje. Međutim, empatija prema uzajamnim patnjama se neće javiti kada je istina selektivna. Ključno pitanje u ovoj stvari je određivanje granica konflikta. U slučaju Južne Afrike, obični zločini počinjeni u datom periodu nisu bili predmet Komisija za istinu i pomirenje, a amnestija se mogla odobravati samo za »političke zločine«³⁶. Međutim, sve dok se zločini odigravaju u kontekstu konflikta (kao u slučaju FPR žrtava i u primeru 45-godišnjeg muškarca) objavljivanje ovakvih priča ne bi trebalo da bude zabranjeno. Slučaj Južne Afrike pokazuje da se različiti moralni kriterijumi mogu primeniti na različite grupe žrtava a da se ne odbije priznanje pojedinačnim žrtvama³⁷. Kao što je već rečeno, istina nije skup objektivnih činjenica, već uvek predstavlja interpretaciju. A priori se određuje okvir u kome interpretacija treba da se dogodi. Treba biti obazriv da se ta ograničenja ne poklapaju sa konfliktom, jer bi to a priori onemogućilo otvorenu diskusiju i dijalog o istini u vezi konflikta.³⁸

U Ruandi, naglasak se stavlja na pojedinačnu faktičku istinu, ali se isto tako mora uzeti u obzir emocionalna, pa čak i traumatska reakcija koja može uslediti. Pošto se nije razmatralo pitanje šta se to želi postići takvom vrstom istine, postoji rizik da bolni detalji izneti tokom svedočenja mogu naneti štetu, umesto da dovedu do oporavka. A opet, mada detalji o strahotama mogu imati istorijsku vrednost, preživeli Ruandani često više vole da se javno ne iznose neki detalji koji mogu

34 Međutim, do sada ni jedan tužilac nije podigao optužnicu za takav slučaj, što ukazuje na nedostatak političke volje da se istinski gone počinioци u takvim slučajevima.

35 Međutim, kada pominju genocid u ovom smislu, oni nemaju na umu strogo pravnu definiciju i ovom definicijom obuhvataju sve ljude koji su stradali za stvar genocida, što znači da se, na primer, tu ubraja i ubistvo umerenog Hutua.

36 Kao što je definisano u članu 17 Akta o unapređenju nacionalnog jedinstva i pomirenja.

37 To podrazumeva različite kriterijume na mikro (pojedinačnom) i srednjem i makro (društvenom) nivou. Predstave kao što su olakšavajuće okolnosti mogu ovde igrati ulogu; npr. osvetoljubivost se ne može opravdati, ali neke okolnosti mogu da budu olakšavajuće kod zločina –kao što je opšteprihvaćeno u krivičnom pravu.

38 Parlevliet, M. op. cit., str. 152.

biti isuviše ponižavajući. Jedna žena iz Butare koja je prisustvovala silovanju i ubistvu svoje majke, izjavila je – odmahujući glavom i prekrivajući oči rukama – da ne može da prihvati da počinitelj govori o tim pojedinostima tokom gacace, jer ne samo što bi to bilo bolno, već isuviše ponižavajuće. Ona je znala da je on priznao svoje zločine dok je bio u zatvoru, i prema proceduri on će ponoviti svoje svedočenje javno, posle čega će mu biti izrečena presuda. U Gitrami, tužilac je organizovao sesiju u kojoj su zatvorenici koji su priznali zločine svedočili pred preživelim. Usledila su gruba svedočenja od strane počinitelja na jedan krajnje arogantan način. Preživeli koji su to slušali bili su otvoreno užasnuti takvim načinom razotkrivanja istine. Mnogi su govorili: »Sada je dosta. Dosta!«³⁹ Malo je verovatno da će takva svedočenja smanjiti jaz između Hutua i Tutsija, žrtava i počinitelja – to više liči na još jedan razlog za dehumanizaciju ljudskih bića.⁴⁰ Kakva je svrha takve vrste istine? Preživele ne zanimaju užasni detalji, već oni žele da saznaju gde su njihovi najbliži sahranjeni, ko ih je ubio i zašto. »Ja ne želim da saznam kako su moje sestre umrle, one su mrtve«.

Kada se radi o istini, važno je znati šta se želi postići istinom. Čisto istorijski izveštaj može imati različite ciljeve od traganja za istinom, koje stremlji ka pomirenju. U svakom slučaju, okviru u kojima se istina tumači bi trebalo da budu dovoljno široki, inače empatija, uzajamno razumevanje za položaj i patnju drugih neće biti moguće. Mada postoje različite grupe žrtava, patnja nije privilegija jedne grupe.

Pomirenje

Pomirenje je složen pojam relativno novijeg datuma, koji se na različite načine doživljava i interpretira. To je jedna prilično apstraktna predstava čija značenja mogu da se kreću u rasponu od pojedinačne psihološke konceptualizacije do poimanja koegzistencije, mira i tolerancije. Hamber van der Merwe razlikovao je pet vrsta pomirenja koje je KIP zastupala u različitim fazama: nerasističku ideologiju pomirenja, koncept pomirenja među zajednicama, versku ideologiju pomirenja (koja je u velikoj meri podrazumevala pomirenje), pomirenje sa tačke gledišta ljudskih prava i pomirenje kao oblik izgrađivanja zajednice⁴¹.

U zavisnosti od konteksta, KIP i druge uključene

strane (kao npr. ANC i NP) su prihvatale različite pristupe. Hamber i van der Merwe su prikazali te različite pristupe u kontekstu južnoafričke Komisije za istinu i pomirenje; međutim, ti oblici se takođe mogu naći u drugim situacijama (bilo u komisijama za istinu ili u gacaca tribunalima). U celini, spremni smo da prihvatimo podelu na micro, među-nivo i macro nivo. Na mikro nivou, pomirenje se bavi pojedinačnim žrtvama i počiniteljima, ili pomirenjem pojedinca sa jednom specifičnom situacijom (inter- i intra-individualnim). Ali, činjenica da je došlo do pomirenja žrtve sa pojedinačnim počiniteljem ne znači da je došlo do pomirenja sa čitavom društvenom grupacijom počinitelja ili sa čitavim društvom (npr. crnaca i belaca, Hutu i Tutsija) kojima ona ili on pripadaju. Pomirenje među zajednicama ili grupama se odvija na međunivou. Na makro nivou, sve zajednice, društvene grupe i državna rukovodstva bi trebalo da budu u stanju da žive zajedno i da se u izvesnoj meri »pomire« (na institucionalnom i strukturalnom i nivou demokratskih pravila). Jasno je da su na različitim nivoima uključene različite vrste pomirenja. Na mikro nivou dolazi do sasvim ličnog uključivanja pojedinaca i pitanje pomirenja ima pre svega psihološku dimenziju; pojmovi kao što su praštanje i pomilovanje mogu biti u igri. Na među-nivou to nije uvek slučaj, jer pragmatično rasuđivanje može, na primer, da dovede pojedince do zaključka da »druga strana« nije uvek odgovorna za njihovu patnju i da i na njih treba gledati na isti način kao i na njihovu grupu (belci-crnaci; Hutu-Tutsi). Pragmatična svest o tome da je potrebno premostiti podele među zajednicama ne dovodi nužno do »pomirenja« između zajednica. Potrebno je angažovanje pojedinca i zajednice i njihovo ubeđenje. Međutim, u praktičnom smislu, i ovo zahteva izvesno pojedinačno i psihološko angažovanje. Na makro nivou, ljudima je potreban okvir i politički uslovi da se suoče sa budućnošću, pa je nužno da stare podele ili diskriminacija budu iskorenjene, da ljudska prava budu poštovana bez izuzetka, a njihova kršenja podvrgnuta osudi⁴² itd.

Ovi različiti nivoi priznanja nisu međusobno u suprotnosti, ali se ipak nameće pitanje da li je pojam »pomirenja« prihvatljiv na sva tri nivoa. Dileme u vezi koncepta pomirenja i njegove prihvatljivosti za postizanje svih ovih različitih ciljeva postaju izraženije kada se on dovede u vezu sa pojmom oprostaja. I u Južnoj Africi i u Ruadi, oprostaj i pomilovanje su značajni koncepti koji se dovode u vezu sa suočavanjem sa prošlošću. Praštanje ima izvesne religijske konotacije, i nadbiskup D. Tutu

39 Vidi izveštaj za juni-septembar PRI, od Klaas de Jonge.

40 Klaas de Jonge čak predlaže da se zatvorenici edukuju kako da svedoče i kako da uzmu u obzir osećanja preživelih.

41 Hamber, B., Van der Merwe, H. "What is the thing called reconciliation", www.reconciliation.org.za.

42 Što se tiče takvih kršenja u prošlosti, najmanje što treba da usledi je snažna moralna osuda.

Istina i pomirenje: da li je potrebno preispitati osnovne postavke? Iskustva Južne Afrike i Ruande

je propovedao o praštanju jednako često kao što se ono veliča u Ruandi. Po našem mišljenju, to nosi neke protivrečnosti. Praštanje je veoma lično pitanje i njega ne bi trebalo nikome nametati; štaviše, pojam pomirenja podrazumeva potpuno slobodnu i neinhibiranu volju pojedinca u donošenju takve odluke. Problem koji se pojavljuje je dvostruk: u prvom redu, različiti nivoi »pomirenja« se stalno brkaju, a takođe, intenzivan, skoro imperativan diskurs u vezi pomirenja otežava slobodno donošenje odluka od strane pojedinaca.

U post-KIP periodu u Južnoj Africi, pitanje »Da li je KIP dovela do pomirenja ili mu je doprinela?« predstavlja jedno od pitanja koje se najčešće ponavlja. Postoji slaganje u vezi činjenice da »pomirenje« ne može biti direktan rezultat komisija za istinu. Međutim, KIP je imala za cilj da doprinese pomirenju. Doduše, stupanj pomirenja se retko navodi. U pozitivnom smislu, može se tvrditi da su KIP pomogle na svim nivoima pomirenja: neki pojedinačni počinioci i žrtve su se lično susreli i razmenili reči oprostaja i pomirenja; različite priče su smanjile jaz između nekoliko zajednica, a ustanovljavanjem vrednosti i moralnih normi, rad KIP je pomogao da se stvori politički okvir za jedan sveukupno bolje integrisan način života.

Međutim, u negativnom smislu se mora zaključiti da je mnogo ljudi bilo razočarano u KIP: oni ne misle da je došlo do pomirenja, ne osećaju se tako, a uticaj makro okvira na njihov lični doživljaj pomirenja je ograničen. Kao što je već rečeno, verujemo da bi bilo bolje jasno odrediti cilj Komisije koja se želi uspostaviti, kao i stepen onoga što se naziva »pomirenjem«. Doduše, bilo bi jasnije kada bi se pojam pomirenja primenjivao samo na mikro nivou, pošto je to u velikoj meri individualni proces i psihološko pitanje. A ipak, u okvirima među-nivoa ili makro nivoa ovaj proces se može olakšati: to su okviri koegzistencije i miroljubivog suživota. Ovo poslednje je mnogo više u domenu uticaja nacije ili vlasti (pa prema tome i komisija za istinu). »Pomirenje« u ograničenom smislu reči ne može se nametnuti pa je stoga uticaj vlasti u tom domenu ograničen. Trebalo bi izbegavati mešanje različitih nivoa pomirenja, ili mešanje pomirenja i, na primer, suživota. Mada su ovi različiti nivoi povezani i isprepleteni, pomirenje na jednom nivou nije preduslov za pomirenje na drugom. Na makro nivou, suživot i demokratija su moguć i bez pomirenja na pojedinačnom nivou. Postoji raskorak između različitih nivoa pomirenja, kao i između oporavka pojedinca i društva.

Situacija se zaista komplikuje kada se insistiranje na oprostaju (koje je nužno na pojedinačnom nivou) koristi da bi se naizgled pospešili nacionalni ciljevi ili motivi (makro nivo je nezaobilazan zadatak vlade). U mnogim diskursima izgleda kao da će pojedinačno

pomirenje (pojedinci moraju da oprostite!) isto tako ipso fakto dovesti do ili usloviti »pomirenje« na makro nivou. Vlade su izgleda oslobođene svog zadatka onda kada ljudi mogu da oprostite i da se pomire. Tada se podrazumeva da je dalja odgovornost vlade ograničena, pa prema tome to sve podseća na zloupotrebu diskursa pomirenja i opraštanja⁴³. U Ruandi neki ljudi veruju da će osigurati mir u zemlji kroz praštanje i pomirenje⁴⁴.

Dalji proces pomirenja se često predstavlja preterano jednostavno u kontekstu grubih kršenja ljudskih prava. Praštanje se često dovodi u vezu sa pomirenjem, a u tom prosecu se ne prave razlike između različitih nivoa pomirenja i svi nivoi se mešaju. Kao što je već rečeno, pretpostavlja se da oprostaj na pojedinačnom nivou može da dovede ili da uslovi pomirenje na makro nivou. Smatramo da to nikako ne može biti slučaj. Dalje, premalo pažnje se obraća na pitanje »koliko je humano« tražiti od žrtve takav lični oprostaj. Hamber kaže da je od presudne važnosti da se od žrtava ne očekuje, ni implicitno ni eksplicitno, da oprostite počinocima ili da zaborave na prošlost⁴⁵.

Preovlađujući diskurs opraštanja i pomirenja ne ostavlja mnogo mesta za osećanja ljutnje, razočarenja u ljude i iskreno nezadovoljstvo. Davanje prostora pritužbama i protestima žrtava treba da postane sastavni deo procesa koji vodi pomirenju.⁴⁶ Ovo ne znači da takva osećanja treba nekritički podsticati; međutim, njihovo poricanje ih neće ukloniti i jednog dana mogu iznenada da se ponovo jave. Možda je opravdano žrtvovati izražavanje pojedinačne pravdoljubivosti (kao što su npr. krivična gonjenja) zarad višeg dobra, kao što je opšta dobrobit i mir u budućnosti. Međutim, otvoreno priznanje da su takva osećanja na neki način opravdana delovaće konstruktivno. Na primer, u kontekstu Južne Afrike, otvoreno priznanje da je amnestija za počinjene

43 Kada se radi o gacaca tribunalima, stanovništvo iz unutrašnjosti zemlje često se žali na sličnu situaciju: "Mi moramo da se bavimo poslovima vlade".

44 Mada takva vrsta praštanja i pomirenja nikada ne izvire iz dna duše.

45 Hamber, B. Repairing the irreparable: dealing with double binds of making reparations for crimes of the past, www.reconciliation.org.za, str.4.

46 Hamber, B. op. cit., str. 5.

zločine bila u velikoj meri nepravedna moglo je biti veoma konstruktivno. Takvo priznanje je moglo dovesti do priznavanja objektivne stvarnosti i legitimnosti osećanja ljutnje i frustracije⁴⁷. Ali, kada se radi o postizanju viših ciljeva, ne možemo se rukovoditi ovakvim principima. Međutim, u slučaju Južne Afrike, žrtve su imale osećaj da KIP podstiču »lažno pomirenje«, pošto su se osećale primoranima da se pomire i oprostite počinocima.⁴⁸

Isto insistiranje na oprostaju i pomirenju je primećeno u Ruandi za vreme istraživanja na terenu i razgovora kako sa preživelim, tako i sa počinocima u zatvorima. Ne samo da žrtve smatraju da moraju da oprostite i da prihvate pomirenje, nego i počinoci veruju da imaju pravo da im se oprostite ukoliko priznaju.⁴⁹ Jedan pritvorenik je rekao: »Mi smo priznali, uradili smo ono što smo morali, sada oni moraju da nam oprostite«. Jedan drugi pritvorenik, posle priznanja je rekao: »Ruandani će moći da se pomire samo ako nam oni (preživeli) oprostite!« Jedan preživeli je odgovorio na sličan način: »Kada oni priznaju, onda mi moramo da im oprostimo«, kao da je njihova dužnost da tako postupe. Pa ipak, nacionalni politički diskurs se ponekad dovodi u pitanje: »Mhmmm, elite, oni moćni ljudi tamo u Kigaliju nam govore da treba da se pomirimo, ali mene upravo moj komšija ovde veoma mrzi«.

Odgovor jednog od pritvorenika odražava mehanički stav koji se zauzima prema procesu pomirenja: »Prethodna vlada govorila nam je da ubijamo, pa smo to i činili. Sadašnja vlada nam govori da se pomirimo, i mi to činimo.« Ljudi ne pridaju mnogo važnosti pomirenju i ono nužno ne proizilazi iz dubokog razmišljanja. Kada ljudi kažu: »Opraštam ti« u ovom kontekstu čovek mora da se upita: šta to u stvari znači? Neki ljudi, kako pritvorenici tako i žrtve i članovi njihovih porodica, čak kažu i ovo: »Mi smo se već pomirili, mi živimo zajedno, šta još sada želite?« To ne samo što ilustruje razlike u interpretaciji pomirenja, već takođe otkriva skoro ravnodušan stav u vezi celog poduhvata. Prenaglašavanje pomirenja ili oprostaja im je dalo naizgled obavezujući karakter i u Ruandi i u Južnoj Africi. Ovaj obavezujući karakter mogao bi za posledicu da ima samo »kozmetičke promene« – pomirenje koje ne prate nikakve promene u stvarnosti. Ono može još više doprineti novim potencijalnom konfliktima.

Ponovo, glavni zaključak je da svaki mehanizam za suočavanje sa prošlošću mora da ima određenu svrhu

koju treba da ispuni. U zavisnosti od toga na kom nivou se planira da se podstakne ili doprinese pomirenju, za svaki od tih nivoa su potrebne određene alatke i procesi. Mada se različiti nivoi prepliću, radi se o različitim procesima i različite nivoe ne treba mešati. Isuviše je pojednostavljeno i zbunjujuće govoriti o svim tim varijantama pomoću istog termina. Dalje pomirenje sadrži jednu ličnu, fizičku konotaciju i to je prevashodno stvar svakog pojedinca. Prema tome, više volimo da ne koristimo termin pomirenje na makro nivou. Diskurs o oprostaju često je deo rasprava o pomirenju; međutim, kako je ukratko ilustrovano ranije, veoma intenzivan diskurs može da ugrozi preduslov slobodne volje za pomirenjem. Nikoga ne možemo naterati da se pomiri ili da oprostite.

Zaključak

Istina i pomirenje su, bez sumnje, dragoceni pojmovi. Oni predstavljaju obogaćenje klasičnih krivičnopravnih okvira u odnosu na pitanje grubog kršenja ljudskih prava; štaviše, oni ponekad predstavljaju prave alternative za klasičan krivičnopravni pristup. Međutim, popularnost ovih koncepata nije doprinela poboljšanju njihove konceptualizacije i kritičke upotrebe. Trebalo bi sprečiti da istina i pomirenje postanu samo kozmetičke promene, bez suštinski analiziranog sadržaja. Time bi nezasluzeno poprime karakter nedodirljivosti.

Prvo, treba razlikovati različite tipove istine i različite tipove pomirenja. Svrha tranzicionog mehanizma će odrediti na kom nivou će komisije funkcionisati. Koja je to svrha, naravno, predstavlja političku odluku, koju bi optimalno trebalo doneti u demokratskom okruženju. Za istorijski izveštaj, zbir pojedinačnih (mikro) istina bi mogao biti od velike vrednosti.⁵⁰ Tvrdimo da je istina povezana sa pomirenjem, da bi trebalo da ima za cilj da omogući ljudima da razumeju različite elemente konflikta i da dovede do veće empatije. U tom smislu, vršenje selekcije reprezentativnih slučajeva i tipičnih žrtvi, počinilaca ili tipova prekršaja i zlostavljanja može biti sasvim opravdano, čak i kada uzorak brojčano nije srazmeran istini⁵¹. Razmatranje obe strane može dati važan doprinos u razvijanju nacionalnog jedinstva i pomirenja.⁵² Prema tome, preporučljivo je široko poimanje konflikta (vidi razlike između Južne Afrike i Ruande). Da bi se povećala empatija, ljude treba angažovati. Pojedinačne priče približavaju nacionalne ciljeve njihovoj realnosti. Međutim, da bi se sprečila

47 Verwoerd, W. op.cit., str. 120.

48 CSVr i Khulumani grupa za podršku, *Survivors perceptions of the TRC and suggestions for its final report – submission to the TCR*, Centre for the study of violence and Reconciliation, Johannesburg, 1998.

49 Sličan stav je primećen u Južnoj Africi, kada je južnoafrička Advokatska komora "priznala": sa mnogo gnušanja zbog nedostatka "prihvatanja", jedan ispitanik je rekao "Mi smo dali podneske KIP-u i rekli da smo učinili zlo". Intervju, predsednik Advokatske komore Johannesburga, 09/09/ 1998.

50 Postoji rizik da pojedinačne istine i detaljne priče postanu svrha za dobijanje baze podataka. Međutim, kontekstualizovani pristup, koji bi se fokusirao na činjenice i brojke, mogao bi da zanemari razloge i načine na koje su se stvari dogodile. Vidi: Hayner, P. op. cit., str. 81.

51 To je bio slučaj sa južnoafričkom KIP.

52 Hayner, H. op. cit., str. 74.

frustracija, ljudi treba da budu dobro obavešteni o ograničenjima mehanizma za suočavanje sa prošlošću.

Što se tiče pomirenja, izgleda da su različiti nivoi na kome se ono odvija još više pomešani. Mehanizmi tranzicione pravde mogu samo u veoma ograničenom obimu da doprinesu pomirenju na psihološkom, mikro nivou. Ti mehanizmi su pre svega politički instrumenti, mehanizmi za suočavanje sa prošlošću na sociološki i politički način (na mikro i među-nivou). Nedostatak savetovaništa za traumu i psihološku pomoć u okviru npr. KIP i gacaca tribunala su ilustrativni primeri. Kada je u pitanju pomirenje, često se pominje »restorativna« pravda; međutim, neki osnovni principi restorativne pravde – naime, važna uloga pojedinca – koja dovodi do pomirenja (na individualnom nivou) retko je prisutna u mehanizmima restorativne pravde.

Kada se zanemare različiti nivoi kako pomirenja tako i istine, konačni ishod može biti brkanje pojmova koji dovodi do opšte frustracije. I istina i pomirenje imaju emocionalne, subjektivne konotacije. Ukoliko se ti pojmovi ne razjasne, svako će ostati pri svom tumačenju događaja. Naravno, ni jedan mehanizam nije u stanju da ispuni toliko raznolika očekivanja, što bi moglo da dovede do neuspeha potencijalno konstruktivnog mehanizma. U smislu evaluacije, jasnoća je jednako važna, a evaluacija istine i pomirenja je već sama po sebi veoma težak zadatak. Kada se njihov sadržaj i nivo ne odrede dovoljno precizno, taj zadatak postaje neostvarljiv.

Propovedanje oprostaja i njegovo dovođenje u vezu sa pomirenjem nosi rizik obavezujućeg pritiska na žrtve. Dalje, odnos između istine i pomirenja zahteva više pažnje u budućnosti, jer nije dovoljno analiziran, ma koliko često bio proklamovan. U tom kontekstu, drugi pojmovi i predstave su takođe vredni pažnje. Po svoj prilici, put ka pomirenju nije dovoljno popločati samo istinom. U Južnoj Africi, krilatica koja glasi »Popločajte put do pomirenja istinom« dovedena je u pitanje nedavnim sudskim procesom koji su žrtve pokrenule protiv Komisije za istinu zbog neisplaćivanja reparacija.⁵³ Ovo pokazuje da su reparacije možda takođe nužan elemenat pomirenja.

Umesto nuđenja jasnih i direktnih koncepata istine i pomirenja, ova studija ima za cilj da ukaže na potrebu ponovnog razmatranja slojevitosti ovih procesa i da upozori na opasnosti nekritičkog proklamovanja pozitivnih vrednosti istine i pomirenja.

Heidy Rombouts
Institute of Development Policy and
Management, University of Antwerp,
Belgium

Truth and Reconciliation:
should the key notions be revised? Experiences
from South-Africa
and Rwanda

Both the South African Truth and Reconciliation Commission and the Gacaca tribunals, which started recently in Rwanda, are framed in terms of truth and reconciliation. But what does the truth mean? What does reconciliation mean? It can be argued that searching the truth has a very precise meaning - namely determining the details of what factually happened. And it is in this sense that most people understand the search for the truth. However it can be questioned whether this fact-finding is what the search for truth aims at in a context of transitional justice.

⁵³ Međutim, malo je verovatno da će bilo šta dobiti ovim procesom, zato što iz Akta o unapređenju nacionalnog jedinstva i pomirenja jasno proističe da je isplaćivanje reparacija izvan mandata KIP. KIP samo može doneti preporuke, a onda zavisi od onih koji su u datom momentu na vlasti da li će se tih preporuka pridržavati.

DAVID WALL*

Istina i pomirenje – slučaj Severne Irske Ozdravljenje kroz sećanje; Dosadašnji razvoj događaja

U ovom radu je predstavljen dosadašnji rad na projektu istine i pomirenja u Severnoj Irskoj "Izlečenje kroz sećanje" i zaključci do kojih je došla Grupa koja je radila na njemu. U radu su takođe identifikovane buduće akcije koje proizilaze iz ovog izveštaja.

Ključne reči: istina i pomirenje, Severna Irsko.

Uvod

Pretpostavljam da je jedan od razloga zbog kojih se u Jugoslaviji razmatra mogućnost sprovođenja procesa istine i pomirenja to što se prepoznaje da kraj fizičkog konflikta predstavlja početak jednog dugog putovanja. Fizička konfrontacija obično odražava duboko usađene političke, ekonomske, društvene i kulturološke razlike koje zahtevaju našu pažnju. Zato ne iznenađuje činjenica što nam kraj fizičkog konflikta ostavlja u nasleđe nezaceleljene rane i mržnju. To je svakako slučaj u Severnoj Irskoj. Međutim, mi smo shvatili da se mnogo toga može naučiti deljenjem sopstvenog iskustva sa drugima i slušajući o onome što su oni proživeli. Nadam se da će vam moja priča biti od koristi. A siguran sam da ćemo mi u Severnoj Irskoj imati mnogo da naučimo iz vašeg iskustva i da će nas ono obogatiti.

Mada je intenzitet nasilja u Severnoj Irskoj značajno opao u proteklih nekoliko godina, teškoće se nastavljaju, kao što ste poslednjih nedelja imali prilike da čujete. Upravo je objavljeno da će osamostaljene demokratske institucije, koje su u Severnoj Irskoj uspostavljene kao deo političkog sporazuma koji je proistekao iz Sporazuma na Veliki Petak, ponovo biti suspendovane, tako da u ovom trenutku nije jasno kako će se proces dalje razvijati. Bez obzira na to, ja ipak verujem da smo mi u Severnoj Irskoj prešli izvestan put u pravcu postizanja društvenog mira. To nije nešto čega ćemo se lako odreći

i ja svakako verujem da neki mehanizam za sećanje i suočavanje sa bolnom prošlošću mora biti ključni faktor u procesu izgradnje mira.

Želim da kažem tri stvari:

- Da dam svoje lično viđenje pozadine konflikta u Severnoj Irskoj;
- Da ukratko prikažem korake koje je projekat »Ozdravljenje kroz sećanje« preduzeo da bi identifikovao najbolji način da se događaji u vezi konflikta u Severnoj Irskoj i u vezi nje zapamte; to podrazumeva i pomak prema izvesnom obliku procesa otkrivanja istine;
- da iskažem neke svoje lične stavove i zapažanja u vezi lekcija koje smo do sada naučili.

Pozadina konflikta – lično viđenje

Mada sam ja ovde kao član Odbora projekta »Ozdravljenje kroz sećanje«, ono što možda najbolje ukazuje na prirodu našeg duboko uvreženog konflikta jeste činjenica da mi nismo postigli jedinstven stav o tome šta ga je izazvalo. Doduše, na samom početku rada na projektu, složili smo se da to nije deo naše uloge, i da ne bi bilo od pomoći da pokušamo da postignemo takav sporazum. Prema tome, ovaj kratak pregled pozadine konflikta je moje lično viđenje. U najkraćim crtama ću dati pregled naše istorije, ali mislim da je to neophodno da biste mogli da razumete poduhvat u koji smo se upustili.

Na irskom ostrvu živi oko 5,5 miliona stanovnika. Zbog istorijskih razloga, žitelji ovog ostrva su podeljeni u dve velike zajednice: na rimo-katolike i protestante. Katolici u velikoj meri dele republikanske i nacionalističke stavove, prema kojima Irsko ne treba da bude pod kontrolom Ujedinjenog Kraljevstva. Protestanti, pak, u velikoj meri dele unionističke i lojalističke stavove – verovanje da sa Ujedinjenim Kraljevstvom treba zadržati političke veze i ostati pod njegovom kontrolom.

U devetnaestom veku, čitava Irsko je bila pod političkom kontrolom vlade Ujedinjenog Kraljevstva, čije je sedište bilo u Londonu, a obuhvatalo je Englesku,

* Član odbora projekta »Ozdravljenje kroz sećanje«, Severna Irsko.
E-mail: davidglyndwrwall@hotmail.com

Škotsku, Vels i Irsku. Taj vek je bio obeležen velikim konfliktima (i fizičkim i političkim) u vezi političkih veza između Irske i Ujedinjenog Kraljevstva. Irska je podeljena 1920-te godine, tako što je severoistočni deo ostrva ostao pod političkom kontrolom Ujedinjenog Kraljevstva, a ostatak ostrva je dobio nezavisnost. Ogromna većina protestanata živela je, i dalje živi u severo-istočnom delu Irske (koji se sada naziva Severna Irska) i koji je i dalje deo UK.

Kada je proglašena Severna Irska 1920-te godine, populaciju od oko 1,5 milion činilo je 65% protestanata i 35% katolika. Od 1920-tih godina pa sve do 1970-tih, Severna Irska je imala sopstvenu samostalnu vladu. Većina protestanata / unionista koja je ugrađena u lokalnu vlast dovela je do društvenih podela, u kojima je bilo znatne diskriminacije katolika, u smislu zapošljavanja, stanovanja i načina funkcionisanja političkog sistema. U službama bezbednosti pod lokalnom upravom – policiji i vojsci – bili su uglavnom protestanti. Unionistička većina trudila se da zadrži kontrolu nad razvijenim političkim strukturama i da ih ojača.

Kada su, 1960-tih godina, počeli protesti za građanska prava širom sveta, u Irskoj je otpočela kampanja koju je podržavao najveći deo katoličkog stanovništva, zahtevajući promene, posebno u odnosu na probleme stanovanja, zapošljavanja i glasačkog prava (u vreme protesta za građanska prava, pravo glasa je bilo povezano sa posedom, što je išlo u korist protestantima).

Na mnogobrojne demonstracije onih koji su zahtevali građanska prava, policija je odgovorila fizičkom silom, a mnogi iz protestantske zajednice su doveli do ozbiljnih sukoba dveju zajednica. Konačno, situacija se toliko pogoršala, da je britanska vlada u Severnu Irsku poslala trupe britanske vojske i suspendovala lokalnu upravu, zamenivši je direktnom upravom iz Londona. Ozbiljnost nemira koji su u to vreme zahvatili Irsku može se meriti brojem ljudi koji su napustili svoje domove (često zbog zastrašivanja i fizičkih napada), da bi se preselili u područja sa većinskim stanovništvom sopstvenog versko-političkog opredeljenja. Tada je više stanovništva prisilno napustilo svoje domove nego bilo kada posle Drugog svetskog rata.¹ (ovde se misli samo na Severnu Irsku).

U to vreme, paravojne formacije obeju zajednica su ojačale. IRA (Irska Republikanska Armija) se ponovo pojavila kao jaka paravojna snaga u katoličkoj zajednici i otpočela veliku paravojnu kampanju podmetanja bombi i ubijanja. Na protestantskoj strani, formirana je UDA (Asocijacija za odbranu Alstera), a ponovo se pojavila UVF (Dobrovoljačke snage Alstera). Obe organizacije su, takođe, otpočele neprekidnu kampanju nasilja protiv katoličke zajednice. Nagla eskalacija nasilja u tom periodu

bila je trostrana. IRA je u velikoj meri doživljavala britansku armiju kao svog neprijatelja, ali je istovremeno bila u konfliktu sa UDA i UVF. Tridesetogodišnji konflikt u Irskoj, počev od 1960-tih, je takođe bremenit navodnim konspirativnim aktivnostima između britanske armije i policije sa jedne strane i lojalističko-protestantskih snaga, sa druge strane. Takođe je bilo insinucija da policijske snage Republike Irske, Garda Siochana, nisu na adekvatan način odgovorile na aktivnosti Republikanaca, koji su koristili teritoriju Republike Irske kao bazu za napadanje ciljeva u Severnoj Irskoj.

Od 1966-te, 3000 ljudi je poginulo od posledica naših »nemira«. U početku, nasilje je poprimalo oblik podmetanja bombi u privredne i društvene centre (pabove i klubove), gde su se okupljali pripadnici druge zajednice. Tokom tih trideset godina, bilo je takođe mnogo napada na pojedinačne građane ili na pojedince na radnom mestu. Bilo je takođe mnogo žrtava među pripadnicima vojnih i policijskih snaga. Više od 20.000 ljudi prošlo je kroz naše zatvore u okviru tih događanja, a mnogi su osuđeni na vrlo duge zatvorske kazne (između 10 i 20 godina).² Mada je najviše ubistava bilo u Severnoj Irskoj, bilo je takođe teških činova nasilja širom Ujedinjenog Kraljevstva i Republike Irske.

U našem tadašnjem konfliktu nije stradalo onoliko ljudi kao u bivšoj Jugoslaviji, ali je on trajao mnogo godina i na hiljade pojedinaca, porodica i zajednica pretrpelo je nasilje. A upravo taj teret nasilne prošlosti je ono čime treba da se bavi svaki proces razotkrivanja istine.

Koraci ka procesu razotkrivanja istine

Trideset godina nasilja između dve zajednice ostavilo nam je u nasleđe strah, nepoverenje i mržnju, jer hiljade ljudi vide sebe kao žrtve. Taj konflikt je proizveo mnoge kontraverzne i krvave incidente. Bilo bi potrebno detaljno izčitavanje naše istorije da bi se razumela priroda i broj tih incidenata. Međutim, nasleđe sa kojim se sada suočavamo jeste sve veći broj zahteva od strane pojedinaca i grupa da im se objasne razlozi za takve postupke i da se javno kaže ko ih je počinio ili je organizovao i rukovodio njima. Među najmračnijim primerima, mogu se naći i sledeći:

- »Krvava Nedelja«, 31-og januara 1971, kada je 13 katolika koji su učestvovali u demonstracijama za ljudska prava, ubijeno od strane britanske paravojne. U vezi ovog incidenta se trenutno vodi velika istraga pod nazivom »Seviljska istraga«. Ona traje već dve godine i nije verovatno da će predati izveštaj pre 2004. Dosadašnji troškovi istrage iznose 30 miliona funti. Procenjuje se da će trajati

1 Vidi: McGarry, J., O'Leary, B. (1990) *The Future of Northern Ireland*, Oxford University Press.

2 Mada je najviše nasilja bilo u Severnoj Irskoj, bilo je takođe nasilnih činova u drugim delovima Ujedinjenog Kraljevstva i u Republici Irskoj, a u vezi sa konfliktom u Severnoj Irskoj.

još 18 meseci;

- McGurks bar, kada je poginulo 15 osoba (uključujući i decu), u eksploziji bombe koju je podmetnula lojalistička paravojska (4. decembra 1971);
- Eksplozija bombe u La Monu, kada je u jednom hotelu poginulo 12 osoba, od toga 7 žena (17. februara 1978). Bombu je podmetnula IRA;
- Ubistvo 18 britanskih vojnika u mestu Narrow Waters od strane IRA-e, 27. avgusta 1979;
- Brutalna ubistva i osakaćivanja mnogih katolika 1970-tih godina od strane UVF, koja su poznata pod nazivom Šankilska klanica (Shankill Butcher Killings);
- Napad na ribarnicu Frizzells na putu Šankil, koji je izvela IRA 23. oktobra 1993. Deset poginulih;
- Napad UDA na »Salon izlazećeg sunca« (Rising Sun Lounge) u Grejstilu; sedam ljudi je stradalo 30. oktobra 1993;
- Ubistva u Hajts baru (Heights Bar) u Luginislendu; 18. juna 1994, UVF ubile 6 osoba.³

Takođe je bilo i mnogo pojedinačnih slučajeva ubistava (neki su se dogodili posle sklapanja primirja), koja su postala čuvena. Među njima su nerešeni slučajevi ubistava advokata iz oblasti ljudskih prava, ubistava pojedinih građana gde postoje insinuacije o umešanosti snaga bezbednosti i ubistva istaknutih ličnosti koje su bile umešane u konflikt.⁴

Kao rezultat ovih ubistava, čije su žrtve bile kako nasumično odabrane grupe, tako i određeni pojedinci, sve zajednice se još uvek osećaju povređeno, a njihova osećanja su pomešana sa neznanjem, pa prema tome i nedostatkom potpunog uvida u takve događaje.⁵

Mirovni proces

Devedesetih godina prošlog veka, najvećem broju ljudi u Severnoj Irskoj je postalo jasno da ni IRA ni bri-

tanska država, ni lojalističke paravojne snage ne mogu »dobiti rat«. Složeni proces tajnih pregovora koji su se odvijali između Britanaca i IRA-e, konačno je rezultirao primirjem koje je IRA objavila 1994. Ubrzo zatim su i UDA i UVF objavile primirje.

Tokom četiri naredne godine, serija pregovora i diskusija u koje su bile uključene političke partije Severne Irske i vlade Velike Britanije i Irske, dovela je do potpisivanja sporazuma poznatog kao Good Friday Agreement (»Sporazum na Veliki Petak«). Taj sporazum je bio sveobuhvatan i sadržao je odredbe koje su predviđale sledeće:

- Lokalnu vladu koja bi se zasnivala na podeli vlasti između protestanata i katolika;
- Politički odgovorne strukture koje bi uključivale tešnje veze između Severne Irske i Republike Irske, kao i između Republike Irske i vlade Ujedinjenog Kraljevstva;
- Skraćivanje zatvorskih kazni zatvorenicima osuđenim u vezi konflikta;
- Osnivanje Komisije za ljudska prava za Severnu Irsku;
- Reformu policije;
- Proces razoružanja paravojnih formacija;
- Uvođenje mnogih reformi u krivično-pravni sistem;
- Podroban pregled potreba žrtava.

U ovom procesu su stvorene dve nevladine organizacije, jedna koja se bavila žrtvama VSNI (Victim Support Northern Ireland) i jedna koja se bavila bivšim zatvorenicima (NIACRO, the Northern Ireland Association for the Care and Resettlement of Offenders), koje su sve intenzivnije sarađivale.

Obe organizacije su se bavile pružanjem mnogih specifičnih usluga u severno-irskim zajednicama. Te dve organizacije su zajednički radile na pitanjima u vezi mirovnog procesa koja su imala za cilj konsolidaciju mira, kao što je na primer oslobađanje zatvorenika. Dok se NIACRO zalagala za oslobađanje zatvorenika pre isteka propisanih kazni, VSNI je nastojala da osigura da žrtve oslobođenih zatvorenika dobiju neophodne informacije i podršku u vezi sa puštanjem učinilaca na slobodu.

Te aktivnosti dovele su do uzajamnih kontakata sa drugim delovima sveta pogođenim konfliktom, kao što je Južna Afrika. Obe organizacije su bile zainteresovane za oprobavanje dalje primene sistema restorativne pravde na situaciju u Severnoj Irskoj.

Taj zajednički interes je rezultirao zajedničkim pozivom obeju organizacija Dr Alex-u Boraine-u, podpredsedniku južno-afričke Komisije za istinu i pomirenje, da poseti Severnu Irsku. Do posete je došlo u februaru 1999-te. Dr Boraine se susreo sa najrazličitijim

3 Za detaljni izveštaj o ubistvima u vezi Nemira u Severnoj Irskoj, vidi "Lost Lives. The stories of men, women and children who died as a result of the Northern Ireland Troubles", David McKittrick, Seamus Kelters, Brian Feeney i Chris Thrinton. Mainstream Publishing 1999.

4 Maja 2002, britanska i irska vlada poverile su rukovođenje istragom Peter-u deCarteret Cory, penzionisanom sudiji Vrhovnog suda Kanade, u vezi navodne konspiracije u slučajevima viših inspektora Harry Breen-a i Bob-a Buchanan, kao i Pat-a Finucane, njegove visosti sudije Lorda Gibson-a i Lady Gibson, Roberta Hamill-a, Rosemary Nelson i Billy Wright-a.

5 15-og avgusta 1998, 29 osoba je stradalo u Omagu, u eksploziji bombe koju je podmetnula Prava IRA, grupa republikanskih disidenata koja se protivila primirjima koja su potpisali predstavnici glavnih republikanskih grupa. Više ljudi je poginulo u Omagu nego u bilo kom drugom pojedinačnom nasilnom činu za vreme nemira.

Istina i pomirenje – slučaj Severne Irske; Ozdravljenje kroz sećanje; Dosadašnji razvoj događaja

grupama u Severnoj Irskoj da bi razgovarao o iskustvima i poukama do kojih je došla južno-afrička Komisija za istinu i pomirenje. Susreo se i sa državnim sekretarom (glavnim predstavnikom Severne Irske u vladi Ujedinjenog Kraljevstva), glavno-komadujućim policijskih snaga, grupama žrtava i zatvorenika, grupama u lokalnim zajednicama i pri crkvama, grupama i aktivistima za ljudska prava i mnogim drugim zainteresovanim pojedincima.

U vezi ove posete je objavljen izveštaj »Sve istine su gorke« (All Truth is Bitter)⁶, koji je:

- Identifikovao najvažnija pitanja kojima je trebalo pokloniti pažnju tokom procesa otkrivanja istine i pomirenja;
- Preporučio da otpočne detaljan i sveobuhvatan proces diskusije i razrade strategije istraživanja istine.

VSNI i NIACRO su pronašle sponzora, Atlantic Philanthropies, koji je bio zainteresovan da podrži takav proces i projekat »Ozdravljenje kroz sećanje« je otpočelo. Detalji i istorijat projekta su detaljno obrađeni u prvom i drugom poglavlju »Izveštaja o projektu Ozdravljenje kroz sećanje«. Pošto su pribavljena sredstva za razvoj projekta, ključne faze bile su sledeće:

1. Osnivanje odbora koji uključuje sve glavne činioce. To je bio težak proces. Nije bilo moguće stvoriti odbor direktnih predstavnika grupa koje su učestvovala u konfliktu, već su pojedinci postali članovi odbora u ličnom svojstvu. Međutim, među njima je bilo osoba sa neposrednim iskustvom, koji su pripadali ključnim paravojnim i bezbednosnim snagama, kao i pojedinaca sa iskustvom žrtvene strane, bilo kao članovi porodica ili kao pripadnici zajednica. U grupu su bili uključeni pojedinci koji su bili učesnici na svim stranama konflikta.
2. Dogovor o svrsi i ciljevima projekta. Svrha projekta je bila da »identifikuje i dokumentuje moguće mehanizme i izvodljive opcije za ozdravljenje kroz sećanje osoba pogođenih konfliktom u Severnoj Irskoj i u vezi nje. Oslanjajući se na mnoge prethodne i tekuće inicijative na lokalnom, nacionalnom i internacionalnom nivou, uključujući i diskusije sa ekspertima, projekat je imao za cilj da započne sa serijom detaljnih diskusija sa organizacijama, lokalnim zajednicama, političarima i pojedincima u vezi razotkrivanja istine i procesa ozdravljenja. Ključno pitanje koje je bilo postavljeno u procesu konsultacija

bilo je: »Kako ljudi treba da pamte događaje u vezi sa konfliktom u Severnoj Irskoj i u vezi nje, a da pri tome pojedinačno i zajednički doprinesu zaceljivanju rana u društvu?«

3. Proces konsultacija. Poziv za podnošenje priloga je objavljen u 56 lokalnih listova. Preko 400 organizacija je pojedinačno kontaktirano pismima radi podnošenja priloga; podeljeno je 5000 projektnih letaka i web sajt projekta posetilo je 1940 osoba sa 39, 934 ulazaka. Dobijeno je 108 priloga; 14 facilitacija je obavljeno sa ključnim organizacijama, 32 organizacije su dostavile priloge, a sa većim brojem ključnih ličnosti je direktno obavljen razgovor. Svim prijavljenima je ponuđena zaštita identiteta. Nekolicina je to zahtevala, ali se osetljivost zadatka možda najbolje odražava iz prijave koja glasi »Ime nepoznato zbog straha od napada od strane vašeg ubilačkog odbora«.
4. Sačinjavanje izveštaja i preporuka. Iz procesa konsultacija proistekao je izveštaj sa šest glavnih preporuka. Međutim, bilo je velikih debata u okviru Odbora kako ove preporuke predstaviti. Ovo je bilo naročito teško u odnosu na meru u kojoj je u izveštaju identifikovana potreba za procesom razotkrivanja istine. Neki članovi odbora su smatrali da je taj proces od osnovne važnosti. Drugi su u tome videli pokušaj da se pristrasno pripiše krivica britanskoj strani. Takođe je bilo zabrinutosti u vezi toga kako će proces da utiče na tužbe koje su se nalazile pred evropskim sudovima. Jasno je da u vreme sastavljanja izveštaja nismo bili spremni da identifikujemo specifične mehanizme za sećanje i ozdravljenje. Kao što se vidi u preporukama, dogovoreno je da pre nego što se otpočne takav proces, osnovni korak treba da bude da svi učesnici u konfliktu priznaju svoje učešće u njemu. Šest preporuka koje su uključene u izveštaj su bile sledeće:
 - Da se uspostavi mreža koja bi povezivala različita sećanja i komemorativne sadržaje, inicijative za učenje iz prošlih iskustava i za buduće aktivnosti, da olakša razmenu informacija i da poboljša pristup nosiocima tih aktivnosti, kao i njihovu međusobnu komunikaciju i komunikaciju sa društvom u celini;
 - Da se otpočne sa procesom prepričavanja događaja, za koji se uvezio naziv »svedočenje«. Priče i naracije će biti prikupljani od svih koji žele da govore o onome što su proživeli u vezi Severne Irske ili u njoj. Te priče – koje će prikupljati osobe koje se već bave tom vrstom aktivnosti, kao i grupe iz lokalnih zajednica, putem fleksibilnog, ali standardnog metoda

⁶ Oba izveštaja, "All Truth is Bitter" i "The Report on Healing Through Remembering Project" nalaze se na našem web sajtu; www.healingthroughremembering.org

- bile bi čuvane kao arhivski materijal o prošlosti čija bi svrha bila da se izvuku pouke za budućnost;
 - Da se jednom godišnje ustanovi »Dan za razmišljanje«. Taj dan bi predstavljao univerzalni gest pomirenja, razmišljanja, upoznavanja sa patnjama velikog broja ljudi koje su prouzrokovane konfliktom u Severnoj Irskoj ili u vezi sa njim, kao i priznavanje tih događaja;
 - Da se ustanovi memorijalni muzej sa stalnom aktivnom postavkom. Njegova svrha bi bila dinamično sećanje na sve ljude pogođene konfliktom i oživljavanje sećanja na prošlost. On bi pružao različite hronološke prikaze istorije konflikta u Severnoj Irskoj, čime bi se povećao nivo svesnosti o njegovim posledicama, raširile informacije i pružile pouke o budućnosti;
 - Da sve organizacije i institucije koje su učestvovalе u konfliktu, uključujući britansku i irsku državu, političke partije i lojalističke i republikanske paravojne formacije, iskreno i javno priznaju odgovornost za političko nasilje u prošlosti, zbog sopstvenih propusta ili delovanja. Ovo bi mogao biti prvi i neophodni korak ka potencijalno širem procesu ustanovljavanja istine. Ukoliko se činjenice prihvate spremno, sveobuhvatno i temeljno, treba razmotriti mogućnost uspostavljanja odgovarajućeg i jedinstvenog procesa razotkrivanja istine. Da bi se to postiglo, trebalo bi formirati ekspertski tim, u kome bi bili domaći i strani stručnjaci i koji bi – koristeći pravičan i transparentan metod – ispitali izvodljivost takvog procesa;
 - Da se ustanovi »Inicijativa za oporavak kroz sećanje«, za šta bi bio zadužen predstavnički Odbor, koji bi na vidljiv način oličavao opredeljenje društva da načini pomake u budućnosti, sećajući se i učeći iz nasilne prošlosti. Prvenstvena odgovornost »Inicijative za oporavak kroz sećanje« će biti da obezbedi sprovođenje preporuka »Izveštaja o oporavku kroz sećanje« i da prati napredak, na taj način obezbeđujući budućnost u kojoj će naša deca sačuvati sećanja na prošlost i biti slobodna da transformišu naše društvo na bolje.
5. Podnošenje izveštaja ključnim faktorima. Izveštaj je podnet britanskom i irskom predsedniku vlade i njihovim zamenicima. Tako je dijalog otpočeo uz učešće ključnih političkih ličnosti.

6. Predstojeće aktivnosti. Projekat je sada u procesu implementacije preporuka iz izveštaja. Ključ uspeha će biti okupljanje konvergentnih interesa i veće grupe pojedinaca koji bi omogućili implementaciju svih preporuka iz izveštaja. Od sponzora je zatraženo da pomogne uspostavljanje »Inicijative Opora-vak kroz sećanje«, koja bi koordinirala buduća događanja. Jasno je da će dalji uspeh projekta zavisiti od toga da li će organizacije i grupe koje su učestvovalе u konfliktu biti spremne da priznaju tu činjenicu i da zajednički prihvate deo krivice za ono što je usledilo.

Neka razmišljanja o dosadašnjem toku procesa iz lične perspektive

Mada su okolnosti koje su postojale u bivšoj Jugoslaviji bile sasvim različite od onih u Irskoj, prepoznavanje nekih pitanja za koje verujem da su važna da bi ovaj poduhvat napredovao može biti od koristi. To su lična gledišta koja ne odražavaju stavove odbora projekta »Ozdravljenje kroz sećanje«.

- Osobe koje mogu govoriti sa tačke gledišta sopstvenih lokalnih zajednica, a da pri tome budu u stanju da uoče njihove greške su ključne u ovom procesu. Odsustvo takvih pojedinaca znači da je prostor za izvođenje kolektivne odgovornosti mali, pa prema tome i prostor za postizanje mogućeg zajedničkog rešenja;
- Proces dogovaranja o tome kako prići ovim pitanjima sam po sebi predstavlja važan aspekt u radu, tokom kojeg se mnogo toga može naučiti. Takva dogovaranja već mogu razviti izvesno poverenje i predstavljati početak razumevanja među učesnicima;
- Svaki proces koji se odvija mora biti prilagođen specifičnim okolnostima i zajednici na koju se primenjuje. Na primer, u Severnoj Irskoj postoji veliki broj seoskog stanovništva, gde ljudi znaju, ili veruju da znaju, ko im je ubio njihove najmilije. A proces ustanovljavanja istine mora da se suoči sa ovim tako personalizovanim konfliktom;
- Važno je imati jasan i realan uvid u to šta se može postići, a šta ne u sadašnjosti i u budućnosti. U našem radu nije bilo moguće postizanje saglasnosti oko uzroka konflikta u početnoj fazi i, kao što je naznačeno u ovom izveštaju, mi u Severnoj Irskoj još uvek nismo spremni da se suočimo sa istinom do kraja;
- Potrebno je prilično mnogo vremena da bi se došlo do ključnih termina i razumevanja njihovog smisla. »Istina«, »žrtve« i »pravda« su kompleksni pojmovi, često vrednosno obojeni. Definicije ne znače i razumevanje. Meni je lično

bila od velike pomoći analiza Dr. Boraine-a o četiri nivoa istine – faktičke/istražne, lične / narativne, društvene / dijaloške i isceljujuće ili restorativne;⁷

- Ciljevi moraju biti dugoročni. Kaže se da je potrebno isto toliko vremena za oporavak od konflikta, koliko je trajao i sam konflikt. U Severnoj Irskoj, različiti ljudi će vam reći da bi to moglo značiti 30, 90 ili 600 godina!
- U sprovođenju jednog procesa, cena je značajna stavka. U Severnoj Irskoj su u toku mnogobrojne istrage i verovatno će ih biti još. »Sevilska istraga« o Krvavoj nedelji do sada je koštala 50 miliona funti. Teško je zamisliti istragu koja bi obuhvatila sve slučajeve koji bi izašli na videlo u vezi tridesetogodišnjeg konflikta. Oslobođanje zatvorenika pre isteka propisanih kazni takođe obeshrabruje široko korišćenje krivičnog gonjenja u budućnosti, u skladu sa principom pravednosti i jednakosti. Prema tome, mora se razmotriti neki drugi metod kojim bi se došlo do pomirenja, pored obrazaca kao što su istraga i krivično gonjenje;
- Svaki proces razotkrivanja istine mora da se poveže i da uzme u obzir politički proces, ali ga treba voditi i razvijati nezavisno, da bi se obezbedilo poverenje glavnih aktera. Svaki proces koji se započne mora obezbediti podršku glavnih aktera, ukoliko želimo da uspe;
- Konačno, glavni cilj ovakvog poduhvata trebalo bi da bude smanjivanje verovatnoće za buduće konflikte. Prema tome, od osnovne je važnosti da mladi ljudi budu uključeni u proces od samog početka. Ukoliko stalno ne budemo podsećali mlade na opasnosti koje ih vrebaju iz prošlosti, povećaćemo verovatnoću da oni ponove naše greške.

Zaključak

Severna Irska je prošla kroz period nasilja, mržnje i podela, ali ja verujem da »Sporazum na Veliki Petak« sadrži dovoljno elemenata na kojima se može graditi bolja budućnost. Centralno mesto u građenju takve budućnosti predstavljaće naš uspeh, tj. zajedničko priznavanje krivice i zajednički pomak unapred. Projekat »Ozdravljenje kroz sećanje« je krenuo u jednom pravcu i, po mom mišljenju, zemlje poput bivše Jugoslavije bi morale da razmotre nešto slično tome. Dok se ti procesi budu odvijali u našim različitim zemljama, nadam se da ćemo i dalje razmenjivati iskustva o svojim uspesima i neuspesima, kako bismo osigurali mirnu budućnost.

David Wall
Northern Ireland

Northern Ireland and Truth and Reconciliation Healing through Remembering; The Story so Far

This Paper outlines the work of truth and reconciliation project done in Northern Ireland "Healing through Remembering", and the findings of the Project Group that reported in June 2002. The Paper identifies future actions emerging from the Report.

7 Vidi: Boraine, A. "A Country Unmasked, Inside South Africa's Truth and Reconciliation Commission."

VEHID ŠEHIĆ*

Preduslovi za pomirenje

U radu se ispituju preduslovi za pomirenja na prostoru bivše Jugoslavije, pre svega u Bosni i Hercegovini, i izlažu ideje u vezi toga kako bi ovaj proces trebalo otpočeti i voditi.

Ključne reči: pomirenje, preduslovi, Bosna i Hercegovina.

Da li nam je potrebna istina i pomirenje i koji je to način na koji mi možemo doći do onog bez čega sigurno perspektive na ovim područjima nema? Govoriti o aspektima istine i pomirenja među građanima i narodima podrazumijeva nekoliko tematskih oblasti od kojih ovisi deblokada dijaloga a potom i afirmacija vrijednosti zajedničkog života. Političke okolnosti, vladavina nacionalnih pokreta i njihovih paralelnih sistema primarni su faktor blokade pozitivnih strujanja. Njihovom klaustrofobijskom bitku, inkompatibilna je svaka varijanta otvorenosti dijaloga među građanima i narodima. One mogu opstajati jedino na fabriciranju fobija od različitosti što se postiže dvostrukim kursom. Prvo, nehumanom kapitalizacijom ratnih strahota i drugo plasiranjem nacionalnošovinističkih poruka o višoj vrijednosti jednih naspram drugih. Čak i stavljanje pod međunarodnu kontrolu medijskih sistema nije, koliko se u prvi mah očekivalo, otupilo oštricu isijavanja negativne energije. Desetogodišnja vladavina je regresivnu ideologiju uvela u najtananije sfere ljudskog postojanja: u domove, u škole, među vaspitne kadrove i pitanje je gdje sve ne. Promjena načina vladanja temeljna je pretpostavka za stvaranje dostatnih uvjeta za plasman i široku afirmaciju ideja zbog kojih smo se i danas ovdje okupili.

Drugi aspekt, koji je u bliskoj vezi sa mogućnostima otvaranja prostora istine i pomirenja, jeste faktor vremena u svom pozitivnom a i u svom negativnom smislu. Povijest pokazuje da je moguće povijesni izuzetak vratiti u povijesno pravilo, da je moguće dovesti BH građane i narode do pozicije konstruktivnog promišljanja zajedničke budućnosti. U tom kontekstu

reafirmacija vrijednosti zajedničkog identiteta predstavlja vrlo bitan faktor. Nama je čitavu deceniju serviran hibridni, povijesno neutemeljen oblik njihovog bitka. Oni su udaljeni od onog što su bili, što zapravo jesu. A u prvom redu su ljudi. Valja im približiti povijesnu istinu, ali time i objasniti da se prosperitet, lični i kolektivni, u ovoj zemlji događao samo onda kada je međunacionalno povjerenje bivalo na civilizacijskoj tački istine i povjerenja, dakle ljudi moraju znati da će socijalne patnje i egzistencijalna neizvjesnost potrajati sve dok se ne dosegne zadovoljavajući stupanj međunacionalnog povjerenja. Tek kad ovo društvo, po standardu poštivanja ljudskih prava, bude zadovoljavalo kriterije onih od kojih zavisi ekonomska pomoć, tek tada će se otvoriti mogućnost ekonomske i socijalne rehabilitacije. Povratak povjerenja tako ne biva samo imperativ života u kulturnom i civilizacijskom miljeu već se duboko tiče i same egzistencije, kako pojedinca tako i njegove zajednice.

Faktor vremena, kojeg smo ovdje dotakli, ima i svoju tamnu stranu. Bezmalobolno, čitavu deceniju naše društvo živi rasparčano u nacionalnim torovima. Okupirano nacionalnim istinama. Djeca koja su početkom decenije imala 7 ili 8 godina danas su srednješkolci, dakle ljudi formirani na traumama nacionalizma, rata medijske mržnje i svekolikog zla, koje je protutnjalo ovom zemljom. Moramo se plašiti posljedica koje u formiranju njihove svijesti ostavlja ova društvena i politička stvarnost. Ali valja se plašiti i vremena koje betonira ovu stvarnost i pretače je u povijesno pravilo. Vrijeme nam dramatično ističe. S toga se moramo okrenuti prema konkretnim idejama na kojima je moguće materijalizirati sintagmu "Istina i pomirenje kao imperativ BH budućnosti". Svaka od tih ideja u svom postamentu mora sadržavati kvalitet međunacionalnih odnosa, baziran na onim civilizacijskim vrijednostima kakve se određuju zapadnoevropskim standardima. Bosna današnja i treba da ima svoje uporište u Bosni jučerašnjoj. No, koliko god danas crpilo snagu iz juče, treba se pribojavati klonuća pred zaludnošću poistovjećivanja ova dva duhovna prostora. Bosna jučerašnja objektivno se ne može raditi u sadašnjosti,

* Forum građana Tuzle. E-mail: forum_tz@bih.net.ba

ne samo zbog ratnog sjemena i zbog tragova prisilnih nacionalnih homogenizacija već zbog drugačijih političko ekonomskih uvjeta koji oblikuju duhovnost ljudi. Pacifističke i demokratske perspektive oslanjaće se na interese tržišno-ekonomske mreže a mnogo manje na osjećaj da je zajedništvo htijenje bosanskog duha osobno na porijeklo, duhovnost, kulturu a prije svega zajednički jezik. Do otuđenja bi svakako došlo ne samo među bosanskim narodima već i unutar njih samih.

Ako je već tako onda bi rasprave o nama trebalo počinjati od perspektiva koje interesno povezuju ljude na ovom prostoru. To je polazište iz kojeg će ponekad možda iskriti kvaliteti duhovnog zajedništva, koje slavimo iz bosanske prošlosti, a koji bi sutra mogli postati svima uočljiva esencija zajedničkih vrijednosti i posebnosti. Realne pretpostavke nam daju za pravo da rasprave obogatimo pozitivnim futurističkim vizijama. Ne treba u ovom trenutku vidjeti status quo jer je ovaj komadić vremena samo agregatno stanje koje je podatno zakonitostima prirode. Fizički gledano, tržišno-ekonomske perspektive govore o međusobnoj usmjerenosti naših različitosti, što podrazumijeva i zajedničko uključivanje u postojeću internacionalnu mrežu raznorodnih komunikacija.

Ustanovljenje Komisije istine i pomirenja predstavlja prvi i najznačajniji korak u konkretizaciji nastojanja da se rehabilitiraju vrijednosti našeg multietničkog, multikulturalnog i multikonfesionalnog društva. Do sada, egzistenciji tzv. nacionalnih istina nije suprotstavljena valjana alternativa. Eventualno osnivanje Komisije, prvi pokušaj da se institucionalizira nastojanje da svi narodi i građani ove zemlje dođu do objektivne istorijske slike zadnjih 10 godina, uistinu je primarni uslov za otvaranje, odnosno rehabilitaciju zajedničkih perspektiva svih građana regiona. To je put ka neutralizaciji onih kvazi argumenata, koji još uvijek čine neku vrstu svjesno stvarane i podržavane blokade, između ljudi kojima je u povijesti, a povijest to pokazuje, oduvijek bivalo bolje zajedno a ne odvojeno. Drugo što je bitno, stavovi i mišljenja Komisije moraju naići na izuzetno snažan medijski tretman kako bi ušli u svaku kuću i svijest svakog građanina kao objektivno oblikovana istina o ratnim vremenima.

Uporište optimizmu možemo tražiti i u globalnim svjetskim kretanjima gdje se sve otvorenije govori o nužnosti globalne humanizacije ekonomskih, društvenih i političkih kretanja u našoj civilizaciji. Prije ili poslije, svakako i pod uticajem ekonomskih interesa, doći će

do koncentrisanja pozitivne energije. Budućnost neće smatrati relevantnim one pojave koje idu ka destrukciji, regresiji, netoleranciji i odsustvu civilizacijskih opće prihvaćenih imperativa. U takvim uvjetima će zbivanja iz 90-tih godina 20. stoljeća imati značenje primitivizma i sra-mote. Istina će se podrazumijevati i biće tražen faktor u validnosti pojedinca ili kolektiviteta. Pomirenje i povjerenje takođe. A to su ovi prostori po mjeri svakog građanina. Komisija neće utvrđivati odgovornost. Komisija će utvrđivati istinu. Ona će rasvijetliti ne samo tamnu stranu bliske prošlosti nego pokušati osvijetliti onu humaniju stranu i one primjere koji su se dešavali, gdje je čovjek čovjeku pomagao.

Još jedan segment je bitan a po meni i najbitniji, a to je odnos prema zločinu i ratnim zločincima. Moramo stvoriti takav ambijent na ovim prostorima u kojem niko neće moći opravdavati zločin kao što je to danas slučaj. Ako to ne uspijemo, istina nema perspektivu. Do moralnog ozdravljenja i pročišćenja naših društava neće doći i dobićemo kvazi pomirenje i povjerenje koje sutra može biti generator novih sukoba.

Istina je da je bolja istina koja škodi nego laž koja godi.

Vehid Šehić

Forum of citizens, Tuzla

The Preconditions for Reconciliation

In this paper preconditions for reconciliation on the territory of the former Yugoslavia, primarily in BiH, are explored. In addition, ideas about the ways for starting and leading process of truth and reconciliation are examined as well.

NEBOJŠA PETROVIĆ*

Psihološki aspekti procesa pomirenja u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji

Pomirenje u psihološkom okviru odnosi se na socio-kulturni proces koji obuhvata većinu članove društva, koji formiraju nova uverenja o bivšim protivnicima, o svom sopstvenom društvu i o odnosima među te dve grupacije. Proces pomirenja podrazumeva promenu sistema uverenja članova društva. Možda najvažnija promena u toj ideologiji sukoba tiče se uverenja o apsolutnoj pravednosti naših sopstvenih ciljeva koja su u kontradikciji sa sličnim uverenjima protivničke strane.

Ključne reči: pomirenje, psihološki procesi, promena sistema uverenja.

Pošto ratovi počinju u ljudskim umovima, to u te umove mora biti usađena odbrana mira.¹ Strukturalni faktori mogu doprineti ubrzavanju izbijanja konflikta ili stvaranju okvira za stabilan mir; strukturalni faktori sami po sebi ne mogu niti prouzrokovati niti razrešiti dugotrajan i nasilan sukob.² Odnosi između ljudi, pojedina, predstavljaju temelj svake države; ponovno uspostavljanje samo institucija države (i privrede) neće povratiti one odnose pokidane dugogodišnjim nasiljem i ratom.³ Da bi uopšte bio relevantan za moderni sukob, proces izgradnje mira mora biti duboko ukorenjen i prijemčiv u odnosu na iskustvenu i subjektivnu stvarnost koja oblikuje ljudske stavove i potrebe.⁴ Tamo gde fundamentalno različite verzije ili uporna negiranja tako

važnih i bolnih događaja još uvek postoje, pomirenje može biti samo površno.⁵

Iz psihološke perspektive posmatrano, javljanje konflikata je zavisno od pojave određenih percepcija, uverenja, stavova i motivacije, što se sve mora izmeniti da bi se došlo do rešenja.

Trajni konflikti duboko uključuju članove društva i rezultiraju u konstrukciji konfliktnog etosa koji postaje dominantna društvena orijentacija. U takvim slučajevima, neki formalni mirovni ugovor ne vodi do potpunog otklanjanja mogućnosti da se konflikt opet pojavi. Uspostavljanje miroljubivih odnosa među suprotstavljenim stranama zavisi od uspešnosti procesa izmirenja, koji zahteva promenu konfliktnog etosa i formiranje njemu alternativnog mirovnog ili miroljubivog etosa.

Posle nekoliko decada (praktično od kraja II svetskog rata) usresređivanja isključivo na izučavanje konfliktnih rezolucija, autori u društvenim naukama su počeli da posvećuju više pažnje ovom problemu koji bi mogao da se podvede pod konflikte samo u najširem smislu ali koji se jasno razlikuje od problema vezanih za načine pregovaranja, medijacije i slično.

Ovo zanimanje za proces pomirenja datira od pre relativno kratkog vremenskog perioda, ali recimo prof. Daniel Bar-Tal koji se time najviše bavio, u okviru eseja nekoliko najeminentnijih svetskih socijalnih psihologa koji se bave problemima za koje oni smatraju da predstavljaju najznačajnije intelektualne izazove za početak novog milenijuma, upravo proces izmirenja vidi kao najznačajniju temu u nastupajućem periodu. Bar-Tal pristupa analizi procesa izmirenja usresređujući se na psihološke i to uglavnom kognitivne faktore.⁶

* Dokumentacioni centar Ratovi 1991-1999 RTV B92 i Filozofski fakultet, Beograd. E-mail: npetrovi@f.bg.ac.yu

1 Preambula UNESCO-a.

2 Wilmer, F. (1998.) "The social construction of conflict and reconciliation in the former Yugoslavia", *Social Justice*, 25(4), str. 90-113.

3 Lipschutz, R. D. (1998) "Beyond the neoliberal peace: From conflict resolution to social reconciliation", *Social Justice: A Journal of Crime, Conflict & World Order*, 25 (4), str. 5-19.

4 Lederach, J. P. (1997) *Building peace: Sustainable reconciliation in divided societies*, Washington, DC: U.S. Institute of Peace.

5 Hayner, P. B. (1999) "In pursuit of justice and reconciliation: Contributions of truth telling", u: Arnson, C. J. (Ed.) (1999), *Comparative peace processes in Latin America* (str. 363-383), Stanford: Stanford University Press.

6 Npr. u Bar-Tal, D. (1995) "Societal Beliefs in Times of Intractable Conflict: The Israeli Case", paper presented at the Annual Meeting of the International Society of Political Psychology, Washington, DC, July 1995.

Kada članovi društva identifikuju određenu situaciju kao konflikt, teže da ga razumeju i objasne što često dovodi do stresa i nesigurnosti. Oni se trude da pronađu odgovore na takva pitanja kao što su: zašto se konflikt pojavio, koja strana je odgovorna za njegovo javljanje, šta su namere pripadnika suparničke grupe itd. Pored toga članovi jednog društva formiraju različita uverenja koja im olakšavaju izlaženje na kraj sa konfliktnom situacijom. Npr, uverenja o mobilizovanju snaga i jedinstvu neophodna su za izlaženje na kraj sa spoljašnjom pretnjom. Ova kognitivna aktivnost zadovoljava osnovnu ljudsku motivaciju da percipira svet na smislen način, prema kome su događaji, ljudi, stvari ili simboli shvaćeni u organizovanim i sistematskim strukturama.

Kada članovi grupe (ili jednog društva) formiraju uverenja o novoj konfliktnoj situaciji oni osećaju da imaju smislenu sliku konflikta čime se smanjuje njihova nesigurnost jer mogu da predvide šta će se dogoditi u budućnosti i tako kontrolišu sudbinu (koliko je to uopšte moguće, naravno). Ali ovaj proces formiranja uverenja je uvek iskrivljen, zbog toga što se upliću jake motivacione sile kao što su ego odbrane ili potreba za sigurnošću. Kao rezultat osobe formiraju uverenja o konfliktu kroz selektivnu obradu informacija i njihovu iskrivljenu interpretaciju.

Koliko će članovi jednog društva biti uvučeni u ovaj proces zavisi od intenziteta i trajanja međugrupnog konflikta. Što je on intenzivniji i trajniji time je i relevantniji za članove društva. Kako postaje relevantniji to ljudi postaju sve više kognitivno uključeni formirajući različita uverenja da bi objasnili, pre svega sami sebi, konfliktnu situaciju, što je funkcionalno u smislu pomoći da se izbore sa problemom.

Tokom dugotrajnih međunacionalnih sukoba, koji su bolni, iscrpljujući, puni nasilja i slično društveni uslovi su takvi da primoravaju članove društva da stvore uslove koji će im omogućiti da se uspešno izbore sa teškom situacijom. Jedan takav uslov jeste psihološka infrastruktura, koja se sastoji od elemenata kakvi su npr. odanost društvu i državi, visoka motivacija da se da doprinos, istrajnost, spremnost na lično žrtvovanje, jedinstvo, solidarnost, odlučnost, hrabrost i podržavanje ciljeva grupe. Takva psihološka infrastruktura omogućava društvu da se adaptira na konfliktnu situaciju, preživi stresni period i uspešno se izbori sa neprijateljem.

Stvaranje takvih psiholoških uslova uključuje formiranje funkcionalnih societalnih uverenja. Societalna uverenja Bar-Tal definiše kao zajedničke kognicije članova društva o temama i pitanjima koja su od posebne važnosti za društvo i doprinose osećaju

jedinstvenosti.⁷ Ova uverenja formiraju poglede članova grupe na postojeći sukob i motivišu ih na akciju. Ona stoga obezbeđuju informacionu i motivacionu osnovu za societalnu akciju. Članovi društva moraju da veruju u određene ideje da bi podnosili stres i teškoće dugotrajnih sukoba, i oni moraju da budu motivisani da delaju u korist svog društva a protiv neprijatelja.

Za ovu koncepciju su značajna centralna socijetalna uverenja koja obezbeđuju dominantnu orijentaciju datog društva i konstituišu njegov etos. Etos kombinuje centralna socijetalna uverenja u određen sklop i daje određeno značenje društvenom životu u datom društvu. Bar-Tal sugerše da se, u gore pomenutom konceptualnom okviru, konfliktni etos društva sastoji iz osam socijetalnih uverenja:

- Uverenja o pravednosti sopstvenih ciljeva bave se (i opravdavaju značaj) razlozima, objašnjenjima i racionalizacijama koji se javljaju oko ciljeva koji vode u sukobe.
- Uverenja o sigurnosti ističu važnost lične sigurnosti i nacionalnog opstanka i izlažu uslove za njihovo postizanje.
- Uverenja o pozitivnoj slici o sebi tiču se etnocentrične tendencije da se atribuiraju pozitivne crte, vrednosti i ponašanje svom sopstvenom društvu.
- Uverenja o sopstvenoj žrtvi odnose se na prikazivanje sebe kao žrtve, fokusirajući se na nepravilne povrede, svireposti i gnusnosti protivnika.
- Uverenja koja delegitimišu oponente tiču se poricanja ljudskosti kroz dehumanizaciju, pridavanje ekstremnih negativnih crta, izopštavanja, korišćenja politički negativnih etiketa i negativnih grupnih poređenja.
- Uverenja o patriotizmu generišu vezivanje za zemlju i društvo propagirajući lojalnost, ljubav, brigu i žrtvovanje.
- Uverenja o jedinstvu (bez bratstva) odnose se na važnost ignorisanja unutrašnjih konflikata i neslaganja tokom perioda sukoba da bi se ujedinjenih snaga suočili sa spoljašnjom pretnjom.
- Konačno, uverenja o miru odnose se na mir kao krajnji cilj društva.⁸

Ovih osam societalnih uverenja pomaže da se oblikuje realnost društava rascepanih dugotrajnim sukobima. Konstituišući konfliktni etos oni ulaze u osnovu percepcija, stavova, motivacija i ponašanja članova društva. Podrazumeva se da su ova uverenja potrebna da se izdrži dugotrajni sukob. Ali njihovo prevazilaženje nije dovoljno da bi konflikt prestao nego se moraju ispuniti i uslovi vojne, političke i ekonomske prirode.

7 Ibid.

8 Ibid.

U kontekstu dugotrajnih, teških sukoba formalni mirovni ugovor je samo jedna nepohodna faza na teškom putu dostizanja normalnog stanja. Od posebne važnosti je proces pomirenja (reconciliation) kroz koji strane u sukobu formiraju nove odnose, kako je u ovoj zemlji govoreno – miroljubive koegzistencije zasnovane na uzajamnom poverenju i prihvatanju, saradnji i razumevanju potreba druge strane. Moglo bi se reći da je taj proces doveden do kraja kada su u pitanju odnosi Francuske i Nemačke.

Pomirenje nije neophodan proces u svakom međugrupnom sukobu. Međutim kod sukoba koji traju dugo vremena, najčešće godinama javlja se znatna akumulacija animoziteta, mržnje i predrasuda; kolektivna sećanja su utisnuta događajima u vezi sa sukobom; različiti proizvodi kulture reflektuju antagonistička osećanja; uverenja o sukobu postaju uverenja čitavog društva i bivaju inkorporirana u etos i konačno bar jedna generacija je socializovana u konfliktnoj klimi i ne zna za drugu realnost. Dugi nasilni sukobi jesu oni u kojima ljudi na svakoj strani (često civili) bivaju ranjavani i ubijani, mnogi postaju izbeglice i materijalna dobra bivaju uništavana. Od posebne važnosti su ubijanja i ranjavanja zbog kršenja moralnih pravila o svetinji života, dubokog emocionalnog uključenja celog društva u fizička nasilja, ireverzibilnosti situacije i pojavljivanja volje za osvetom.

Ovi dugi i nasilni sukobi koji zahtevaju proces izmirenja mogu biti različite vrste. Neki od njih nastaju u okviru jednog društva podeljenog po ideološkim pitanjima (npr. u Španiji, Čileu, pa i u Srbiji); drugi nastaju u okviru iste zemlje na osnovu međuetničkih, međurasnih i međureligijskih podela (npr. Severna Irska, Južna Afrika, Izrael, SFRJ, BiH), a neki uključuju dve zemlje (npr. Francuska i Nemačka, Indija i Pakistan, Srbija i Hrvatska). Od posebnog značaja za razumevanje procesa izmirenja je kakav je ishod mirovnih sporazuma tj. da li suprotstavljene grupe treba da nastave da žive u istoj zemlji ili u različitim državama. Može se pretpostaviti da ovakva dva različita ishoda zahtevaju različite forme izmirenja. U prvom slučaju, postoji potreba da se uspostavi takav politički, socijalni, ekonomski, zakonski, kulturni i obrazovni sistem koji će inkorporirati dotadašnje protivnike. Kod drugog ishoda uspostavljaju se bilateralni odnosi između dveju odvojenih država.

U tom smislu nije iznenađujuće da različiti autori ističu različite aspekte izmirenja, zavisno od tipa sukoba. Tako recimo studije o pomirenju u Latino-američkim državama isticale su političke procese demokratizacije i zadovoljenja pravde kao uslove za izmirenje. U Južnoafričkoj republici posebna pažnja je data procesu rekonstrukcije prošlosti sa svim aktima diskriminacije, nepravde, ubijanja, tortura i drugih oblika nasilja - da bi se ohrabrilo i postiglo zacelenje (healing).

Lederach⁹, koji se takođe bavio konfliktima unutar jedne zemlje, predpostavlja da su za pomirenje potrebna četiri elementa: istina – koja zahteva otvoreno izražavanje o prošlosti, milosrđe – koje zahteva praštanje zbog izgradnje novih odnosa, pravda – koja zahteva restituciju i novo društveno restruktuiranje i mir – kojim se naglašava zajednička budućnost, dobrobit i sigurnost za sve delove populacije. Brojni drugi autori imaju nešto drugačiji spisak indikatora ili elemenata procesa pomirenja.

Pa ipak, svi pristupi podrazumevaju da je za pomirenje neophodna psihološka promena – prelaz na uverenja i stavove koji podržavaju miroljubive odnose među nekadašnjim neprijateljima. Ja upravo nameravam da dam centralno mesto u daljem razmatranju ovom aspektu procesa pomirenja.

Pomirenje u psihološkom okviru odnosi se na socio-kulturni proces koji obuhvata većinu članova društva, koji formiraju nova uverenja o bivšim protivnicima, o svom sopstvenom društvu i o odnosima među te dve grupacije. To nije formalni proces jer zahteva promenu societalnih uverenja. On može započeti nezavisno od procesa pregovora, ali mirovni ugovor ili neko slično rešenje uvek ubrzavaju proces izmirenja. Ipak, ovaj proces uvek traje godinama, nekada i decenijama nakon što je stavljen potpis na neki formalni ugovor.

Psihološki pogledi na pomirenje su od posebne važnosti kada su u pitanju dugi, iscrpljujući međugrupni sukobi zbog neophodnosti da se promeni duboko ukorenjeni konfliktni etos. On je bio funkcionalan, jer je pomagao da se izađe na kraj sa teškoćama, ali on u isto vreme podstiče konflikte i stvara fundamentalne prepreke njihovom rešavanju. Stoga je srž procesa pomirenja promena konfliktnog etosa, koji obezbeđuje sistematske racionalizacije i psihološku uključenost u nastavak konflikta i tako čini njegovu osnovu.

Proces pomirenja podrazumeva promenu sistema uverenja vezanih za već pominjanih osam tema. Po Danielu Bar-Talu najvažnija promena u konfliktnom etosu tiče se uverenja o apsolutnoj pravednosti naših sopstvenih ciljeva i ona su u kontradikciji sa sličnim uverenjima protivničke strane. Društva koja su uključena u dugotrajne sukobe konstruišu različite vrste opravdanja i racionalizacije, mitove, simbole i rituale koji služe ovoj epistemičkoj svrsi. Proces pomirenja zahteva promene u uverenjima obe strane da bi se neutralisala kognitivna osnova sukoba. Ovaj uslov zahteva, u suštini, ukidanje ili bar neodređeno odlaganje društvenih snova i vizija, izraženih kroz različite ciljeve, koji su i doveli do međugrupnog konflikta.¹⁰

9 Lederach, J. P. (1997) *Building peace: Sustainable reconciliation in divided societies*. Washington, DC: U.S. Institute of Peace.

10 Bar-Tal, D. (1995) "Societal Beliefs in Times of Intractable Conflict: The Israeli Case", paper presented at the Annual Meeting of the International Society of Political Psychology, Washington, DC, July 1995.

Formalni završetak sukoba (npr. mirovni ugovor) mora biti preveden u kulturnu promenu etosa, što uključuje formiranje novih ciljeva i s njima vezanih uverenja. Dobar primer uspešnog procesa izmirenja je odnos između Francuske i Nemačke nakon II svetskog rata, kada su se posle velikih sukoba i žrtava javili novi ciljevi koji su naglašavali saradnju i zajedničke interese.

Pored promene društvenih ciljeva važna je promena stereotipa o protivničkoj grupi. Nakon godina delegitimiziranja, članovi druge grupe zahtevaju legitimizaciju i personalizaciju. Legitimizacija omogućava da se suparnicima prizna ljudskost (humanity) nakon godina poricanja (npr. Volkan, V. govori o dehumanizaciji¹¹). Personalizacija omogućava da se članovi suparničke grupe vide kao personalizovane osobe i isto toliko ljudska bića kao i mi sami.

U pogledu stereotipa, promena uverenja o suparničkoj grupi treba da vodi ka balansiranim stereotipijama, tj. da negativnim stereotipima doda i pozitivne. U svakom slučaju delegitimizujući stereotipi moraju nestati. Promena treba takođe da uzrokuje da članovi grupe počnu da percipiraju raznolikosti među članovima suparničke skupine. Oni ne bi trebali biti viđeni kao homogena i unitarna grupa, nego tako da je sačinjena od raznovrsnih podgrupa sa različitim karakteristikama i mišljenjima. Od posebnog značaja je i neka vrsta opraštanja za loša dela koja su nam učinjena tokom trajanja sukoba. Smatra se da ove promene, zajedno uzevši, uzrokuju novo viđenje suparničke grupe, da uvećavaju poverenje u tu grupu i omogućavaju razumevanje potreba njenih članova i čine verovatnijim da će ta grupa moći biti viđena kao partner ili čak i kao saveznik.

Sledeća promena, neophodna tokom procesa pomirenja je promena uverenja o sopstvenoj grupi. Tokom perioda sukoba ta uverenja su pozitivna, samo glorifikujuća, i samohvalisava, uz jasan kontrast u odnosu na uverenja o protivniku. Novoformirana uverenja treba da vide grupu u objektivnijem svetlu, posebno u odnosu na akcije vezane za sukob, i stoga treba da budu mnogo složenija pa i kritična. Njima treba da se razume doprinos svoje grupe izbijanju sukoba i njegovom održavanju, kao i lošim delima sopstvene grupe tokom sukoba, uključujući i odgovornost za zlodela ako ih je bilo. Takva promena takođe treba da umanji osećanje da smo jedine žrtve tj. da dođe do saznanja da su obe strane unekoliko bile žrtve i imale dugotrajne patnje.

Potrebno je takođe razviti uverenja o važnosti normalizacije odnosa među bivšim protivnicima i istaći

njihov značaj za obe strane. Novoformirana uverenja treba da se tiču i prošlosti jer neka kolektivna sećanja o prošlosti jesu glavni uzročnici animoziteta, mržnje i nepoverenja među stranama. Zato u tim uverenjima prošlost treba da bude viđena objektivnije i u balansiranim vidu. Ovaj proces zahteva kritičko preispitivanje istorije međugrupnih odnosa. Najjasniji primer ovakvog procesa jeste rad Južnoafričke komisije za istinu i pomirenje, koja je uspostavljena 1995. i koja je trebala da razotkrije uzroke, prirodu i opseg kršenja ljudskih prava za vreme aparthejda.

Tokom procesa izmirenja menja se i priroda uverenja o miru. Mir je tokom sukoba među izraženijim temama ali o njemu se govori uopšteno, u utopističkim terminima (npr. neki ovdašnji političari su često izjavljivali da smo svi za mir, niko nije lud da je za rat, ali ne mir kojim će nama neko drugi nešto nametati, nego pravičan mir u kome će biti ispunjeni svi naši opravdani zahtevi), bez specifikacije i nudi nekog praktičnog načina da se on dostigne. Proces pomirenja zahteva formiranje novih uverenja koja ne samo da realistički govore o životu u miru nego i ukazuju na neophodne uslove za takav život.

Prethodna analiza o potrebi da se izmeni niz uverenja implicira da treba da dođe do promene društvenog etosa, tj. da novi miroljubivi etos zamenjuje onaj konfliktan koji je postojao tokom sukoba. Nisu sva društvena uverenja koja čine miroljubivi etos u direktnoj suprotnosti sa onima koja čine konfliktan etos. Javljanje novog etosa ne pretpostavlja nestajanje društvenih uverenja koja se tiču patriotizma, jedinstva, sigurnosti i pozitivne slike o sebi. Društvena uverenja o patriotizmu omogućavaju članovima društva da ostvare kohezivnost značajnu za dostizanje važnih društvenih (miroljubivih) ciljeva. Uverenja o jedinstvu daju osnovu za osećanje pripadnosti. Uverenja o sigurnosti pružaju osnovu za zaštitu društva od pretnji raznih vrsta. Pozitivna slika o sebi jeste takođe osnovna potreba svakog društva. Zato su ove četiri teme društvenih uverenja funkcionalne za opstanak svakog društva i stoga treba da postoje i tokom perioda mira. Ali tada, za razliku od perioda ratova i sukoba, treba da budu složene, multidimenzionalne i otvorene za skepticizam i kritičko razmatranje.

U toku prve polovine ove godine izvršeno je jedno sistematsko i obimno empirijsko istraživanje na području Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije tokom koga je ispitano oko 5000 osoba, uglavnom mladih, iz sve tri zemlje. Ispitivanje je bilo višestepno i imalo je dva glavna cilja. Prvi, da se, polazeći od svih teorijskih pristupa i držeći se najstrože naučne metodologije konstruiše jedan psihološki merni instrument koji bi merio individualnu spremnost ili voljnost da se pristupi procesu pomirenja odnosno da se podrže odluke i akcije koje vode u tom smeru.

11 Volkan, V. D. (1988) The need to have Enemies and Allies: From Clinical Practice to International Relationship.

Drugi cilj jeste da se utvrde faktori koji stoje u osnovi veće ili manje spremnosti za pomirenje. Može se čuti da je recimo istina najbolji put ka pomirenju. Neki drugi kažu da je to pravda, zatim opraštanje, itd. Verovatno je da u svemu tome ima istine ali takve hipoteze su teško jasno i nedvosmisleno proverljive i dokazive. S druge strane, iz prethodnog izlaganja sledi da iza ovog procesa stoje neka socijetalna uverenja koja se tiču društvenih ciljeva, samoopažanja i percepcije drugih, ocena o poreklu konflikta, aspiracija, afekata, normi, vrednosti, etničkih stereotipija, predrasuda, itd. Većina ovih elemenata jesu motivacioni i direkcionni faktori ponašanja individua i grupa. Zato je drugi zadatak da utvrdimo po kojim se od navedenih konkretnih elemenata razlikuju oni koji su skloniji procesu pomirenja i oni koji se tom procesu opiru. Takvom specifičnom analizom jasno se mogu detektovati tačke koje predstavljaju inhibitorne i akcelatorne faktore u procesu pomirenja. Na osnovu toga, organizacije i pojedinci koji se bave praktičnim aktivnostima u ovoj oblasti mogu planirati i izvoditi fokusirane i ciljane intervencije koje su usmerene na savladavanje utvrđenih prepreka i na dalje naglašavanje onih elemenata za koje je utvrđeno da podstiču proces pomirenja.

U toku je analiza dobijenih rezultata i njihova interpretacija u svetlu različitih teorijskih postavki. Očekujemo da će taj posao biti završen do proleća naredne godine o čemu će zainteresovana domaća i svetska javnost biti detaljno obaveštena.

Nebojša Petrović
Documentation Center wars 1991-1999
RTV B92 and
Faculty of Philosophy, Belgrade

Psychological basis of the reconciliation process

In the psychological framework, reconciliation is a socio-cultural process, which includes majority of the members of the society, who form new beliefs about former enemies, about their own society and relations between these two groups. This process is about changing the system of beliefs of the members of the society. Maybe the most important change in this ideology of conflict is about the certainty of absolute righteousness of our own aims, which is in contradiction with similar beliefs of the opposite side.

MR BILJANA BIJELIĆ*

Propuštena katarza nakon Drugog svjetskog rata

Dругi svjetski rat nije samo relevantan u povijesnom i političkom kontekstu koji njegovu nerazrješenost obično spominje kao jedan od uzroka rata iz 1990-tih, nego je poslijeratna politika identiteta naročito relevantna za sadašnje teškoće u sagledavanju kolektivne odgovornosti i postizanja pomirenja među zajednicama koje su bile u sukobu. Hrvatski primjer ratnih zločina nad Srbima u drugom svjetskom ratu je naročito ilustrativan, premda predstavlja tek jedan od brojnih jugoslavenskih primjera gdje je etničko nasilje u poslijeratnom periodu podvedeno pod općenita stradanja u drugom svjetskom ratu od strane stranih okupatora i domaćih izdajnika. Umjesto da procesi pomirenja hrvatske i srpske zajednice nakon drugog svjetskog rata budu potaknuti preispitivanjem postojećih etničkih i nacionalnih identiteta, oni su poticani radikalnim promjenama kolektivnih identiteta. Komunistička je vlast tako zamijenila kolektivno i partikularno nacionalno i etničko u kolektivno klasno, odnosno jugoslavensko.

Ključne reči: ratni zločini, Drugi svjetski rat, Hrvatska, propuštena katarza.

Utjecaj Drugog svjetskog rata na rat u bivšoj Jugoslaviji česta je polazišna točka raspravama o uzrocima posljednjeg rata: neraščišćeni računi jugoslavenskog nacionalnog pitanja jedno je od općih mjesta dnevopolitičkih, ali i znanstvenih, najčešće antropoloških i socioloških analiza kriza koje su prethodile raspadu bivše Jugoslavije.

U fokusu ovog eseja nisu samo utjecaji koje je Drugi svjetski rat ostavio na stvaranje krize koja je dovela do rata iz devedestih, nego i njegovi utjecaji na sagledavanje kolektivne odgovornosti.

Kada se u posljednje vrijeme započinju diskusije o preispitivanju kolektivne, naročito srpske odgovor-

nosti, kao preduvjeta katarze, genocid nad Srbima na prostoru tzv. NDH se počesto koristi kao argument nacionalističke strane koja se protivi i pozivanju na kolektivnu odgovornost i iznuđivanju isprike. Prema nacionalističkoj strani ne samo da se ne zna tko bi se kome trebao ispričati jer počinitelji zločina iz ovog rata još nisu sasvim utvrđeni, nego se i sadašnji zločini tretiraju kao nastavak nikad zaboravljenih i nikad adekvatno obrađenih zločina nad Srbima iz Drugog svjetskog rata. Čini se da je pitanje "A tko će se ispričati za Jasenovac?" najmanje odraz interesa za ono što se je dogodilo za vrijeme rata ili za poslijeratne procese pomirenja, nego je prvenstveno instrument nacionalističke politike kojoj je cilj opstrukcija radije nego obnavljanje dijaloga među etničkim zajednicama koje su se u posljednjem ratu našle na neprijateljskim stranama.

Nenacionalistička pozicija iz koje bi se isto pitanje moglo postaviti počela se graditi u posljednjih nekoliko godina. Istražujući načine na koje traumatska sjećanja na Drugi svjetski rat obilježavaju sadašnji politički kontekst na prostorima i u zajednicama koje pokušavaju obnoviti prijeratni međuetnički sastav, belgijski antropolog Stef Jansen zaključuje da problem ne leži u tvrdnji bliskoj mnogim povjesničarima i antropolozima kako postoji jedna drugačija istina o svjetskom ratu koja je potisnuta i neotkrivena, nego da je suština problema što su nasuprot jednoj službenoj istini, oduvijek paralelno egzistirale lokalne verzije istih događaja.¹ Karakteristika tih lokalnih verzija povijesti prema Jansenu nije toliko u onome što uključuju i afirmiraju – neispričanu, potisnutu i zabranjenu istinu o patnjama jedne strane – nego ono što nastoje isključiti, a to je obično trauma druge etničke zajednice. Prema strukturi lokalne verzije povijesti su vrlo slične službenim povijesnim narativima, što je i razlog zbog kojeg su ih nacionalistički političari početkom devedesetih mogli

* Magistrirala na Vašingtonskom sveučilištu na odseku za međunarodne studije na temi stereotipova o Balkanu i pitanju odgovornosti. E-mail: biljanab2000@yahoo.com

1 Jansen, S. (2000) "Violence of Memories: Local narratives of the Past After Ethnic Cleansing in Croatia", *Rethinking History*, Vo. 6:1, str. 77-94.

po kratkom postupku transformirati u nove službene verzije povijesti. Identifikacija i imenovanje kolektivnih žrtvi i kolektivnih počinitelja osim što je preduvjet za uspostavljanje kolektivne odgovornosti, osnovno je sredstvo kojim su pokret otpora i narodna vlast doprinijeli da se odgovornost za ratne zločine nakon Drugog svjetskog rata uspostavi odnosno izbjegne.

Kako bi potaknula što masovniji otpor stranim okupacijskim silama, Komunistička partija Jugoslavije je nakon sastanka u aprilu 1941 počela propagandnu kampanju. U lecima kojima su apelirali na narodni ustanak obraćali su se svim jugoslavenskim narodima, pozivajući se na njihovu specifičnu povijest i političku realnost, ali sa svugdje jednakom poantom: da postoji zajednički neprijatelj, strani okupator, kojemu se treba oduprijeti i u to ime zbiti redove sa ostalom jugoslavenskom subraćom.² Pisma su apelirala na generalnu svijest porobljenih i poticala njihov otpor prema imperijalističkim osvajačima koje karakteriziraju njihov status klasnog porobljivača kao i tuđinskog osvajača. U drugu grupu neprijatelja potpali su domaći izdajnici iz redova naroda kojima se apel primarno obraća, a koji su bili samo klasno obilježeni i nisu imali drugih značajki "drugosti". U apelima upućenim hrvatskim Srbima neprijatelj se prepoznaje i u klasnom obliku i u formi tuđinskog osvajača, ali apel imenuje samo ustaše, nasuprot apelu koji je upućen Hrvatskom narodu koje "Njemačku stranu silu" stavlja na prvo, a "domaću gospodu" na drugo mjesto. Pri ovakvom pozicioniranju domaćih i stranih neprijatelja i njihovih temeljnih karakteristika, klasne i nacionalne drugosti, postaje očitim da je tvorcima partizanske propagande bila prilično jasna moć manipulacije kolektivnim identitetima. U konkretnom slučaju apela upućenog srpskom narodu u Hrvatskoj, propagandisti nisu pokušavali uvjeriti hrvatske Srbe da su Ustaše njihov klasni neprijatelj, premda bi se lako moglo tvrditi da su im bili klasni neprijatelji u jednakoj mjeri u kojoj su to bili i Hrvatima. Ovo naročito zbog toga jer se radilo o aprilu 1941, prije nego što su uslijedili masovni ustaški pokolji. Umjesto toga, Ustaše su Srbima u Hrvatskoj bili prvenstveno predstavljeni na isti način na koji su Nijemci predstavljeni Hrvatskom narodu u Hrvatskoj i Srpskom narodu u Srbiji, dakle kao klasno motivirani strani okupator.

Jugoslavenski komunisti su prepoznali da su Srbi u Hrvatskoj žrtve Ustaša na drugačiji način nego što su to mogli biti hrvatski ljevičari i antifašisti, da im prijeti proganjanje ne zbog onoga što su odlučili da žele biti u datim povijesnim i političkim okolnostima, nego zbog onoga kako ih je prema njihovoj "rasnoj" pripad-

nosti odredila NDH: kao strani i nepoželjni element. Međutim, za razliku od prilično jasne perspektive koju su kao kolektiv mogli očekivati u datim okolnostima, osobne identifikacije kao politički odgovor na ratne događaje varirale su od odlaska u Partizane, Četnike ili sakrivanje pred bilo kojom od vojski koje su prolazile i mobilizirale ljude.

U pozadini ovakve fluidnosti i dinamičnosti politike identiteta stoji ideološka transformacija.³ Klasni identitet koji je bio legitimirajući identitet socijalističke Jugoslavije, smijenio je sa te pozicije nacionalni identitet kojeg je kraljevina Jugoslavija uspostavila kao legitimni. Upotrijebljena kao instant rješenje Jugoslavenskom nacionalnom pitanju klasna identifikacija je postala kičma «supranacionalne jugoslavenske kulture» koja je etničke i kulturne razlike imala premostiti radije nego ih afirmirati kao konstitutivne elemente jugoslavenske kulture.⁴ U toj inicijalnoj fazi jugoslavenskog socijalizma, klasni odnosi služe i kao univerzalno objašnjenje za većinu društvenih i političkih fenomena, pa i za objašnjenje odgovornosti za ratne zločine.

Nerazvijena klasna svijest u osnovi je odgovornosti za ratne zločine. Milovan Đilas, jedan od lidera partizanskog pokreta i član prve poslijeratne jugoslavenske vlade bio je jedna od najutjecajnijih ideologa jugoslavenskog komunizma u njegovoj inicijalnoj poslijeratnoj fazi. U eseju «Razmišljanje o duši ratnog zločinca» Đilas je nastojao odgovoriti na pitanje kako su ratni zločini počinjeni za vrijeme drugog svjetskog rata bili mogući.⁵ Počinje sa kritikom uobičajenih pretpostavki koje projiciraju odgovornost za ratne zločine na nacionalni karakter (ratni zločini kao njemački izum); zatim ratni zločini koji su usađeni u nasilnoj ljudskoj prirodi za koju će biti vjerovatnije da će eruptirati u manje civiliziranim i tehnički razvijenim nacijama; ratni zločinci su prije rata bili kriminalci i konačno stereotip kojim se nasilje opravdava time da je nasilje prisutno u svakom ratu pri čemu ovaj rat nije izuzetak. Bilo koje od ovih simplifikirajućih objašnjenja koji lociraju nasilje u uvjete previsokog ili nedovoljnog tehnološkog razvoja Đilas tretira kao buržoasku zamku. On naprimjer odbacuje tada uvriježeno objašnjenje po kojem je samo superiornost njemačke industrijalizacije i tehnološkog razvoja odgovorna da je organizirani zločin bio tako sistematski proveden. Imperijalistička politika u kombinaciji sa tehnološkim napretkom učinila je da

2 Apeli su sastavljeni nakon sastanka Komunističke partije Jugoslavije 15. aprila 1941., v. u Čulinović, F. (1968) Dokumenti o Jugoslaviji: historijat od osnutka zajedničke države do danas, Skolska Knjiga: Zagreb.

3 Manuel Castells definirao je tri vrste kolektivnih identiteta: legitimizirajući identitet, onaj koji obično država utemeljuje kao dominantni i sveobuhvatni identitet, identitet otpora i projicirani identitet. Castells, M. (1997) *Power of Identity*, Malden: Blackwell.

4 Wachtel, A. B. (1998) *Making a Nation, Breaking a Nation: Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*, Stanford: Stanford University Press, str. 145.

5 Đilas, M. (1948) «Razmišljanja o 'duši' vojnog zločinca», u: 1941-1946, Ljubljana: Cankarjeva Založba, str. 232-263

Drugi svjetski rat ostane zapamćen po zločinima bez presedana u povijesti. Međutim, Đilas je smatrao da okrutnosti karakteristične za Drugi svjetski rat nisu samo ekskluzivno svojstvo ondašnjeg ratovanja: "Sadašnji se ratni zločini razlikuju od prijašnjih u količini razaranja, u masovnim ubijanjima ljudi, u temeljitom uništavanju života ne zato što su proizašli iz mračnih ljudskih nagona nego su proizašli iz imperijalističke politike svjetske gospode..."⁶

Promatrajući rat kroz prizmu socijalne borbe, Đilas je želio uvjeriti svoje čitatelje da uzroke i postupke iz rata ne promatraju isključivo kroz objašnjenja o barbar-skom nacionalizmu nego da razotkriju istinske razloge rata: pohlepa njemačkih i internacionalnih kapitalista izražena kroz ekspanziju i porobljavanju naroda i oku-paciju njihovih nacionalnih i prirodnih resursa.

Jednom kada je neprijatelj doživio transformaciju iz nacionalnog u klasnog, pred žrtve je postavljeno očekivanje da zamijene žrtvoslovlje bazirano na etničkoj osnovi sa žrtvoslovljem ugnjetene klase. Ipak, žrtve etničkog nasilja sa manjim su uspjehom uspjele ostvariti ovu transformaciju, ostajući vezane za svoje rane i izjednačavajući svoj etnički identitet sa nev-inim žrtvoslovljem. Sjećanja na drugi svjetski rat zato i održavaju sliku etničke grupe uvijek kao žrtve, a nikada kao počinitelja zločina.

Biljana Bijelić, M.A.
Croatia

Failed Catharsis After the Second World War

The Second World War is not relevant only in his-torical and political context. Its unsolved character is usually mentioned as one of the causes of the 1990 war. The after war policy of identity is especially relevant for today's difficulties in consideration of collective responsibility and achieving reconciliation between communities which were in conflict. Croatian example of war crimes against Serbs in the Second World War is especially illustrative. However, that is only one of many Yugoslavs' examples, where ethnic violence in after war period was overshadowed by general suf-fering from foreign occupants and local traitors in the Second World War. Instead of reassessment of existing ethnic and national identities, the process of reconcilia-tion between Croatian and Serbian community after the Second World War was exhilarated with radical changes of collective identities.

6 Ibid.

NADA GOLUBOVIĆ*

Istina i pomirenje

U radu se analizira sadašnja situacija u BiH i izlažu teze koje po mišljenju autorke izražavaju osnove za istinu i pomirenje među narodima i državama.

Ključne reči: istina i pomirenje, BiH.

Sedam godina je od potpisivanja Dejtonskog sporazuma. Investicije u Bosnu i Hercegovinu su do sada bile relativno velike, ali do istinskog ekonomskog oporavka zemlje nije došlo. Još imamo puno izbjeglog i raseljenog stanovništva, komunikacija i međusobno povjerenje i veze među ljudima nisu ponovo uspostavljene. Nepovjerenje između tri nacionalne zajednice u BiH i dalje postoji. Još uvijek predstavnici tri nacionalne zajednice u BiH, rat iz kojeg smo izašli, ocjenjuju iz ugla svoje nacije. Bošnjaci i Hrvati ga smatraju agresorskim, a Srbi građanskim. Niko nije vjerovao da će se tako malo postići za sedam godina. Budućnost je krajnje neizvjesna i sudbina građana BiH je vezana za talog mržnje koji je ostavio rat. Sistem društvenih vrijednosti je poremećen. Vladajuća garnitura u cijeloj Bosni i Hercegovini malo čini da se povjerenje među narodima vrati. Mi ne možemo da budemo zadovoljne hladnim mirom iz kojeg svakog časa može da izbije sukob. Mi želimo istinski mir i za to predlažem neke modele za stvaranje mira u Bosni i Hercegovini, što može biti model za mir na prostoru zemalja bivše Jugoslavije.

Osnov za istinu i pomirenje među narodima i državama po meni se ukratko može iskazati u tezama na slijedeći način:

1. Harmonizacija odnosa država i naroda;
2. Prava svakog naroda da nezavisno od bilo koga traži svoja tumačenja istine o sebi i drugima i da pokuša usaglasiti svoje mišljenje sa mišljenjem drugih naroda;
3. Organizovanje više multilateralnih konferencija o

uzrocima rata i o raspadu Jugoslavije: da li je to bio rat za oslobođenje?, Da li je to bila agresija? (znači okupacioni rat), Da li je to bio građanski rat?, itd.;

4. Saglasnost o pitanjima međudržavnih i međunacionalnih odnosa;
5. Sagledati istorijski kontekst uzroka poslednjeg rata i isticati zajedničke kontekste (a ne kao sada isticati razlike) i raditi na zajedničkim kontekstima;
6. Savremeni politički kontekst uslova poslednjeg rata;
7. Međunarodna arbitraža o uzrocima rata na ekspertskom nivou, ali i običnih građana zainteresovanih zemalja i utjecajnih zemalja svijeta koje nisu bile uključene u ovaj konflikt (npr. Kina, Japan, Indija, Švedska, Egipat, Brazil);
8. Razvoj doktrine i ideologije o nužnosti koegzistencije naroda u BiH i između država nastalih raspadom SFRJ;
9. Uvažavanje prava svih na vlastiti nacionalni i drugi identitet;
10. Utvrđivanje "najmanjeg zajedničkog sadržaja" bazičnih saglasnosti o osobinama i potrebama država - nacija proisteklih nakon raspada SFRJ;
11. Širenje ideje da bez utvrđivanja istine svih o svima, nema pomirenja svih sa svima;
12. Razvoj političke ideje o stvaranju ekonomske konfederacije u zemljama ex - Jugoslavije.

Ne može biti nikakvog političkog, pravnog, ekonomskog niti kulturnog prosperiteta u Bosni i Hercegovini, niti u većini država ex-Jugoslavije bez:

- političkog opredjeljenja za harmonizacijom odnosa među državama - sljedbenicama,
- multilateralnog političkog ugovora zainteresovanih država o harmonizaciji odnosa, koji prvenstveno obuhvata:
 1. Sveukupna uzajamna priznavanja svih od svih;

* Udružene žene Banja Luke. E-mail: natasap@inecco.net

2. Sveukupnog odricanja od paternalizma nad pripadnicima svojeg naroda u drugim zemljama;
3. Opšte saglasnosti o odricanju od upotrebe sile protiv susjeda.

Svaka država unutar svojih granica mora priznati pravo svakoj nacionalnoj zajednici na kulturnu, političku i ekonomsku autonomiju.

Svaki narod, unutar sebe, ima pravo da traži istinu o sebi, a posebno o istorijskim razlozima ranijih ujedinjenja i odvajanja, o vlastitoj istoriji i jeziku, o svim svojim potrebama i pravima (to je utvrđivanje prava legitimnosti svojih potreba) o nepravdama činjenim prema tom narodu i od tog naroda prema drugima. Jednom multilateralnom konferencijom zainteresovanih zemalja mora biti priznato pravo svakog naroda da tumači sam sebe. To pravo se odnosi, ponajprije na proučavanje svog etničkog bića i njegovih transformacija, proučavanje njegovog istorijskog prostora i kulture, uzajamnih uticaja na susjede i od njih proučavanje svojih budućih potreba i uvažavanje potreba drugih.

Bez obzira na nužne razlike koje će se u vezi sa tim pojaviti posebnim ugovorima mora se onemogućiti negacija, napadanje, omalovažavanje i satanizacija drugih, tj. u međunarodne i međudržavne odnose mora se unijeti minimum fer - pleja koji će biti identifikovan ugovorima svih sa svima. To uključuje i odustajanje od udruživanja sa trećim stranama na štetu bilo koga.

U skoroj budućnosti treba organizovati jednu ili više međunarodnih konferencija na nivou eksperata, ambasadora ili ministara inostranih poslova, građanskih udruženja i drugih zainteresovanih o razlikama i sličnostima naroda i o "najmanjem zajedničkom sadržitelju interesa svih prema svima. Takva ili slična konferencija treba naročito da pruži tumačenje uzroka rata. Na taj način bi brže došli do usaglašavanja istine,

i ne bi tumačili istinu iz svog nacionalnog bića ne vodeći računa o drugima. Ukoliko se ne bi mogli usaglasiti, konferencija bi trebala da se održi više puta do usaglašavanja kako bi izgradili bolje odnose.

Radi boljeg odnosa naroda regiona potrebno bi bilo:

- Ukidanje putnih isprava između država;
- Slobodan prolaz novca, roba, ljudi i ideja kroz sav prostor;
- Proglasiti carinsku uniju po uzoru na Evropsku uniju;
- Relativizirati pojam nacionalne države (ukoliko tri naroda u BiH mogu da žive zajedno, zašto ne bi mogli ostali narodi u ostalim ex Yu zemljama.

Da bi ovaj cilj mogao da se ostvari mora se tačno reći sva istina o ratu, uključujući i procesuiranje svih zločina, jer samo čistih istorijskih uzajamnih računa možemo planirati budući suživot.

Nada Golubović

Associated women, Banja Luka, BiH

Truth and Reconciliation

In this paper present situation in BiH is analysed and main theses, which, from the author's point of view, may be understood as the basis for the truth and reconciliation among nations and states, are exposed.

DIJANA ĐURIĆ*

Psihosocijalna rekonsilijacija na području bivše Jugoslavije

Za početak procesa rekonsilijacije među stranama koje su bile u konfliktu neophodni su neki preduслови i to: uspostavljanje jasnog političkog rješenja, primjena zakonskih mjera protiv počinilaca ratnih zločina i finansijska kompenzacija za žrtve rata. Značajne pretpostavke su: da su sukobljene strane došle do nivoa na kojem su motivi za održavanje konflikta značajno oslabljeni ili postali irelevantni; postojanje ranijih faza povjerenja koje može biti ponovno uspostavljeno; postojanje simetrije među stranama u konfliktu koje im omogućuje da nastupaju kao ravnopravni partneri kako u pregovorima tako i u procesu rekonsilijacije

Ključne reči: rekonsilijacija, konflikt, bivša Jugoslavija.

Rat predstavlja jedno od najstresnijih iskustava za svakog pojedinca i zajednicu koji su bilo direktno ili indirektno uključeni u ratna zbivanja. Posljedice rata su višeslojne, manifestuju se kroz porušena naselja, bogomolje, kulturno istorijske spomenike, uništenu infrastrukturu, veliki broj poginulih, onespoboljenih, izbjeglih i raseljenih, opšte siromaštvo i otežane uslove života. Veći dio ovih posljedica može relativno jednostavno biti saniran kroz odgovarajuću materijalnu pomoć i aktivnosti u zajednici.

Međutim, kao snažan stresor, rat ostavlja i značajne posljedice na psihološkom planu kako na individualnim tako i na kolektivnim nivoima. Nakon rata ostaje tuga, razočarenje, neprilagođena ponašanja, postraumatske reakcije, mržnja... Ovo se ne odražava samo na generaciju koja je doživjela rat već se transgeneracijski prenosi, integriše u porodične mitove i vrijednosti i time znatno određuje ponašanja nekih budućih generacija.

Kako se navodi, po starom hebrejskom predanju, do zaborava sukoba može doći tek u četvrtoj generaciji ukoliko u međuvremenu ne dođe do novih sukoba. Iz

toga se može zaključiti da "... jednom započeti rat, iako može formalno biti prekinut, subjektivno u osnovi nikad ne prestaje."¹

Ovo saznanje je teško prihvatiti a potreba za prevazilaženjem konflikata je dovela do mnogih prijedloga i rješenja. Tako Bar-On² navodi da je za početak procesa rekonsilijacije među stranama koje su bile u konfliktu neophodno postojanje određenih predušlova:

- Uspostavljanje jasnog političkog rješenja;
- Primjena zakonskih mjera protiv počinilaca ratnih zločina;
- Finansijska kompenzacija za žrtve rata."³

A koncept je zasnovan na pretpostavkama:

- "Da su sukobljene strane došle do nivoa na kojem su motivi za održavanje konflikta oslabljeni ili postali irelevantni;
- Postojanje ranijih faza povjerenja koje može biti ponovo uspostavljeno
- Postojanje simetrije među stranama u konfliktu koje im omogućuje da nastupaju kao ravnopravni partneri kako u pregovorima tako i u procesu rekonsilijacije."

Naravno, ovaj koncept, kao i svaki drugi, nije univerzalan, i pri pokušaju primjene na određeno područje je neophodno analizirati činjenice i stanja koja olakšavaju ili otežavaju njegovu primjenu. Ako napravimo površan pregled stanja u BiH, a što se velikim dijelom odnosi i na područje čitave bivše Jugoslavije možemo doći do nekih zapažanja.

Političko rješenje u BiH nakon rata, po principu "sve sukobljene strane su pobjednici" - pri tom kao da se zaboravlja da su interesi sukobljenih strana bili bazično

* Udružene žene, Banja Luka, BiH, E-mail: natasap@inecco.net

1 Milosavljević, B. (2002) Ubistvo kao ratni zločin, Banja Luka: Prelom.
2 Dan Bar-On (2000) Bridging the Gap, Hamburg: Körber-Stiftung.
3 Ibidem.

različiti, ostavlja osjećaj neizjesnosti i nesigurnosti. Ovakvo stanje daje mogućnost različitih interpretacija, zavisno od potreba aktuelne situacije a istovremeno i održava tenzije koje su i dovele do sukoba. Očito je potreban jedan dug period da bi motivi koji su doveli do konflikta postali nevažni.

Sa ovim motivima se posebno manipuliše kad je u pitanju kažnjavanje počinilaca ratnih zločina - za većinu stanovništva oni su još uvijek "heroji", "branioci", "žrtve" i sl. Ovo ukazuje i da je identifikacija sa pripadajućom grupom izražena još u tolikoj mjeri da postoji spremnost i za preuzimanjem dijela tuđe krivice.

Poznato je da je identifikacija sa grupom to veća što je izraženija neizvjesnost, prijetnja i strah, a održava se prihvatanjem predrasuda i stereotipnog mišljenja, tj. onih faktora koji otežavaju uspostavljanje povjerenja. Iako bi trebale predstavljati olakšavajuću okolnost ka uspostavljanju pomirenja, ranije postojanje faza povjerenja na prostorima bivše Jugoslavije može predstavljati i otežavajuću okolnost, jer je lakše steći povjerenje u nekog sa kim nema prethodnih loših iskustava nego ponovno graditi više puta narušeno povjerenje.

Ukoliko primjenimo napred navedeno o zaboravu, te formalnom i subjektivnom trajanju rata, može se doći do zaključka da je na ovim područjima rat u nekom od vidova bio neprestano prisutan. Bilo u konkretnom značenju te riječi ili kroz sjećanja na proživljeno, koja su se transgeneracijski prenosila, čuvajući iskru koja uvijek iznova može izazvati buktinju.

Kontakti među pripadnicima nekad zaraćenih strana, kazivanje svoje i saznavanje i prihvatanje tuđih istina predstavljaju neophodnu stepenicu na putu pomirenju. Kroz ovo dolazi do smanjenja emotivnog naboja a direktni susreti su i prilika za prevazilaženje predrasuda i stereotipa koji pojedinca definišu kao pripadnika određene nacije a ne kao jedintvenu ličnost. Smanjenje emocionalnog naboja, kao i uklanjanje predrasuda i stereotipnog mišljenja, vode ka slabljenju identifikacije sa grupom i ka identifikaciji sa ljudskom vrstom u cjelini.

Razumijevanje i prihvatanje tuđih istina je posebno značajno nakon ovakvih ratova, jer gotovo svaka porodica ima svoje žrtve i svoje počinioce. A i kao pojedinci

smo svrstani u kolektivitete kao žrtve i kao krivci, zavisno od gledišta. Teret "biti žrtva" i teret "biti krivac" predstavljaju teško breme za budućnost - teret koji se predaje potomcima. Niti uloga žrtve niti uloga krivca nisu psihološki zdrave pozicije jer dovode do osjećaja inferiornosti koji često generira u agresiju.

Tek znanje jednih o drugima i razumijevanje jednih za druge pomaže uspostavljanju simetrije koja je preduslov partnerskoj ravnopravnosti koja je neophodna za rekonsilijaciju i uspostavljanje trajnog mira.

Dijana Djurić

Associated women, Banja Luka, BiH

Psychosocial reconciliation in the former Yugoslavia

There are following pre-conditions for the beginning of the reconciliation process among sides which were in conflict: establishment of clear political solutions, prosecution of the war criminals and financial compensation for war victims. Important conditions for that are: that sides in conflict reached the level at which motives for prolonging the conflict are irrelevant or significantly weakened; the existence of earlier phases of trust, which can be rebuild; the existence of symmetry among sides in the conflict, which enables that they act as equal partners in negotiations and in the process of reconciliation.

DR VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ*

Specifičnosti društveno-istorijskog konteksta i viktimizacije u Srbiji i njihov značaj za koncipiranje modela istine i pomirenja

U radu se analiziraju specifičnosti situacije u Srbiji koje su bitne za diskusiju o mogućnostima istine i pomirenja i to: povezanost prošlosti i sadašnjosti, kompleksnost viktimizacije i sadašnji politički kontekst. Posebno se ukazuje na istoriju poricanja zločina, višestrukih istina i zloupotrebe viktimizacije sopstvenog naroda kao karakteristike čitavog balkanskog regiona.

Ključne reči: istina i pomirenje, Srbija, viktimizacija, žrtve.

Uvod

I pored napora uloženog u pravcu iznošenja istine o počinjenim zločinima, dosadašnji rezultati u vezi istine i pomirenja u Srbiji mogli bi se okarakterisati pre kao okretanje u pogrešnom krugu i kao dalje produbljivanje postojećih podela, nego kao napredak u pravcu konstruktivnog rešavanja postojećih i predupređenja eventualnih budućih sukoba. Ima dosta nerešenih pitanja i nerazumevanja, odnosno pogrešnog razumevanja, u vezi istine i pomirenja uopšte, a posebno u vezi sa ulogom, ciljevima i zadacima Komisije za istinu i pomirenje, kao i u vezi sa aktivnostima koje su u tom pogledu do sada preduzimale domaće nevladine organizacije.

Jedan od osnovnih problema po svoj prilici leži u specifičnosti društveno-istorijskog konteksta kao i u samoj prirodi konflikata i zločina izvršenih u bivšoj Jugoslaviji, što znatno otežava primenu postojećih modela istine i pomirenja. Štaviše, mogućnost primene postojećih modela je otežana i zbog činjenice da u Srbiji, pored problema u vezi poricanja zločina koje su Srbi počinili prema drugima, postoji i problem odsustva međunarodnog, pa donekle čak i u samoj Srbiji, priznanja zločina počinjenih prema

Srbima. Uz to, problem nepriznavanja viktimizacije Srba manifestuje se na različite načine, i to posebno u zavisnosti od toga da li se radi o Srbima iz Srbije ili o Srbima iz drugih delova bivše Jugoslavije koji u Srbiji sada žive kao izbeglice ili proterana lica. Osim toga, postoji visok nivo prikrivenosti zločina i kršenja ljudskih prava koje su srpski građani, pripadnici različitih političkih opcija činili jedni prema drugima, razlike u iskustvu viktimizacije pripadnika različitih društvenih grupa, mnoštvo vidljivih i prikrivenih podela i sukoba između raznih društvenih grupa i unutar njih samih koji nisu nužno povezani razlikama u nacionalnoj pripadnosti (npr. podela i sukob između i/ili političkih partija, nevladinih organizacija, izbeglica i lokalnog stanovništva, i sl).

Poseban problem se odnosi na istoriju celog regiona, gde je u 20. veku vođena čitava serija nacionalnih "oslobodilačkih" ratova, u okviru koje su ratovi iz 1990-tih godina četvrti po redu. Svi ti ratovi vođeni su sa ciljem preuzimanja političke kontrole nad teritorijama i u svim tim ratovima viktimizacija civila bila je zloupotrebljena na sličan način. Štaviše, kako je dobro primetio Pavković, "prošlost ne nudi nikakav model pomirenja na Balkanu: pomirenje među etničkim grupama nikada nije ni pokušano u ovom regionu. Zbog toga smo prinuđeni da proučimo modele pomirenja koji su sa uspehom primenjeni u drugim zemljama." (Pavković, 2000:105).

Osnovni cilj ovog rada jeste ispitivanje mogućnosti i pretpostavki primene principa restorativne pravde u Srbiji. U tom smislu analizirane su karakteristike i specifičnosti viktimizacije i društveno-istorijskog konteksta bivše Jugoslavije i Srbije i njihov značaj za koncipiranje modela istine i pomirenja, kao i dosadašnje aktivnosti na planu istine i pomirenja u Srbiji. Na osnovu te analize, kao i na osnovu moje ranije analize različitih modela istine i pomirenja¹ i znanja stečenih na međunarodnoj konferenciji »Koji model istine i pomirenja odgovara bivšoj Jugoslaviji?«, koncipirane su pre

* Autorka je predsednica Viktimološkog društva Srbije i viši naučni saradnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu. E-mail: vnikolic@EUnet.yu

1 Nikolić-Ristanović, V. "Possibilities for Restorative Justice in Serbia" in: Waldgrave, I. Positioning Restorative Justice, Devon: Willan Publishing, u štampi.

poruke u vezi sa procesom traganja za modelom istine i pomirenja u Srbiji kao i u vezi samog modela. S obzirom da se moje ideje razvijaju uporedo sa razvojem procesa istine i pomirenja, odnosno kroz interakciju sa idejama i znanjima drugih, ovaj rad treba shvatiti kao dostignuti nivo razvoja mojih ideja u vezi sa modelom istine i pomirenja u Srbiji u momentu pisanja ovog rada.

Specifičnosti društveno-istorijskog konteksta i viktimizacije u Srbiji

Južnoafrički model predstavlja jedan od najpoznatijih, i u radovima i javnim debatama u Srbiji i drugim delovima bivše Jugoslavije, najčešće pominjani model istine i pomirenja. To nije čudno, ako se ima u vidu da je južnoafrički model najbolje razvijen i po svemu sudeći do sada najuspešniji model istine i pomirenja. Takođe, pored mnogih razlika, postoje i brojne sličnosti između situacije u Južnoj Africi posle aparthejda i situacije u bivšoj Jugoslaviji uopšte, i Srbiji u posleratnom i post-Miloševićevskom periodu posebno. Na primer, broj zločina koji su izvršeni u ratovima vođenim na teritoriji bivše Jugoslavije je toliki da je, slično kao i u Južnoj Africi, teško poverovati da će svi izvršioici ikada biti osuđeni. Takođe, za reintegraciju i uspostavljanje dugoročnog mira u celom regionu, od suštinskog značaja je da žrtve dobiju priliku da govore o istini o zločinima onako kako su ih one doživele, i to ne samo zarad pravde već i radi svog sopstvenog izlječenja i izlječenja društva u celini, a kroz prekidanje ciklusa nasilja.

Ipak, postoje i značajne razlike između političke i društveno-istorijske situacije u Južnoj Africi i bivšoj Jugoslaviji, odnosno Srbiji. Upravo te razlike stvaraju znatne poteškoće u primeni pojedinih aspekata afričkog iskustva u Srbiji. Slično bi se moglo reći i kada je u pitanju primena drugih do sada razvijenih i primenjenih modela istine i pomirenja, iako je jasno da, kako pozitivna tako i negativna iskustva drugih mogu itekako biti od pomoći i na našim prostorima.

Upravo stoga, ja ću u ovom odeljku ukazati na tri, po mom mišljenju, za izbor odgovarajućeg modela istine i pomirenja, najvažnije specifičnosti situacije u Srbiji:

- Međuzavisnost između prošlosti i sadašnjosti;
- Kompleksnost viktimizacije;
- Savremena politička situacija (nacionalna, regionalna i međunarodna).

Sve pomenute specifičnosti su čvrsto utemeljene u društvenom kontekstu regiona, odnosno u nasleđu sličnog kulturnog konteksta i u istorijskim odnosima Srbije sa drugim državama bivše (nekada zajedničke) države. Sve pomenute specifičnosti imale su, odnosno imaju, snažan uticaj na viktimizaciju i njeno priznanje/poricanje u toku i nakon ratova. Takođe, sve te specifičnosti bi tre-

balo uzeti u obzir u traganju za odgovarajućim modelom istine i pomirenja u Srbiji.

Prošlost i sadašnjost

Kao što je već pomenuto, ceo region ima istoriju ratova za nacionalno oslobođenje u kojima su pripadnici različitih etničkih grupa vodili ratove jedni protiv drugih. Takođe, region ima i istoriju poricanja, praćenu kreiranjem višestrukih (međusobno suprotstavljenih) istina. To podrazumeva da je svaka etnička grupa prenosila svoju istinu sa generacije na generaciju, kao i da postoji i nešto što bi se moglo nazvati istorijom eksploatacije viktimizacije sopstvenog naroda. Implikacije potpunog odsustva pokušaja dolaženja do jedinstvene (zajedničke, oko koje bi se složila većina) istine i pomirenja očigledne su u nedavnim međuetničkim ratovima u kojima su istine iz prošlosti i sadašnjosti bile tako prepletene da su, kako je primetio Ignatieff, »reporteri sa balkanskih ratišta često bili nesigurni da li se priče o zločinima koje su im saopštavane odnose na prethodni dan ili na 1941., 1841. ili 1441. godinu.² Glavna opasnost, međutim, leži u činjenici da su te multiplicirane (jednostrane, parcijalne, one koje vide samo žrtve na svojoj strani) istine predstavljaju »duhove u boci«, koji uvek mogu biti izvučeni i iskorišćeni za manipulaciju nacionalnim osećanjima i provociranje rata.³ Zbog toga i nije čudno, kako je primetio Dizdarević, što je rat počeo traženjem lica nestalih u prethodnim ratovima i prebrojavanjem masovnih grobnica i žrtava u njima.⁴ Nije na odmet pomenuti i to da se u svom čuvenom govoru na Gazimestanu, Slobodan Milošević pozivao na Kosovski boj koji se desio još u 14. veku.

Kako je dobro uočio Pavković:

»U traženju pomoći od sila van regiona, svaki pokret za nacionalno oslobođenje predstavljao je 'sopstvenu' etničku grupu (e) kao nevinu žrtvu ili žrtve opresije ili agresije svojih protivnika. Potreba da se pomogne žrtvama i prekine sa agresijom - sa puno snage i živopisno predstavljena u podržavajućim medijima - u sve četiri serije ratova korišćena je za opravdavanje

2 Ignatieff, navedeno prema Minow (1998) *Between Vengeance and Forgiveness*, Boston: Beacon Press, str.14.

3 Takođe, kako je istakla Nada Golubović iz organizacije Udružene žene Banja Luka, »traume se prenose sa generacije na generaciju«. »Tri generacije«, istakla je Golubović, N. na Kongresu UN o prevenciji kriminaliteta u Beču 2000, »su ostavile svoje traume u nasledstvo svojoj deci, zadržavajući iste stavove o tome« (navedeno prema Braithwaite, J. (2001) »Restorativna i reaktivna regulativa u cilju uspostavljanja mira u svetu«, Temida, 2, str. 5).

4 Round table »Truth and Reconciliation - the Imperative of Bosnian and Herzegovian Future« (4 February 2000), transcript.

vojne pomoći i u nekim slučajevima intervencije sila van regiona radi pružanja pomoći nacionalnom pokretu za oslobođenje onih kojima je priznat status žrtve (članovi etničke grupe, odnosno naroda koji je označen kao agresor skoro bez izuzetka nisu bili priznati kao žrtve).⁵

Postojanje istorije višestrukih (uzajamnih) poricanja zločina i patnji očigledno predstavlja neophodni preduslov za eksploataciju viktimizacije, ili bolje rečeno za periodično oživljavanje sećanja na nju i manipulacije nacionalnim osećanjima. Samim tim, ni malo ne iznenađuje okolnost da su sećanja na ranije viktimizacije iskorišćena na taj način ponovo 1990-tih godina, kada, kako je dobro primetila Blagojević,⁶ većina ljudi nije bila spremna da namerno izazove patnje DRUGIH. Zbog toga je bilo neophodno pripremiti rat na taj način što će se viktimizacija drugih opravdati kao "odbrana", kao "pravedna stvar" i kao "neminovnost." To je jedino bilo moguće preko identifikovanja DRUGOG kao RAZLIČITOG, a zatim i kao OPASNO DRUGAČIJEG. Na taj način postignuto je da patnja tog DRUGOG postane prihvatljiva s obzirom da je taj/ta DRUGI/A postao/la izvor straha za sopstvenu bezbednost. Proizvedeći DRUGOG kao "opasnog", vlasti su uspele da ubede većinu ljudi da je rat bio neizbežan u smislu odbrane.⁷ Ovaj rezultat je postignut u svim delovima bivše Jugoslavije na skoro identičan način - preko javnog diskursa koji su koristili mediji, uključujući ono što je Blagojević nazvala "latentna naracija o viktimizaciji ljudi - pripadnika sopstvene etničke grupe" ili "ideologija viktimizacije":⁸

- Naracija o ekskluzivnoj viktimizaciji ("mi smo jedine žrtve");
- Naracija o hijerarhiji viktimizacije ("mi smo veće žrtve");
- Naracija o opravdanosti osвете ("vraćamo im ono što su oni uradili nama");
- Naracija o preventivnoj agresiji ("ukoliko mi to ne uradimo njima, oni će to uraditi nama").

Razumevanje ideologije viktimizacije kao moćnog načina distorzije istine i dalje upotrebe te "krnje" istine za proizvođenje straha i stvarne viktimizacije,

odnosno za promovisanje mržnje i rata, je od ekstremnog značaja za razumevanje postkonfliktne situacije i važnosti restorativne pravde u svim delovima bivše Jugoslavije. Kako je dobro primetila Blagojević, gore pomenute naracije su kreirale ideologiju viktimizacije od koje nije bilo moguće pobeći jer je ona predstavljala "mrežu nedoslednih, emocijama nabijenih stavova, koji su sadržali 'komadiće' istine." Zbog toga je bilo jako teško dokazati suprotno i "kroz eliminisanje perspektive drugog, bilo je veoma lako suprotstavljenim stranama da sebe proizvedu u žrtve." Činjenica da su različite strane (etničke grupe, političke strane) izabrale veoma različite istorijske tačke za svoje dokaze, rezultirala je u stvaranju mnogih "potpuno paralelnih para-realnosti".⁹

Ideologija viktimizacije je zajednički imenitelj za sve strane koje su bile u ratu u bivšoj Jugoslaviji. Štaviše, na veoma sličan način, odnosno po principima teorije žrtvenog jarca,¹⁰ veoma slična ideologija bila je korišćena i u zapadnim medijima. To je, takođe, imalo za posledicu razbuktavanje, a ne prevenciju rata (uprkos zaslugi zapadnih medija za činjenje viktimizacije vidljivom i (sic!) »demokratski raspoloživom« kao »CNN instant istorija«¹¹). Metodi, koji su korišćeni za kreiranje slika koje su prikazivane širom sveta, neverovatno su slični metodima koje su koristili mediji zaraćenih strana: fragmentacija istine; uprošćavanje objašnjenja po principu »crno/belo« ili »teorije dobrih i loših momaka«; nevidljivost žrtava koje pripadaju strani koja je označena kao loša (identifikovana kao agresor - uvek Srbi) i nevidljivost izvršilaca koji pripadaju strani koja je označena kao dobra strana (identifikovana kao žrtva - svi drugi); dekontekstualizacija ili lažna kontekstualizacija konflikta; eksploatacija viktimizacije u cilju pripreme javnog mnjenja za vojnu intervenciju (opravdavanje političkih i vojnih odluka), itd.

Ako se uzme u obzir sve što je izneto u ovom odeljku, skupljanje komadića istine na jedno mesto i kreiranje JEDNE JEDINE (ZAJEDNIČKE, PRIHVACENE OD STRANE VEĆINE NA SVIM STRANAMA) ISTINE umesto VIŠESTRUKIH (KONFRONTIRANIH) ISTINA trebalo bi, po mom mišljenju, da bude jedan od prioriteta procesa istine i pomirenja u Srbiji i drugim delovima bivše Jugoslavije. Reći na jedan celovit način šta, zašto i kako se dogodilo, tj. holistički pristup baziran na dekonstrukciji naracije viktimizacije, nasuprot fragmentiranoj predstavi stvarnosti, mogao bi biti dobar

5 Pavković, A. (2000) "A Reconciliation Model for the Former Yugoslavia", *Peace Review*, 12:1, str.104.

6 Blagojević, M. (2000) "Prebrojavanje mrtvih tela: viktimizacija kao samoostvarujuće proročanstvo", *Temida*, 2, str. 6.

7 Ovo je potvrđeno u mojim intervjuima sa mnogim ljudima iz različitih ratom pogođenih delova bivše Jugoslavije. Većina običnih ljudi je ustvari imala samo jedan izbor: da ode ili da ostane da se bori kako bi odbranili sebe i svoje porodice, s obzirom da je veoma brzo opasnost prestala da bude fikcija. Kao što je dobro poznato, odlazak je kasnije postajao sve teži pa je tako postajala teža i mogućnost izbora da li otići ili ostati i boriti se.

8 Blagojević, M. op. cit. str. 7.

9 Blagojević, M. op.cit. str. 7.

10 Ibidem.

11 Cohen, S. "Introduction:unspeakable memories and commensurable laws", paper presented at the International Conference 'Legal Institutions and Collective Memories' at The IISL Onati, Spain, September 1999.

način za razvijanje razumevanja za patnje drugih. To bi, takođe, moglo pomoći smanjivanju socijalne distance između ljudi koji su viktimizirani na različite načine, u različita vremena i u različitoj meri, ali kao deo istog ili sličnog društvenog konteksta.

Kompleksnost viktimizacije

Iako su "istine", kreirane od strane ideologa viktimizacije širom bivše Jugoslavije, sadržale fragmente stvarnosti, one su daleko prostije od realnosti viktimizacije na ovim prostorima. U stvarnosti, viktimizacija je bila mnogo kompleksnija pojava, sa raznim manifestacijama i sa još uvek nepoznatim obimom. Kao što sam pisala u nekim drugim radovima¹², u svim ratovima u bivšoj Jugoslaviji viktimizacija je bila široko rasprostranjena i kao takva pogađala je najveći deo populacije, nezavisno od njene etničke pripadnosti. Takođe, viktimizacija je bila brutalna, sa ozbiljnim i dugoročnim posledicama, i višestruka. Drugim rečima, većina stanovnika je doživela nekoliko oblika viktimizacije. Pored neposredne i direktne viktimizacije, ljudi su bili pogođeni i posrednom i naknadnom, privremenom ili dugoročnom viktimizacijom. Pored primarne viktimizacije, mnogi ljudi su i žrtve sekundarne viktimizacije, posebno u izbeglištvu, kada traže politički azil ili humanitarnu pomoć, svedoče pred sudom i sl. Silovane žene su dodatno viktimizirane odbacivanjem od strane njihovih porodica, ponovljenim ispitivanjem o viktimizaciji, neodgovarajućom zaštitom identiteta kada se njihova viktimizacija eksploatiše od strane medija ili kada svedoče pred sudom.¹³ Sve individualne viktimizacije su, takođe, snažno utemeljene u širem socijalnom kontekstu, tako da njihovo razumevanje nije moguće bez razumevanja tog konteksta.

Višestrukost viktimizacije je povezana i sa činjenicom da je veliki broj ljudi viktimiziran u više od jednog rata. To se posebno odnosi na izbeglice i raseljena lica koja sada žive u Srbiji. Kao rezultat toga, kompleksnost viktimizacije ljudi u Srbiji, sa značajnim implikacijama na proces istine i pomirenja, uključuje sledeće:

- Mnogi ljudi su žrtve različitih izvršilaca, koji žive na različitim teritorijama i pripadaju različitim etničkim grupama (npr. Srbi iz Hrvatske, koji su bili u izbeglištvu u Bosni, a zatim na Kosovu);
- Mnogi ljudi su višestruke žrtve, koje se često još uvek sećaju viktimizacija u prethodnim ratovima, ili su ratne traume prenete na njih preko njihovih roditelja i sl. (npr. Srbi iz Hrvatske i Bosne, čije porodice su stradale u II svetskom ratu, a koji sada žive u Srbiji);
- U samom srpskom društvu nije postojala i ne

postoji jasna podela, odnosno podela po jednom osnovu (kao što je slučaj u Južnoj Africi sa pode- lom na crnu i belu rasu), već ima više podela (npr. političkih i etničkih), koje nekada čak "prelaze" i granice i sprečavaju uspostavljanje normalnih odnosa u okviru etnički mešovitim zajednicama (npr. konflikti između Srba i Albanaca u delovima Srbije u blizini Kosova, kao i konflikti između Srba i Muslimana u delovima u blizini granice sa Bosnom).

- Postoje konflikti i podele među samim Srbima koje su u vezi sa njihovom pripadnošću raznim političkim i drugim društvenim grupama (npr. izbeglice i lokalno stanovništvo, podela na četnike i partizane, one koji su podržavali raniji režim i one koji podržavaju sadašnju vlast itd.)
- Svi građani Srbije (Srbi ali i druge etničke grupe, poput Roma, Albanaca, Muslimana, Mađara, Hrvata i drugih) su žrtve kako neposrednih tako i dugoročnih posledica bombardovanja od strane NATO snaga, a mnogi sebe doživljavaju i kao žrtve režima Slobodana Miloševića.

Ekstremna kompleksnost viktimizacije čini da je jedna od glavnih razlika između situacije u Srbiji i situacije u drugim državama koje su suočene sa kolektivnim nasiljem, u tome da Srbija treba da se suoči kako sa nasiljem u okviru sopstvene nacionalne grupe tako i sa nasiljem do koga je došlo između njenih građana/sunarodnika koji nisu njeni građani i drugih naroda/etničkih grupa (uključujući zemlje bivše Jugoslavije ali i zapadne zemlje, u vezi sa NATO bombardovanjem). To znači da unutar srpske populacije ima i žrtava i učinilaca zločina i drugih masovnih kršenja ljudskih prava. Samim tim, u restorativnom procesu je neophodno istaći dva, naizgled suprotstavljena, problema:

- Poricanje zločina koje su izvršili Srbi (iz i van Srbije) i građani Srbije nesrpske nacionalnosti;
- Poricanje zločina koji su počinjeni prema Srbima i građanima Srbije i pozdravljenje kroz činjenje vidljivom viktimizacije kako građana Srbije svih nacionalnosti, tako i građana srpske nacionalnosti koji žive ili su nekada živeli u drugim delovima bivše Jugoslavije.

Kako je dobro primetila Blagojević, a što sam ja dalje elaborirala u svom ranijem radu, paradoks je da priznanje sopstvene viktimizacije može biti preduslov priznanja viktimizacije drugih.¹⁴ Dobar primer posledica nepriznavanja viktimizacije na proces istine i pomirenja jeste Japan, koji još uvek ima spomenik fašizmu u centru svog glavnog grada, ali koji isto tako nikada nije posti

12 Nikolić-Ristanović, V. (2000) "Žrtve ratova u bivšoj Jugoslaviji: obim, struktura i obrasci viktimizacije, Temida, 2., str.

13 Nikolić-Ristanović, V. op. cit., str. 12.

14 Blagojević, M. op. cit. str., Nikolić-Ristanović, V. op. cit. str.

gao puno priznanje zločina izvršenih prema japanskom narodu, kako onih koje je vršio fašistički režim, tako i onih počinjenih prilikom bombardovanja Hirošime i Nagasakija. Primenjeno na Srbiju, to znači da građani Srbije teško mogu shvatiti do kraja mehanizme koji su doveli do vršenja zločina od strane njihovih sunarodnika, ukoliko prethodno ne postanu svesni načina na koji su sami bili pretvoreni kako u saučesnike tako i u posredne ili neposredne žrtve bivšeg režima. Uz to, svaka žrtva, pa samim tim i ona koja ima srpsku nacionalnost, teško da je u stanju da vidi i prizna patnje drugih, pre nego što i sama dobije priliku da sopstveno stradanje učini vildjivim. Upravo stoga, uvažavanje značaja prethodnog priznavanja viktimizacije pojedina iz redova sopstvenog naroda od velikog je značaja za restorativni proces unutar svake od država bivše Jugoslavije pojedinačno, kao i za proces istine i pomirenja na nivou bivše Jugoslavije u celini.

U prilog izloženom govore iskustva dosadašnjih inicijativa, mahom nevladinih organizacija u Srbiji, koje su više doprinele produbljivanju postojećih i stvaranju novih podela, nego što su utrle put stvarnom suočavanju sa prošlošću i pomirenju. Na primer, prikazivanje filmova i izložbi u kojima se jednostrano prikazuje rat u bivšoj Jugoslaviji tako što se Srbi prikazuju kao isključivi krivci a ostali kao isključive žrtve, izazvali su kritike i ljutnju a da gotovo uopšte nisu doprineli prevazilaženju poricanja zločina.

Iako prema rezultatima nekih istraživanja u Srbiji postoji visok nivo poricanja zločina počinjenih od strane Srba,¹⁵ ovakve reakcije mogle bi se možda bolje objasniti ako bi se povezale sa vrlo komplikovanom situacijom u vezi sa ratnom viktimizacijom sadašnjih stanovnika Srbije (uključujući i izbeglice i raseljena lica) i nepostojanjem dovoljne vremenske distance. Osim toga, restorativni proces se mora pažljivo i strpljivo osmisliti, planirati i voditi, što zahteva vreme, ali i koordiniranu aktivnost vladinog i nevladinog sektora i široko uključivanje građana Srbije u sve faze, a posebno u fazu osmišljavanja, tog procesa.

Situacija koja danas postoji u Srbiji ni na koji način ne odgovara tim zahtevima. Na jednoj strani postoji neaktivnost ili igranje na kartu osvajanja političkih poena od strane državnih organa, odnosno političke elite¹⁶, a na drugoj strani haotičnost, kompetitivnost, podeljenost i fragmentiranost akcija nevladinog sektora, koja u većoj meri odražava zahteve donatora nego stvarne potrebe Srbije i njenih građana. Zajednički imenitelji (ne)aktivnosti jednih i drugih jesu forsiranje istine i

pomirenja kao procesa nametnutog spolja (od strane međunarodne zajednice i zahteva donatora) ili odozgo (od strane predsednika države), kao i nervoza da se nešto (bilo šta, po svaku cenu) uradi odmah i na brzinu. Pri tome se često zaboravlja da priznanje postojanja ekstremno izraženog (lokalnog i globalnog) poricanja patnji samog srpskog naroda nije manje važno od priznanja postojanja poricanja zločina počinjenih od strane samih Srba. Upravo u tom kontekstu mogu se razumeti neumerene negativne reakcije u Srbiji na prikazivanje filmova zapadne produkcije i izložbe američkog fotografa Rona Haviva, koji su od jednog dela građana Srbije shvaćeni kao antisrpska propaganda a ne kao prikazivanje istine o ratu u bivšoj Jugoslaviji. U tom kontekstu mogu se objasniti i reakcije građana Srbije koji su tražili da se suočavanje sa prošlošću na isti način realizuje i u drugim delovima bivše Jugoslavije (iskopavanjem grobnica sa srpskim žrtvama i prikazivanje filmova o zločinima učinjenim prema Srbima).¹⁷ I najzad, postoje značajne razlike u načinu na koji su ratnoj viktimizaciji bili izloženi Srbi koji su živeli na teritorijama neposredno pogođenim ratom i Srbi u delovima Srbije u kojima se ovakav rat nije vodio. Samim tim, i suočavanje sa zločinima počinjenim od strane pripadnika sopstvene nacije otežano je i okolnošću da se radi o zločinima o kojima postoje samo posredno i to najčešće sasvim iskrivljeno saznanje. Prilikom razmatranja modela istine i pomirenja u Srbiji mora se dakle izbegavati optuživanje a koristiti ubedljive i verodostojne informacije (npr. autentične izjave žrtava, njihovih suseda Srba i sl.).

Ovde izloženu kritiku dosadašnjih napora u vezi istine i pomirenja u Srbiji ne bi nikako trebalo shvatiti kao minimiziranje tih napora već kao poziv za učenje na greškama. Upravo izložba fotografija Rona Haviva je iskustvo na kome se može mnogo naučiti. Primeri konstruktivnog razrešenja sukoba na tribini u Užicu i brižljivog planiranja izložbe i propratnih manifestacija u Novom Sadu trebalo bi da budu modeli kako se suočavanje sa prošlošću može ostvariti bez kreiranja novih i uz makar delimično prevazilaženje ili početak prevazilaženja postojećih društvenih podela. Pri tome, način na koji se mediji bave pitanjima istine i pomirenja je takođe veoma važan. U tom smislu, senzacionalizam koji je pratio događanja kao što su izložba ratnih fotografija Rona Haviva i otkrivanje masovnih grobnica u Srbiji su primeri kontraproduktivnog novinarskog bavljenja problemima ratnih zločina u bivšoj Jugoslaviji.

Politički kontekst

Važno je istaći i nekoliko političkih faktora koji

15 Logar i Bogosavljević (2001) "Viđenje istine u Srbiji", Rec, 62.8. Međutim, visok nivo poricanja zločina nije karakterističan samo za Srbiju. Naime, do sličnih saznanja došlo se i istraživanjem poricanja zločina u Hrvatskoj (izvor: Radio B-92).

16 Dobar primer za to je Komisija za istinu i pomirenje SRJ.

17 Matić, V. (2001) "Odbacivanje istine", Reč, 62.8.

takođe značajno komplikuju potencijalni restorativni proces.

Najpre, kraj kosovskog konflikta nije doneo mir ni Kosovu ni okolnim zemljama. Naprotiv, intervencija i mirovna misija NATO-a su se pokazale neefikasnim u pogledu prevencije daljih neprijateljstava, dozvoljavajući im čak da se prenesu na okolna područja. Situacija na Kosovu je i nakon 3 godine napeta i bez izgleda da bude rešena u dogledno vreme. Srbija je i dalje puna izbeglica čija perspektiva povratka kućama nije veoma optimistična. Iako je pomirenje često pominjana reč u svim delovima bivše Jugoslavije, izgleda da u stvarnosti ona nije posebno bliska ni političkoj eliti ni običnim ljudima.

Pored nepovoljnih političkih prilika u regionu, dodatni faktor je i međunarodna situacija u kojoj, na jednoj strani, postoji pritisak međunarodne zajednice u vezi isporučivanja ratnih zločinaca Međunarodnom tribunalu u Hagu, dok, na drugoj strani, odnos SAD prema Međunarodnom krivičnom sudu i u vezi sa "ratom protiv terorizma", daju suprotan primer od onog koji se traži od država bivše Jugoslavije. To izaziva dodatnu konfuziju u i onako komplikovanom društveno-političkom kontekstu.

Takođe, pritisak međunarodne zajednice dodatno ugrožava i onako nesigurne i nesistematizirane pokušaje restorativne pravde. To je došlo do izražaja, na primer, na Okruglom stolu o istini i pomirenju u BiH, na kojoj su predstavnici Međunarodnog tribunala za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji izrazili zabrinutost da osnivanje Komisije za istinu i pomirenje u BiH može da ima negativne posledice na rad Tribunala. Štaviše, čak i učesnici poput Alex Boraine-a i Richarda Goldstone-a, koji nisu bili zabrinuti zbog ideje o osnivanju Komisije istine i pomirenja u BiH, bili su uporni u tvrdnjama da model koji uključuje amnestiju ne bi mogao biti primenjen u bivšoj Jugoslaviji. Jedini argument koji su dali bio je da bi to bilo u kontradikciji sa postojanjem tribunala u Hagu. Ono što je, po mom mišljenju, problematično u njihovom pristupu je okolnost da oni uopšte ne dozvoljavaju mogućnost da o eventualnoj primeni amnestije razgovaraju i odlučuju ljudi koji su ustvari sami najviše pogođeni počinjenim zločinima. Međutim, u isto vreme, paralelno sa sporim gonjenjima i još sporijim suđenjima, ljudima u svim delovima bivše Jugoslavije ističe vreme, s obzirom da stasavaju nove generacije dece, koja nose sa sobom sve traume i poricanja kao potencijalni izvor novog ciklusa nasilja. Kako je dobro primetio Braithwaith

"Trebalo bi se suprotstaviti iluziji da goniti onoliko učinilaca koliko je moguće predstavlja ostvarenje pravde ili zastrašivanja...Selektivno gonjenje neizbežno vodi riziku da se dogodi ono što se desilo u Argentini - "slanje signala da je svako ko nije optužen nevin" i da

kolektivni i institucionalizovani aspekti odgovornosti, koji ne ističu osetljive pojedinačne mete, mogu da prođu nekažnjeno."¹⁸

Istina i pomirenje danas u Srbiji

U martu 2001. godine predsednik SRJ dr V. Koštunica osnovao je Komisiju za istinu i pomirenje u SRJ. Postavio je 19 članova Komisije¹⁹, čiji osnovni zadaci su određeni na sledeći način:

- Organizacija istraživanja o društvenim, međunarodnim i političkim konfliktima koji su vodili ka ratu kao i razjašnjenje uzročnih veza između događaja;
- Da informiše domaću i međunarodnu javnost o svom radu i rezultatima;
- Da sarađuje i razmenjuje iskustva sa sličnim komisijama i telima u susednim i drugim zemljama.

Međutim, još na samom početku suviše istraživački i uopšteno određen cilj Komisije izazvao je kritike, posebno u okviru civilnog društva. Kako je dobro primetio direktor Radia B92 Veran Matić,²⁰ Komisija je osnovana na brzini i bez ozbiljne diskusije koja bi dovela do konsenzusa o njenom radu. To je dovelo do sumnji da je predsednikov cilj osvajanje političkih poena a ne doprinos istini i pomirenju.

Javna rasprava koja je apsolutno potrebna u, politički i sa stanovišta viktimizacije, veoma komplikovanom društvenom kontekstu u Srbiji započela je nekoliko meseci posle osnivanja Komisije i bila je inicirana i vođena od strane nezavisnih medija (uglavnom B92), i jednog broja nevladinih organizacija, odnosno njihovih predstavnika i pojedinaca. Jedna od specifičnosti dosadašnje rasprave u Srbiji je okolnost da je ona prvenstveno bila bazirana na materijalu o zločinima počinjenim od strane Srba, a koje su "proizveli" zapadni autori. Sasvim su usamljeni pokušaji baziranja diskusije na filmovima, direktnim svedočenjima ili svedočenjima prikupljenim od strane autora sa područja bivše Jugoslavije, kao i šire zahvatanje problema viktimizacije u Srbiji i šire.²¹

18 Braithwaite, J. (2000) "Restorativna i reaktivna regulativa u cilju uspostavljanja mira u svetu", Temida, 2, str. 24.

19 Kasnije je sastav Komisije u više navrata menjan, bilo zato što su neki članovi odbili da učestvuju u njenom radu, bilo zato što su izabrani novi, dodatni članovi. U momentu pisanja ovog rada Komisija je imala 24 članova.

20 Matić, V. op. cit. str.

21 Jedna od najuspešnijih inicijativa u ovom pogledu bila je serija panela pod nazivom Otkud ja u ovom ratu koju je organizovala NVO Centar za nenasilnu akciju iz Beograda, u saradnji sa nekoliko nevladinih organizacija u Srbiji. Sličan karakter imao je i panel Žene, istina i pomirenje, koji je Viktimološko društvo Srbije organizovalo u septembru 2001. u Velikoj Plani u saradnji sa ženskom grupom Žene u akciji i Fridrich Ebert Stiftungom.

To je imalo za posledicu da su dosadašnji napori vezani za "suočavanje sa prošlošću" prvenstveno vodili neproaktivnom jačanju kompleksa krivice, sa svim negativnim posledicama (poput ljutnje, agresije i sl.) koju ono proizvodi.

Jedan od razloga za baziranje rasprave na materijalima koje su napravili stranci svakako je, između ostalog, to što su se oni tokom rata više bavili stradanjima ljudi na prostoru bivše Jugoslavije. No, pored toga, razlog leži i u politici donatora, u projektnoj rascepanosti aktivnosti domaćih nevladinih organizacija, ali i u opštoj neinformisanosti (ili čak i u odsustvu želje da se sazna) o postojanju i sadržaju materijala koji je tokom rata prikupljan od strane pojedinaca i grupa iz Srbije i drugih krajeva bivše Jugoslavije. Tome treba dodati i sveprisutni takmičarski duh u odnosima između grupa i pojedinaca na domaćoj sceni koji vodi utrivanju, skrivanju, sukobima i podelama, a ne umrežavanju i razvijanju suštinske rasprave o pitanjima bitnim za istinu i pomirenje u Srbiji. U Srbiji još uvek dominira i odsustvo smisla za dijalog sa neistomišljenikom, odnosno između ljudi koji imaju različite stavove o istom pitanju. Puno toga isplivalo je na površinu tokom nedavne debate, koja se više od mesec dana vodila na stranicama nedeljnika "Vreme" a koja je bila inicirana kritikom upućenom od strane gospođe Sonje Biserko na račun načina na koji se zločinima počinjenim u bivšoj Jugoslaviji bave RTV B92, dnevne novine "Danas" i nedeljnik "Vreme."

Ima se utisak da državni organi u Srbiji nisu još uvek spremni, ili, pod teretom drugih problema, nemaju vremena da se bave pitanjima "sećanja" ili "zaboravljanja" prošlosti.²² Zbog toga i nije čudno što se ceo dosadašnji proces istine i pomirenja odvijao na nivou civilnog društva. Međutim, ono što je zabrinjavajuće jeste pre svega odsustvo dijaloga, odnosno koordinacije između vlasti i civilnog društva. Tako, na primer, Komisija istine i pomirenja, koju je ustanovio predsednik SRJ, nema u svojim redovima niti predstavnike nevladinih organizacija niti jasnu koncepciju saradnje i razmene informacija sa njima.²³ To je posebno problematično ako se ima u vidu da su nevladine organizacije, odnosno stručnjaci koji su delovali i deluju u njihovom okviru, bili ti koji su prikupili najveći deo raspoloživog materijala o žrtvama rata u bivšoj Jugoslaviji, a posebno o ženama žrtvama rata. Takođe, pripadnici nevladinih organizacija često su ti koji imaju najveće akumulirano iskustvo u aktivnom (neprofesionalnom) slušanju, podržavanju i osnaživanju žrtava, što bi

za Komisiju moglo biti značajno prilikom eventualnog organizovanja svedočenja žrtava.²⁴

Umesto zaključka: preporuke za dalji razvoj ideje istine i pomirenja u Srbiji

Imajući u vidu do sada rečeno, želim da u zaključku svog rada istaknem deset preporuka u vezi procesa istine i pomirenja u Srbiji, koji bi mogli poslužiti kao polazna osnova u javnim raspravama o modelu istine i pomirenja u bivšoj Jugoslaviji:

1. Potrebno je voditi široku, sveobuhvatnu i decentralizovanu diskusiju u okviru svih segmenata društva, koja bi se po principu koncentričnih krugova ili grudve snega širila najpre horizontalno, a potom i vertikalno, odnosno odozdo na gore. Diskusija bi trebalo da traje onoliko dugo koliko je potrebno da se dođe do konsenzusa ili bar saglasnosti većine, oko toga da li, zašto i koji oblik istine i pomirenja je potreban da bi se okončao ciklus nasilja (među samim Srbima i između Srba i drugih naroda). Samo onda kada ideja pomirenja kroz pričanje istine postane zaista prihvaćena od strane građana Srbije, biće moguće započeti sam proces istine i pomirenja. Drugim rečima, proces istine i pomirenja treba da se ostvaruje doslednom primenom izvornih demokratskih načela.

2. Državna komisija istine i pomirenja može biti jedan od oblika kroz koji bi se proces istine i pomirenja sproveo u Srbiji. Međutim, ona bi morala da nastane kao rezultat široke javne rasprave a ne da, kao što je sa postojećom komisijom slučaj, bude nametnuta od gore. Državna komisija ne mora biti centralizovana. Ona može biti organizovana kroz prikupljanje svedočenja u nekoliko centara u okviru iste države, uz učešće predstavnika državnih organa i civilnog društva, i biti koordinirana iz jednog nehijerarhijskog centra.

3. Proces istine i pomirenja može biti ostvaren i kroz alternativne tribunale istine i pomirenja (paralelne državnoj Komisiji istine i pomirenja) koje bi vodile umrežene nevladine organizacije i stručnjaci/pojedinci, s tim što bi u njemu morali da učestvuju i politički subjekti i morao bi da se izbori da istina do koje dođe dobije politički legitimitet.

4. Komisije/tribunali treba da budu fokusirani na pojedinačne žrtve, odnosno da budu forumi na kojima će žrtve javno (u meri u kojoj je to moguće ali ne i

22 Srbija u tom pogledu nije usamljen primer. Videti o tome Cohen, S. 1999, str. 7.

23 Primer neodgovornog odnosa Komisije prema inicijativama koje dolaze od strane stručnjaka i nevladinih organizacija jeste i nepojavljivanje njihovih predstavnika na Međunarodnoj konferenciji "Koji model istine i pomirenja odgovara bivšoj Jugoslaviji". Naime, iako je Komisija dobila poziv i potvrdila učešće 3 osobe, na Konferenciji se nije pojavio niko od njenih predstavnika.

24 S tim u vezi treba pomenuti najavu Komisije da će uskoro organizovati javno svedočenje žrtava, pri čemu nije jasno kako će se odrediti koje žrtve će biti saslušane, zašto će jedne biti saslušane a druge ne, kako će se žrtve zaštititi, kako će im se obezbeđivati emocionalna podrška i eventualno potrebna profesionalna pomoć tokom ili posle svedočenja itd (Lojpur, A. "Ima li kolektivne krivice Srba za zločine u ratovima na tlu bivše Jugoslavije", Danas, 6.11.2002.).

obavezno, ukoliko bi to bilo štetno ili opasno po njih) govoriti o svom iskustvu viktimizacije. Međutim, njihova svedočenja ne treba da budu ograničena na zločine onako kako su oni pravno definisani. Žrtvama treba omogućiti da govore o svemu što su doživele kao viktimizaciju²⁵, kao i o načinu na koji su tumačile i doživele ono što se desilo u njihovoj zemlji. Takav pristup čini da se alternativni načini bavljenja zločinima i kršenjem ljudskih prava bolje razlikuju od sudova. Takođe, to može biti dobar način razumevanja šireg konteksta viktimizacije i može pomoći dekonstrukciji ideologija koje su vodile ka masovnom nasilju. Isto-vremeno, takav pristup može delovati kako u pravcu izlečenja žrtava tako i ka sramoćenju onih koji su odgovorni za rat čak i onda kada nisu počinili zločine (na primer, intelektualaca koji su kreirali i sprovodili ratnu propagandu).

5. Proces istine i pomirenja trebalo bi da osigura iznošenje istine o rodno specifičnim zločinima. U tom procesu moralo bi da se čuje o ženskom iskustvu, bez obzira da li se radi o direktnoj ili indirektnoj viktimizaciji (na primer, preko viktimizacije njima dragih osoba).²⁶

6. Pre nego što se započne proces istine i pomirenja, neophodno je obezbediti odgovarajući tretman, podršku i zaštitu žrtava. Posebna zaštita, pri tome, treba da bude obezbeđena žrtvama rodno zasnovanog nasilja. Iskustvo Južne Afrike može biti korisno u tom pogledu.

7. Amnestija predstavlja veoma osetljivo pitanje ali bi i ona morala biti predmet ozbiljne diskusije ali samo u slučajevima kada se radi o manje ozbiljnim zločinima, koji su izvršeni po naređenju ili pod drugom vrstom pritiska (na primer, policajci koji su tukli protivnike Miloševićevog režima ili oni koji su bili prinuđeni da vrše zločine nad Albancima na Kosovu). Pri tome je neophodno da izvršioci priznaju vršenje zločina i nanošenje patnji žrtvama kao i da objasne kako je došlo do toga da

ih izvrše.

8. Pored svedočenja žrtava, u procesu istine i pomirenja moralo bi da se nađe mesto i za pozitivne primere onih koji su aktivno pomagali žrtvama i doprinosili da njihove patnje budu vidljive, odnosno primeri onih koji su se suprotstavljali nasilju i poricanju zločina.

9. Restorativni proces bi trebalo da bude regionalan, tj. da se uporedo razvija u svim delovima bivše Jugoslavije. Regionalno povezivanje bi trebalo osmisliti na zajedničkim konferencijama, a jedan od mogućih načina bi mogla da budu razmena baza podataka, publikacija i drugim materijala koji sadrže svedočenja žrtava i podatke o drugim izvorima saznanja o dešavanjima u bivšoj Jugosla-viji. Pri tome, vlasti bi trebalo da omoguće slobodu kretanja i razmene informacija između zemalja bivše Jugoslavije, kako bi ljudi u svim delovima mogli da saznaju kako o zločinima koje su vršili njihovi sugrađani tako o zločinima koji su vršeni nad njima. Najzad, žrtve treba da budu svesne činjenice da će se za njihova svedočenja čuti ili na druge načine saznati i da će njihova patnja biti priznata u oblastima odakle su ljudi koji su prema njima izvršili zločine.

10. Proces istine i pomirenja može da uključi i druge oblike restorativne pravde poput naknade štete, objavljivanja imena žrtava i učinilaca, obrazovanja, memorijala i lustracije.

Vesna Nikolić-Ristanović, PhD
Victimology Society of Serbia

Specificities of victimisation in Serbia and its importance for truth and reconciliation process

In this paper the author analyses specificities of the situation in Serbia relevant for the discussion about possibilities of truth and reconciliation. These specificities include: the connection between past and present, the complexity of victimization and present political context. Special emphasis is put on the history of denial of crimes, multiple victimization and misuse of victimization of one's own people as characteristics of entire Balkan region.

25 Na primer, definicija "žrtve" koju je prihvatila Komisija istine i pomirenja u Južnoj Africi mogla bi poslužiti kao dobar model. Ova definicija uključuje rođake ili lica zavisna od žrtava, i tako "priznaje da su prava supruga, majki, sestara i čerki prekršena čak i kada one same nisu bile predmet torture." – Graybill, L. (2001) "The Contribution of the Truth and Reconciliation Commission toward the Promotion of Women's Rights in South Africa", Women's Studies International Forum, 1, str. 4. Na taj način je priznato ono što su potvrdila i istraživanja o žrtvama u ratu u bivšoj Jugoslaviji, a to je da je teško odvojiti psihološku patnju majke koja je gledala patnju sopstvenog deteta i patnju samog deteta. - Nikolić-Ristanović, V. i dr. (1995) *Žene, nasilje i rat*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

26 Ovo je od velike važnosti s obzirom da je iskustvo Južne Afrike pokazalo da su žene, koje su činile veliki deo onih koji su saslušani, bile spremnije da govore o patnjama njima bliskih muškaraca nego o nasilju koje je njih direktno pogodilo. Kasnije, kao rezultat zalaganja ženskih grupa, organizovana su specijalna saslušanja koja su bila fokusirana na iskustva samih žena (Graybill, L. op. cit. str. 4.).

NADEŽDA RADOVIĆ*

O ocu mom/tvom/njenom/njegovom (Tresak koji čujem posle pedeset godina)

Sa ocem sam retko razgovarala. Skoro da su razgovori sa njim bili neka vrsta praznika. On je bio zauzet, uvek se bavio nekim važnim poslom, nepristupačan, jednom rečju odsutan. Ponekad bi brata i mene izveo u šetnju ili bioskop, odveo u poslastičarnicu. Bila su to retka, ali meni važna i prijatna druženja. On nas nije kažnjavao. Iznimno, čini mi se dva puta i to dok sam bila vrlo mala. Kad izbiju konflikti u kući bio je pomirljiv, vagao je udeo jedne i druge strane.

Sukobljavala sam se sa majkom. Nju sam doživljavala kao isključivu, netolerantnu, agresivnu. Sa kodeksom vrednosti kome me učila nisam znala šta da otpočnem. Sve je završavalo u aporijama. Ona je bila »žena za primer«, a ja pamtim kako me svu noć grebe pod vratom uštirkana, njenom rukom sašivena, izvezena i ispeglana, prvo naposlenu pa naopako, posteljina. Bila je savršena kuvarica, a ja sam imala 36 kg i bila visoka 173 cm. Odrastala sam kao anoreksična devojčica. Znala sam da ne želim kad porastem da budem kao moja mama. Mora da je i ona mene doživljavala kao kaznu Božiju, jer su svi baš nju propitivali zašto sam toliko mršava. Podrazumevalo se da samo majka može biti za to odgovorna. Sećam se kako pred maturu sebi čestitam što čitavog dana ništa nisam stavila u usta, ne verbalizujući to što danas izgovaram ni pred sobom samom. Nekako polusvesno izabrala sam da ne budem dovoljno žensko da ne bih dane provodila u stalnom sukobu sa sobom i onima koji me okružuju. Učila sam i gutala knjige da bih mogla nešto da napravim od svog života.

Zašto o tome nikada nismo razgovarale? Ni danas mi nije lako da postavim to pitanje, ali i sa pameću petnaestogodišnjakinje sam znala da bi nas razgovor odveo u nedodiju. Da bi me razumela morala je sebi priznati da život koji živi nije njen izbor, da je ona besna i 'luda' domaćica jer ništa drugo u tom poretku stvari i ne može da bude. A htela je da i ja to budem. Verovatno nije verovala da je moguće i drugačije. Uostalom, običaji, najbliža okolina i društvo su joj servirali vrednosti kojih se pridržavala. Represija koju je primenjivala bila je 'za moje dobro'. Valjda - da me poštedi gorih represija. Između nas dve celog života stajao je On, moj otac i muški društveni poredak.

Ona je pothranjivala mit o njegovoj posebnosti, pameti, o značaju poslova koje radi (oficir JNA), o njegovoj dobroti i brizi za porodicu. Zbog tih njenih priča Oca ću početi da problematizujem mnogo kasnije, devedesetih, zapravo tek onda kad sam i sama postala "Otac" porodice i kad smo se on i ja našli na različitim političkim stranama. Bio je potreban dodatni napor da naš dijalog ne preraste u sukob dva muškarca. Ja sam izabrala da budem žena, ali ne žena po njegovoj meri. Sve to traje strašno dugo, čitav moj život, vuče se, povlači za sobom kal neravnopravnosti vekovima taložen i skriva u sebi obilje protivrečja.

On je bio ponosan na moj uspeh u školi, na moju samostalnost... ali samo donekle. Prešla sam granicu. Devedesetih je branio Miloševićevu poziciju. Digla sam glas i čula kratak jezgrovit odgovor: "Ti ništa ne razumeš!" Više od trideset godina pišem analitičke tekstove o politici. Profesionalno sam razumevala politički govor. Tačno sam znala da reči 'srpski komunisti' izgovorene na osmoj sednici CKSK Srbije vode u rat, upozoravala sam ga da najbrojnija nacija u višenacionalnoj zajednici ima i najveću odgovornost, da me je baš on učio da je bratstvo-jedinstvo vrednost. Za njega sam i dalje bila neuko 'žensko'. Sledeći put kad sam mu se suprotstavila izbacio me iz automobila na ibarskoj magistrali. Za nauk.

Počela sam da se prisećam šta je radio njoj, kakve je šanse ona pred njim imala da misli svojom glavom. Ja sam bila zaposlena, živela sam od svoje plate, imala svoj životni prostor, svoju decu, nisam bila zavisna ni od njega ni od bilo kog drugog muškarca. Ona nije imala svoju ni platu ni penziju, živela je u njegovom stanu, imala je istoriju maltretirane žene. Pre pedeset godina me probudio tresak njenog tela o komodu. Kako se toga nisam sećala pre no što je mene ponizio i iz automobila izbacio na cestu? O tome se nikada nije govorilo. To nije postojalo. Važilo je ono što On kaže da važi. Kad je polovinom devedesetih hospitalizovana na psihijatriju, pričala je o maltretiranju. Lekar je njenu priču tretirao kao plod bolesti. Rezignirano sam mu rekla: "Možda bez bolesti to ne bi mogla da izgovori, ali ona govori istinu. Ja se sećam toga o čemu ona priča." Na kratko sam bila garantkinja njene istine i normalnosti. Kad je 'ozdravila' bila je ona stara - njemu odana, spremna

* E-mail: jaric@EUnet.yu

da prećutkuje, oprašta, zaboravlja, vredna, požrtvovana, korisna, ispravna - meni daleka, moja majka.

Da li sam ja izašla iz tog kruga, jer i moja deca su već ljudi sa svojim porodicama? Rekla bih: tek delimično. Način na koji reaguju roditelji u svakodnevnom životu ostaje duboko u svakom od nas. Da li se tenzija, nespornost, konflikt prekida pobedom jače strane ili se pomno analizira, razrešava uz poštovanje dogovorene procedure i jednaka prava svih uključenih zavisi od procesa socijalizacije – od roditelja, škole, medija... A, svi ti faktori deluju sa stanovišta moći, autoriteta, privilegovane pozicije. U skloništu za žene i decu žrtve nasilja u kome sam radila od aprila 1994. do avgusta 2002. nebrojeno puta sam slušala kako žene svojoj deci upućuju iste one reči, a često i udarce, zbog kojih su pobile od nasilnika, da starija deca to isto govore mlađoj deci, a ova najmlađa iskaljuju svoj bes na malim domaćim životinjama. Jednom upotrebljeno nasilje se prenosilo, kontaminiralo sve koji prisustvuju. Naročito je na deci bilo vidljivo da su batine opšteprihvaćen način komunikacije. Imala sam osećanje da je lanac nasilja jako teško raskinuti.

Devedesete sam preživela suočavajući se sa sobom samom i podržavajući žene žrtve nasilja i diskriminacije. Puno žena je prošlo kroz sklonište. Tek u skloništu sam shvatila kako je život ženama težak, kako ljudi mogu zagorčavati život izabranicama svog srca. Mislim da do skloništa nisam imala prave predstave o životu. Bio je to vrlo komplikovan posao. Možda su istinski u svojim životima pomerile nešto tek one žene koje su uz našu podršku otišle iz zemlje. To saznanje mi uvek izazove tugu. Ovde, većina žena se vraćala svojim nasilnim partnerima, a mali broj njih je promenio svoj stav prema životu. Sklonište pruža dokaze o opštoj bedi i siromaštvu, o zapuštenosti porodičnih odnosa, o lošem reagovanju institucija sistema, o tome da žena u nevolji nema kud, o pogubnim posledicama nasilja. Ono sa čim žena koja se poduhvati sklanjanja žrtava nasilja mora računati je da neće imati satisfakcije za enormne napore koje taj posao podrazumeva. Potrebno je mnogo ljubavi i strpljenja uložiti da bi se nešto sasvim jednostavno i malo pomerilo u životu žene. Većinu žena koje su prošle kroz sklonište pretrpljeno nasilje je dobrano poremetilo i potrebne su im godine da se oporave. Mislim da sam imala više sreće nego pameti jer u skloništu nije došlo ni do kakve velike nesreće, a bile smo na pragu samoubistava, ubistva deteta, izložene napadima nasilnika. Taj posao mora preuzeti država, obezbeđivati skloništa i učiniti manje stresnim život onih koje rade sa ženama. Drugi put ne bih mogla ponoviti turnus od osam godina rada u skloništu. Izdržala sam samo zahvaljujući vlastitoj tvrdoglavosti. Ali, mogu sebi reći da sam razumela izbore i postupke žena koje bez ovog rada ne bih shvatila. Kroz moj život prelomili su se životi izbeglica, prostitutki, domkinja, žena koje su odbacili najbliži, pretučenih, osporavanih, vređanih, žena

sa incestuiziranom decom, incestnica, silovanih u vlastitoj kući, u ratu i miru. Beležila sam njihove priče. Bilo je važno sakupiti dokaze o ženskoj patnji, "većitoj ženskoj mucu" kojoj se ne veruje.

Zahvaljujući tim ženama imam snage da izgovorim i najbolnije stranice vlastite priče. Zahvaljujući njima spoznala sam da je hijerarhijska organizacija društva, piramida na čijim vrhovima se nalaze Bog, patrijarh, otac nacije, general, komandant, šef, otac porodice po svojoj prirodi nasilna i da nužno generira nasilje.

Kakve veze ima porodična saga bilo koje/koga od nas sa čudovišnim zbivanjima devedesetih - sa progonima ljudi, ubistvima, ratovima, silovanjima? Može li se istina sagledati iz perspektive jedne po svemu obične porodice? Jer, nema u mojoj ličnoj priči gotovo ničeg što nije u segmentima ili celini deo osobnih priča bilo koga iz ove sale, bilo koga sa prostora koji su se nekada nazivali Jugosla-vijom. Pitanje je samo koliko nas je spremno da sebi osvesti ta iskustva i javno izgovori ono o čemu se čuti, što se u ime 'privatnosti' gura pod tepih. Jer, dok se to ne izgovori kao i da se nije dogodilo i događalo. Prosto ne postoji. Tek javno izgovorena reč postaje društveno relevantna činjenica na kojoj može biti bazirana akcija društva. To je uslov da nasilje u kući, seksualno uznemiravanje i ucenjivanje na poslu, nasilje partija, države, vojske, policije, crkvi, nasilje među susedima, dojučerašnjim prijateljima prestane da bude naš usud, za uvek? Logičari bi rekli to je nužan uslov da se prekine lanac nasilja, ali nije dovoljan.

Verujem da je taj lanac moguće prekinuti svakodnevnim upornim suočavanjem sa onim što svaka/svaki od nas skriva i od sebe same/samog, slušanjem druge/drugog, različite/različitog, prepoznavanjem sebe u njoj/njemu i nje/njega u sebi. Ako se kockice društvene strukture slažu počev od naših osobnih iskustava, bez skrivanja, možda, jednog dana majke i očevi u očima svoje dece neće biti čudovišta grčkih tragičara, sirene i minotauri, već bliska im bića. Sigurna sam da dok se odnosi u porodici ne promene, dok istina žena i dece ne dobije pravo glasa, nećemo biti sigurni da nas pošast rata neće nanovo pohoditi.

BRANKA JOVANOVIĆ*

Suočavanje sa prošlošću i mirovni aktivizam

Zovem se Branka Jovanović i u mirovnim pokretima sam od 1990. godine. Članica sam najstarije mirovne grupe na teritoriji Jugoslavije, Pokret za mir i slogu Muslimana i Srba u Sjenici. Grupa je nastala pred početak jugoslo-venškog rata a formirali su je Muslimani i Srbi u mom rodnom mestu, na Pešteri u Sjenici. Pošto sam po obrazovanju filozofkinja pomalo mi smeta tematsko odvajanje ličnih doživljaja od prethodne diskusije, čisto metodološki, zato što smatram da se prethodni krug odvijao u jednoj metodološkoj protivrečnosti, između zahteva Marine Blagojević za naracijom i postmodernog pristupa narativnoj logici i objašnjenju istorije iz priče, koja ne zateva više racionalna objašnjenja već opise i strategije, i onog što je posle možda i ona sama delom radila, pokušaja nekog racionalnog objašnjenja jugoslovenske krize. Ja to pričam ne kao neko ko hoće da da argument već biografski.

Moja reakcija na poslednjih deset godina kretala se od plača ka objašnjenju i ponovo ka priči, pošto sam prva tri meseca po izbijanju sukoba u Jugoslaviji neprestano plakala jer nisam verovala da je rat u Jugoslaviji uopšte moguć. Za mene je to bilo *contradictio in adiecto*, kvadratura kruga. Jugoslavija je za mene bila mirovna formula, duhovno opredeljenje, ona je za mene značila utopiju i nikako mi nije bilo jasno da postoje ljudi koji ne razumeju bar taj estetski argument - da se Jugoslavija treba razumeti kao lepa zemlja. Bar je taj argument trebao da važi, jer ona jeste bila najlepša zemlja. Kad kažem da idem ka priči onda hoću da kažem da idem ka svojoj biografiji. Ja sam legitimitet u radu crpela iz svog biografskog traumatizovanja i vremenom mi je postajalo jasnije zašto se uopšte bavim temom zločina i zašto to mene tako duboko pogađa, ne samo rat kao rat, nego to posvećivanje žrtvama rata koje nije bilo slučajno.

Potičem iz porodice koja je u Drugom svetskom ratu duboko traumatizovana. Ta traumatizacija izražena je kroz gubitak dece moje bake koja me podigla. Moji

roditelji su, kao partijski aktivisti, nakon Drugog svetskog rata bili na državnim i društvenim poslovima. Ja sam sa bratom i sestrom bila prepuštena jednoj beskrainno tužnoj ženi koja nikada nije mogla da se pomiri sa gubitkom svoje dece, koja se pedeset godina zatvorila u kuću i nikada više nije izašla iz nje - u želji da okaje to što je ona živa a njena deca zaklana dok je suprug streljan od strane Italijana.

Njena deca u vreme kada su zaklana više nisu bili deca. Moja tetka Jelena je imala dvadeset godina a moj stric Vasilije dvadeset i jednu. Rasla sam u situaciji u kojoj, rekla bih, nije bilo idealizacije žrtve, gde iskustvo žrtve nije bilo samo njeno i gde smo mi bili žrtva žrtve. Svo troje dece je kroz svoje biografije uspelo da razvije teške fobije. Ja sam razvila tešku klaustrofobiju jer je moje osnovno iskustvo bilo da je javni prostor, prostor smrti i ubistva. Tu klaustrofobiju sam predala mojoj kćerki u formi agorofobije. Otići van kuće za mene je značilo otići u opasan svet u kom više ne postoji mir i gde uvek vreba neko ko će nekoga zaklati. Kad se moja kćerka rodila i kad mi je babica stavila na ruke prva misao, osim beskrajne radosti i nekog prosvetljenja, bila je: «Bože, u kom svetu ovo dete raste, ono može da bude zaklano!» I iz te moguće zaklanosti mog deteta ja sam se praktično tog trenutka pretvorila u političko biće. Do tada sam bila prezaštićeno biće koje je bežalo od stvarnosti i sveta, koje se zatvorilo, studiralo filozofiju, nije izlazilo iz kuće, ali kad se moja devojčica rodila smatrala sam najdubljom dužnošću da izađem u svet politike i da uradim sve da moje dete ne doživi ono što je doživela moja tetka, čija sam ja bila zamena.

U mnogim pokušajima i strategijama da rešim tu biografsku traumatizovanost, kroz baku koja je bila jedna moćna, patrijarhalna žena sandžačkog tipa, ja sam pokušavala da pronađem izlaze i u našoj psihijatriji. Pokušavala sam da ih pronađem i u mnogim školama i uvek me duboko razočaravalo to što je takav slučaj kao što je moj uvek bio u osnovi psihijatrizovan. Ja sam kao filozofski obrazovano biće konstantno tražila jednu vrstu refleksije tog temeljnog obespokojavanja, koje nije psihijatrijski slučaj. Moji strahovi, koji su proistekli

* Pokret za mir i slogu Muslimana i Srba u Sjenici, E-mail: futurity@EUnet.yu

iz činjenice da su u našoj kući deca klana, temeljno su uzdrmali i mene i moj pogled na svet. Nisam verovala u svet u kom ne postoji jedan nož koji vreba. Nekako sam od početka smatrala da mi kao kultura nismo razvili refleksiju sopstvene istorije koja bi mogla da obuhvati i da uhvati takve biografije i da im pomogne da te duboke useke prevaziđu. Dr Ilić je u opisivanju traumatizacije pomenuo i reč incest što mi je odmah zaličilo na teorijsko ograničavanje jednog iskustva u kom više ne postoji mogućnost naracije ili te potpune otvorenosti za jedan izdah onog što je bila jedna duboka patnja. U tom smislu ja ne smatram žrtvu pojedinačnom i nikada ne smatram zločin pojedinačnim delom nego dubokim uznemirenjem kolektiva, bar mikro zajednice u kojoj se žrtva nalazi. Ja sam se, sa otpočinjanjem rata u bivšoj Jugoslaviji, odmah fokusirala na zločine, i, posmatrajući kako su se oni dešavali, zaključila sam da kolektivi potpuno drugačije reaguju na zločin nego pojedinac. Pojedinac može da bude uzdrman, može da krene putem prevladavanja svoje traume, može da traži pomoć, može da možda izađe.

Za mene su zathev za pomirenjem i oproštenjem visoke duhovne kategorije koje proizilaze pre svega iz hrišćanskog kruga. Osnovno pitanje koje sam sebi postavljala bilo je kako funkcioniše kolektiv kada se u njemu dogodi trauma. Shvatila sam da jedno selo potpuno drugačije funkcioniše nego čovek u tom selu, i da mi ne možemo jednostavno da kažemo da se trauma tiče pojedinca a ne kolektivnog iskustva. Jer to kolektivno iskustvo ima beskrajne uticaje i na pojedinca u načinu na koji on rešava svoj problem. U tom smislu je izdvajanje žrtve pogrešno. Sa stanovišta morala, prava, žrtva je žrtva, ali sa stanovišta svoje biografije postoji žrtva žrtve i postoji šira žrtva zločina, a to je mikro zajednica u kojoj ta žrtva živi. Htela sam da ukažem na to uto-liko pre što smatram da u tom procesu i dodiru žrtve i zločinca, o kome se često govori u komisijama istine i pomirenja, mora da postoji i taj aspekt. Žrtva ne treba da bude sakralizovana u meri u kojoj je mi sakralizujemo, bar ja to iz svog iskustva nikad ne bih uradila. Treba otvoriti priču i žrtve i zločinca pa videti gde se te priče ukrštaju a gde ne.

Ja svoj mirovni angažman ne smatram apstraktnim, nego ga posmatram kao strategiju bežanja od primarne traume moje porodice i svoje lične traume. Ja sam pobešla u mirovni pokret za mir i slogu Muslimana i Srba, u želji da aktiviram ideje Marine Blagojević o pozitivnom sećanju. Uvek sam se definisala kao Jugoslovenka. Danas kažem da sam Srkinja, ali ne zato što se osećam u većoj meri identifikovanom sa svojim narodom, nego zato što tako moram da se identifikujem jer sam na to prinuđena. Od samog početka sam smatrala da nisam ni Srkinja ni Muslimanka, jer su moje detinjstvo opredelili Šemsa, Adem-aga, Ademaginica, deda Ilija, baba Ljubica, Puškin. Samim tim smatrala sam i

da ja ne mogu da pričam o sopstvenom identitetu bez refleksije mog odrastanja, koje je po prirodi bilo neka vrsta uticaja stilova, mirisa, ukusa, telesnog odrastanja - koje nije samo multietničnost u smislu priznavanja nacije nego ukupno pitanje ukrštanja svega, od pite do razmene misli o Alahu ili o Hristu. Međutim, moj mirovni angažman je pokazao da su ta pozitivna sećanja, kada se bolje analiziraju u multietničnoj zajednici bivše Jugosla-vije, bila neka vrsta prirodne mudrosti ljudi koji nisu imali političku poziciju, običnih građana, kao i da su oni u svim procesima javne identifikacije bili osujećeni. Znači, niko ko je želeo da bude Srbin, ko je želeo da kaže da je Musliman i da ide u džamiju, to nije mogao uraditi. U mojoj Sjenici su ljudi krišom išli u crkvu i džamiju jer su procesi javne identifikacije bili nemogući. I u tom smislu pozitivna sećanja su pozitivna sećanja nemoćnog građanina koji nije imao instituciju ili javnu političku formu da javno iznese svoju identifikaciju, drugačiju vrstu kulturnog horizonta, svog drugog bića.

Pitam se, u teoriji Marine Blagojević, da li jedno društvo koje je izloženo procesu tranzicije u tako jakom udaru na bivšu komunističku strukturu, uopšte i može da vrši socijalnu identifikaciju, jer da bi se slojevi socijalno identifikovali najpre mora da se izvrši tranzicija. Na primer, mi ni sada, nakon toliko vremena, nemamo sindikate. Socijalna identifikacija u kriznim vremenima tog tipa, u kojima naša socijalistička društva, u kojima je nacionalna tema uvek bila negativno tematizovana, kroz princip bratstva i jedinstva, nije bila moguća. Pozitivna sećanja su lepa i dobra i zaista postoje divni primeri solidarnosti u ratu. Ja sam takve primere snimala i uvek ih isticala, ali su to uvek bili slučajevi individualne hrabrosti a ne one građanske hrabrosti koju bi mi smatrali ne individualnom nego socijalnom kategorijom. U tom smislu je ceo moj rad bio prevazilaženje takve vrste vraćanja u idealizovanu pozitivnu prošlost.

Kroz svoj rad pokušala sam da dođem do novog modela multietničnosti, novog modela tolerancije, u kom će postojati otvoreni prostor gde ćemo moći da pričamo svoje istorije, priče, biografije, a pre svega da otvorimo taj prostor socijalne istorije ovog prostora koja nikada nije bila otvorena. Niko od nas ne zna ko je bio prvi doktor nauka iz Sjenice, ko je bio prvi učitelj, kad je došao prvi bicikl, ko je doneo prvi foto aparat, prvi radio, kada je počela prva igranka i tako dalje. Ono što se ticalo života građanina je nestalo. U tom procesu sam ja, iz strategije da se setim bivše Jugoslavije, shvatila da je ta bivša Jugoslavija prošla i da smo mi pred zadatkom da stvorimo potpuno novi prostor, odnosno da planiramo svoje buduće sećanje, prostor za svoju decu, prostor njihovog pozitivnog sećanja, a ne da stalno pothranjujemo jednu vrstu nostalgije.

Moja opsednutost zločinima i pitanjem «zašto»

otvorila mi je i pitanje istine. Jer ja sam mogla da je znam. Istina je da su deca moje babe zaklana, i zna se ko ih je zaklao, i šta je bilo, i mogli su oni sto puta da budu osuđeni, meni je to bilo potpuno svedjedno. Tokom celog mog života, pa i danas, pred mojim očima je slika i pitanje kako je taj čovek mogao da uzme nož, da siluje moju tetku, odseče joj dojke i na kraju glavu. To pitanje kako je takav zločin uopšte moguć, zašto jedan čovek može da uzme nož i zakolje devojkicu od devetnaest godina, ostalo je potpuno otvoreno i ne može kauzalno da se objašnjava nego mora da se ispriča.

Ja sam dugo vremena sarađivala sa Haškim tribunalom jer sam se po svojoj unutrašnjoj logici odmah susrela sa žrtvama zločina. Oni koji su bežali na našu stranu uglavnom su bili Srbi. Bilo je i Muslimana koji su izbegli iz Foče, a koje sam srela u Novom Pazaru. Poznajem ljude koji su bili u fočanskom zatvoru i gledali rušenje tamošnje džamije, i koji su plakali kada su videli ispisane rečenice Kurana, smrskane ispred njih. Oni su bili već živi kosturi jer su izgubili po 30 kg u roku od dva meseca boravka u tom zatvoru. Iz te potpune ignorancije ovdašnje javnosti prema tako teškim zločinima ja sam se opredelila za ideju da Haški tribunal treba podržati. A pošto je Haški tribunal trpeo osnovnu kritiku da je antisrpski jer nije pokretao optužnice protiv onih koji su počinili zločine nad Srbima, ja sam se obratila Ričardu Goldstonu ličnim pismom. On mi je odgovorio u roku od 24 sata da možemo da dođemo tamo ako imamo svedoke. I mi smo otišli sa deset svedoka i to je bio trenutak kada je Haški tribunal dobio legitimitet da nije antisrpski. Do toga je meni bilo jako stalo, iako moje duboko ubeđenje nije da se našim zločinima sudi tamo, jer smatram da mi o sebi treba dosta da raspravimo. Ipak, ja i danas verujem da mi to nismo u stanju, prosto iz narativnih razloga.

U Haškom tribunalu postoji jedan drugi kolosek istorije koja se priča na onaj način na koji Marina Blagojević smatra da ne treba da se priča, da bi došlo do pomirenja. Imam utisak da Haški tribunal selektivno i kauzalno priča istoriju koju želi da ispriča, a da pri tom sve patnje ljudi koje mi vidimo tamo ostaju samo sredstvo dokazivanja neke opšte istine Haškog tribunala. Ja sam tamo boravila jako često i mislim da treba promeniti mnogo toga u Haškom tribunalu da bi to bio onaj sud kome bih ja verovala i koji će doprineti pomirenju. Kako on danas radi mislim da se to neće dogoditi. Jer strategija priče i postmodernog pristupa zločinu nije tema Haškog tribunala, zato što tribunal priča paralelnu priču koja ne ide u onom pravcu u kom smo mi razmišljali. Imala sam priliku da analiziram optužnice i tada sam shvatila da ja sebe ponovo traumatizujem kroz kontakte sa velikim brojem žrtava. Kroz moju kuću su prošle silovane žene, ljudi koji su pretrpeli najteže torture, i videla sam da i moja kćerka i ja počinjemo da bivamo potpuno nesigurne. Tada sam rešila da se vratim pravom mirovnim pokretu, odnosno mirovnim projektu,

a to je projekat u Bujanovcu. Pokušala sam da iskoristim upravo Marinine ideje o pozitivnom sećanju da bih ga prevazišla. Otišla sam u Bujanovac u vreme sukoba, kada se pucalo, kada je grad bio potpuno podeljen i prihvatila da prva uđem u jedan albanski restoran i u albanski butik i da budem neko ko je učinio nešto što nije smeo, sa stanovišta srpske zajednice. Vrlo brzo se ispostavilo da se ljudi sećaju dobrih vremena i mi smo shvatili da u susedstvu koje je tradicionalno i potpuno nezavisno od mnogih istorijskih prilika postoje mnogi elementi dodira ljudi. Susedstvo je nešto više od prijateljstva i drugarstva. Osnovali smo udruženje Albanaca, Srba i Roma koje se zove «Susedi za mir» i tako smo u naslovu dali jasan znak da mi računamo na ta pozitivna iskustva što se i pokazalo kao pun pogodak.

Lagano smo počeli da otvaramo priče konflikta ali istovremeno jačajući grupu da se suprotstavi pritiscima svojih militantnih struja pričajući tu pozitivnu priču. Tako smo u vreme sukoba u Bujanovcu stvorili jedan politikum. U trenutku kada su i jedni i drugi tvrdili da je nemoguć zajednički život naša grupa je funkcionisala i dokazivala da je ipak moguće da se zajedno sedne i planira.

Marina Blagojević je izjavila da je civilno društvo to koje treba da počne tu vrstu samoostvarujućeg proročanstva. Ja se pitam koliko je civilno društvo osposobljeno to da uradi. Dovedi ljude jedne pored drugih i otvori njihovu priču istovremeno i umetnost i znanje. Da li mi u rukama imamo sredstva za tu vrstu metodologije i strategije? Ja mislim da ne i da je otvoreno pitanje na koji način to uraditi. U Bujanovcu sam shvatila da građani nisu konstituisani kao građani, da oni imaju apsolutno osećanje nemoći i da je to osnov nepoverenja u drugu naciju. Meni su i Albanci i Srbi rekli da nisu u pitanju jedni odnosno drugi, nego to što mi ne kontrolišemo istorijske procese i mi ne znamo ko sutra može da počne. Što se tiče moje sigurnosti, psihološke, ljudske, političke, rekla bih da ću se onog trenutka kad budem u mogućnosti da kontrolišem vertikalne strukture ovog društva i kad ispred sebe budem imala transparentnu politiku odnosno kad se budem za nju izborila, možda osećati u jednom socijalno i egzistencijalno sigurnijem prostoru.

MARIJA GAJICKI*

Kako sam odrastala u devedesetim – od sobne egzilantkinje do aktivne građanke

Rođena sam 1961. godine. Suviše kasno da bih znala šta je prava istina o Drugom svetskom ratu i Narodno Oslobođilačkoj Borbi. Nisam bila “svedok i savremenik” istorijskog NE, koje je Tito rekao Staljinu 1948. godine. Ne znam ništa ni o 1968. godini, studentskim nemirima, Hrvatskom proleću i mnogim drugim ključnim trenucima u istoriji bivše Jugoslavije. Živela sam kao i većina mojih vršnjaka i vršnjakinja u “blaženom neznanju”. Moj svet je bio podeljen na crno i belo, dobro i loše. U tom svetu je “vladalo bratstvo i jedinstvo”. Mogli ste kao u američkom snu da napređujete od dna ka vrhu, jer svi su “rođeni jednaki” i imali su “iste mogućnosti i šanse da budu zadovoljni”. Bila sam deo generacije koja je živela u “blagodetima novog samoupravnog socijalističkog sistema”, bez potrebe da postavljamo pitanja o istini, odgovornosti, pomirenju, razlozima sukoba i konflikta u prošlosti.

Onda je osamdeset i neke godine prošlog veka umro Tito. Zatim je došla 1989. godina, srušen je Berlinski zid. I ja sam postala savremenik istorije i istine, koja se “u direktnom prenosu sa TV ekrana” počela odvijati pred mojim očima. Neki glasovi, povišenih tonova, objašnjavali su zašto je potrebno ratovati, ubijati druge, osvajati “vekovna ognjišta i raskopavati grobove davno umrlih”. Mnogi su govorili o tome da je konačno došao trenutak kada se može govoriti PRAVA ISTINA o nepravdama pro-šlosti i zabludama prethodnih generacija, koje su bile žrtve velikih svetskih zavera.

Nisam razumela o čemu govore ti uzrujani glasovi, i lica koja se unose sa TV ekrana u moje lice i viču da je “kucnuo čas da se ispravi vekovna nepravda”. Moja prva reakcija je bila da se povučem u sebe, zatvorim u sobu, i postanem egzilantkinja u sopstvenoj zemlji. Mislila sam neće dugo trajati, ako budem zaštićena zidovima sopstvene sobe, neće me povrediti. Nadala sam se da je moguće biti pasivan i nem posmatrač, da je moguće daljinskim upravljačem promeniti TV kanal i da će se

slika koja me plaši nestati. Međutim, slike su počele da se umnožavaju, više nije bilo moguće “isključiti se”, jer one su bile svuda oko mene, soba više nije bila egzil. Nije bilo moguće pobeći od stvarnosti, od suočavanja sa istinom. Moj brat je bio mobilisan. Vratio se jednog dana, i nikada nije pričao o onome što je video i o događajima u kojima je učestvovao. Vratio se i ušao u sopstveni egzil ćutanja. Ja sam odlučila da izađem iz svog sobnog egzila. Odlučila sam da se suočim sa istinom, odlučila sam da odrastem. Svaki dan odrastanja, bio je bolan: prvi odlazak u potpuno porušeni Vukovar, zatim u Sarajevo, u Zagreb, prvi susreti sa onima koji su videli i preživeli sve strahote razaranja i ubijanja.... Moj svet je postao košmar, u kojem su i dalje neki glasovi sa novim jačinama svet delili na “našu i njihovu istinu”, u kojem su ljudi bili samo “žrtve ili krivci”, u kojem ste mogli biti samo patriota ili izdajica. Opet je neko pokušavao da ISTINI da samo jednu boju: crnu ili belu. A, ona je bila svih boja, i u sebi je imala sve tonove zavisno od “otvorenosti nečijeg uma” i spremnosti da se suoči sa svim posledicama koje ISTINA može da izazove, ukoliko se nađete u epicentru njenog nastajanja.

Moj um i moje širom otvorene oči, konačno su se suočile sa ISTINOM onog trenutka kada je pala prva bomba i porušila 1. aprila 1999. godine najstariji novosadski most. Kada sam sa prijateljima i kolegama novinarima poslala prve razglednice sa fotografijama porušenih novosadskih mostova (ukupno tri mosta preko najveće evropske reke – Dunava) na hiljade adresa u svet, shvatila sam da sam konačno prestala da budem sobna egzilantkinja. Odrasla sam i postala aktivna građanka. Danas hodam širom otvorenih očiju, osećam strah, bol, nepravdu, nerazumevanje, tugu i gorčinu, ali nastavljam da hodam jer verujem u **BUĐUĆNOST BEZ GRANICA i PREDRASUDA**.

* »Vojvođanka« - Regionalna ženska inicijativa, Novi Sad, Vojvodina-Srbija. E-mail: gajickim@Eunet.yu

DR BRANISLAVA KNEŽIĆ*

Istina i pomirenje: Analiza slučaja – mogući put razumijevanja

Rizikujem da zadatu temu poduprem sa primjerima, koji govore o nekim našim specifičnostima rata, praštanja i pomirenja. Niko ne može pobrojati tragične događaje, koji opominju i satiru a zapravo prozivaju odgovornost čovjekovog postajanja. Kroz pojedinačne slučajeve želim da ukažem na probleme - ličnih stradanja, mješovitih brakova i rodbinskih odnosa u vremenu, kada je gotovo sve bilo, protiv uljuđenog razgovora.

Da mir nije samo odsustvo rata govore i ova dva meni najbolje poznata ili bolje reći dva slučaja koja su me duboko uzdrmala. Priče je teško slušati i razumjeti. Prema njima se ne može ostati ravne duše. Upućuju na događaje i sudbine pojedinaca gdje su ožiljci duboki i gdje je model pomirenja najteže pronaći.

Prvi primjer govori o čovjeku, koji je rođen kao posmrče 1941 godine iz mješovitog braka, u Hercegovini. Njegovog oca ubio je rođeni brat njegove majke. Ovaj čovjek, ne samo što, nije upoznao oca nego mu ni za grob nikad nije saznao. On je ranjen životom i prije rođenja. Svoj gubitak i žig nije mogao upakovati u poslijeratnu, za neke spasonosnu formulu-bratstva i jedinstva. Okovan svojom prošlošću on nije uspio preboliti ono što se u njemu taložilo cijelog života nego su potiskivana osjećanja, kao rijeka ponornica, izbila početkom devedesetih, kada je njegova kćerka zasnivala mješoviti brak. Kad je sjećanje duže od života (prve priče koje je čuo u djetinjstvu od rođaka i komšija odnosile su se na "nepravdu" učinjenu njemu i njegovoj porodici od bližnjega, a prate ga i danas) onda pomirenja nema na silu ni kada su u pitanju nedužni (u ovom slučaju zet i unučad).

Drugi primjer odnosi se na događaj koji se dogodio početkom devedesetih u jednom selu u blizini Drniša. Brat od tetke ubio je brata druge nacionalnosti kako bi dokazao "privrženost i ljubav" prema svom narodu. Ljubav se tih godina, često, dokazivala

mržnjom i nasiljem prema onima od kojih se najmanje razlikujemo. Da ubistvo brata od brata nije čin kome ističe "rok trajanja" već bezumni izbor svjedoči i ovaj slučaj.

Rat se među državama i narodima završio ali rat u ovoj porodici traje i danas. Rođeni brat ubijenog ne usuđuje se vratiti u svoj zavičaj, odakle je izbjegao u toku rata, iako su se mnogi suseljeni već vratili, jer se plaši rođaka a ne Vlasti. Između ovih rođaka zjapi ponor, koji se teško može premostiti, u kome niko nikoga ne može da razumije.

Ukazuju li ovi primjeri da je pomirenje sa "svojima", kao i sa sobom, najteže zametešeljstvo? Slučajevi u porodici su komplikovaniji od ostalih, samim tim jače opominju da se ne smije i ne treba bježati od istine, jer je, da parafraziram našeg Nobelovca, zarazna i razorna moć laži.

Utuvljena veza bolesti i ludila u uskovitlanoj društvenoj stvarnosti obično želi smrt drugome, a istina je, po pravilu, negdje drugdje. Svake vojne su krvave a naše najkrvavije – rat je više životinjski nego ljudski posao, iako se uvjeravam da bar to nije tačno. Na djelu su bila, kao što se vidi, nedjela i rana zadobijena od najbližega nikada sasvim ne zacijeli. I bojim se, da ništa tako ne može da prožme i dotakne do dna i dušu i pamet kao ti "rođački darovi". A takvi usudi i stradanja su žalosno svjedočanstvo vremena i ne(prilika) u kojima i pravo imenovanje, onog što se događalo, predstavlja problem. Ko može da zamisli šta je sve u dušama posmrčadi i majki zaključano, zakovano, zarđalo i zapečaćeno? Kako njima pružiti ruku pomirenja, pitam se, jer da podsjetim, emocionalni prišt može da bude daleko jači od racionalnog. One koje bi nazvala neuobičajenom riječju-nazlobrzi su, po pravilu, vođeni i zaslijepljeni mržnjom političkih maloumnika ili plitkoumnika, a i narod koji sve zna, kaže da, nema većeg zla od zle pameti. A nije li starija vjera u dobročinstvo? Zar osveta samo, i uvijek, ne rađa više mržnje? Nadati se da će i tom našem balkanskom nesvitanju doći kraj i da

* Naučni saradnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja i članica Viktimološkog društva Srbije. E-mail: knezic@beotel.yu

će ova dva primjera, koja se srećom ne tiču moje kože a koja na nesreću nisu usamljena, poslužiti kao moja podrška i dobra volja pročišćenju zadivljalih i krvlju opranih naših vrleti i zabiti.

Jasno je da sam ja ovdje, da podijelim vaše ili ti naše zajedničko uvjerenje da nas istina i pomirenje uzda i okreće ka novim vidicima. I suviše je reći da pomirenje unosi ljudskost pa time i Božiju svjetlost među sluđenim ljudima. Uostalom našim činom, i ne samo našim, pokušavamo da vaskrsavamo ljudsku pravdu a stradalnici ili na pravdi stradali pravednici su, kao i obično, Božiji pripadnici.

Istina i pomirenje su procesi praćeni najdubljim iskušenjima i potrebama, uz koje se vezuje zebnja ali i nada. Navedenim primjerima, prepunim bola, tuge, strepnje i nesreće, dodajem slučajeve koji su poziv na put do istine i pomirenja.

Da praštanje i pomirenje nisu potrošene riječi govori i priča koju je Dušan Kecmanović, poznati psihijatar iz Sarajeva na radu u Sidneju, objavio u listu *Danas* 9.-10. novembra 2002. pod naslovom "Janjina sreća". I ovaj slučaj svjedoči o ljudskom stradanju u posljednjim balkanskim sukobima, posebno "ojačan" gorčinom i mukama porodičnog "nerazumijevanja" uslijed mješovitog braka. Naime, Janju je rat zatekao u Bosni, gdje je živjela sretno u mješovitom braku. Predosjećajući strahote rata napustila je, sa dvogodišnjim sinom, muža i otišla u Vojvodinu gdje joj je "vrlo brzo postalo jasno da nije dobrodošla". I ona se ubrzo uputila u Benkovac, gdje su joj živjeli roditelji i mnogobrojna rodbina. Međutim ni tamo, gdje je očekivala zaštitu, nije bila zaštićena jer je njeno dijete bilo polu- Hrvat polu- Srbin. Sve većem broju sunarodnika smetalo je njeno prisustvo što su iskazivali i ozbiljnim prijetnjama ako ne napusti roditeljski dom. Ono što je više zabolilo, i što je manje razumljivo, bilo je što je njeni roditelji, sestre i brat nisu zaštitili nego joj je otac jedne večeri saopštio da mora da napusti kuću zarad "opstanka cijele porodice, njenih sestara, brata, ostale unučadi. Janja se skamenila. Pred njom je zjapio bezizlaz. Niti je znala gdje da ide, niti je imala sredstava da bilo gdje ide".

Janja je otišla sa sinom u Knin gdje se zaposlila ali je veoma brzo u toku "Oluje" došla u Beograd, odakle je sa drugim mužem otišla u Australiju. "Po dolasku u Sidnej, prvi put poslije dugog vremena osjetila je olakšanje, neku vrstu duševnog smirenja". Nedugo poslije njenog dolaska u Australiju Janju su zvali otac, brat i sestre iz Beograda jer su jedini spas od svog izbjegličkog života poslije "Oluje" vidjeli u emigriranju. Došli su u Sidnej, zahvaljujući Janjinoj pomoći i njoj se "činilo prirodno - ili je to bila njena velika želja - da živi blizu, što bliže svojim". I njen prvi suprug je pronašao telefonom iz Švedske, gdje živi sa svojom drugom ženom, Hrvaticom. Ni on ne pomišlja da se vrati u Bosnu.

Bilo kako bilo, ona stara u narodu ponikla mudrost – "krv nije voda" i u Janjinoj priči ima svoju punu potvrdu. Ne mogu odoliti ni zapitanosti - da li je odlazak sa mjesta gdje su se događale sve tragedije, stradanja i sukobi pomogao Janji da lakše oprostí svojoj porodici? Ili je bliža istini ona poznata pjesnikova (Njegoševa) – "iza tuge bistrija je duša"? Mračnim i turobnim primjerima, kako iz porodičnog okruženja tako i onima kojima se "otkopavaju nepravde" iz prošlosti valja dodati i svetlije primjere, iz kojih isijava nada u pomirenje. Riječi koje slijede treba čuti, jer nose nadu u sebi i vode u budućnost, a upućene su od dvije mlade djevojke iz Zagreba, koje su prethodno provele tri dana u Beogradu.¹ Ova elektronska poruka tzv. »internet generacije« je dokaz da je moguć ljudskiji život na prostorima bivše nam domovine i da normalnost u obliku srodne kulture i umjetnosti liječi i pomaže da pogledamo sebe i tuđim očima. Stoga dopustimo mladima, neopterećenim strahotama prošlosti, da pokušaju da otvaraju vrata suživota koja su im »drugi« bez njihovog odobrenja zatvorili pred nosom:

...priče koje smo iznosile ovih dana o našim doživljajima u Beogradu nailazile su na svakojake reakcije, neki se potpuno slažu sa nama a neki su pomalo skeptični. Mislim da je potrebno to doživjeti u živo da bi čovjek sam dokučio kako je ovaj rat bio strašan, i kako nam ni u kom smislu nije bio potreban, kao da je sve ove godine između nas bila spuštana željezna zavjesa i bili smo u nemo-gućnosti doprijeti jedni do drugih a tako smo silno htjeli, tako da smo si na neki način postali nešto egzotično i nedodirljivo. A u stvari svi smo u svojoj nutrini normalni mladi ljudi koji traže svoje srodne duše, istomišljenike. Ljude koji su spremni voljeti na sve moguće načine i onda kada je bilo javno zabranjivano i gledano poput izdaje, da sam ih slušala izdala bi samu sebe jer prvenstveno volim dobre ljude, a vi svi koje sam tamo upoznala jeste dobri ljudi. I ovo iskustvo će mi ostati urezano do kraja života jer se ne sjećam kad sam bila tako iskreno sretna i slobodna, bez ikakvih okova oko sebe i pogleda tipa »tko su sad one i šta ovdje rade«?

1 Treba istaći da je njihov najveći san i želja u proteklih deset godina bio da pređu granicu, koju su političari, po njihovim riječima, učinili dalekom kao da je Kina a ne Hrvatska i Srbija.

MR JELENA TOŠIĆ*

Koji model istine i pomirenja odgovara bivšoj Jugoslaviji? Razmišljanja na osnovu završne panel diskusije¹

Rad predstavlja sistematski osvrt na završnu panel diskusiju konferencije “Koji model istine i pomirenja odgovara bivšoj Jugoslaviji?” Na osnovu sekvencijalne i hijerarhijske analize argumentativne strukture diskusije autorka analizira ključne dimenzije u okviru kojih se odvija ekspertski diskurs na temu istine i pomirenja završne panel diskusije. Na osnovu tačaka konsenzusa autorka teži da skicira percepciju procesa istine i pomirenja koji se razvio u završnoj panel diskusiji.

Ključne reči: diskurs, dimenzija, konsenzus/discencija, realizam, umrežavanje, resursi

Uvod

Panel diskusija koja sebi postavlja za cilj da sistematično sakupi i formuliše ključne ideje u okviru traganja za adekvatnim modelom istine i pomirenja za bivšu Jugoslaviju je u osnovi vrlo težak i ambiciozan poduhvat. Samim tim on zaslužuje posebno interesovanje i pažnju. U ovom tekstu želim da iznesem nekoliko mojih razmišljanja na osnovu detaljnog posmatranja transkripta završne panel diskusije.

Završna diskusija se može posmatrati na razne načine. Sa jedne strane, težište se može staviti na zaključke koji doprinose jasnijoj i konkretnijoj predstavi o adekvatnom modelu istine i pomirenja za region bivše Jugoslavije. Cilj ovog pristupa, koji je korišćen za vreme same diskusije, je dakle sistematizacija, potraga za konsenzusom i adekvat-

nim modelom.

Druga vrsta pristupa diskusiji, koju ja želim primeniti u ovom kratkom komentaru, usmerena je kako na tačke konsenzusa, tako i na tačke razilaženja učesnika diskusije. Ovaj osvrt na završnu panel diskusiju nema ambiciju da bude kompletan u smislu uzimanja u obzir svih, u okviru diskusije spomenutih, tema, već stavlja sebi za cilj da ukaže na ključne dimenzije između čijih polova se diskusija takoreći odvija i razvija. Kao krajnji rezultat može se smatrati neka vrsta “skice” ekspertskog diskursa o procesu istine i pomirenja. Ovakva analiza ekspertskog diskursa je interesantna sama po sebi, ali bi se, u sklopu daljeg razmatranja, takođe, mogla porediti sa analizama javnog diskursa o pojmu istine, pomirenja i suočavanju sa prošlošću, ili pak medijskom slikom ove tematike, kao i analizama donatorskih strategija u regionu.

Čitajući transkript diskusije imala sam jak utisak da je ona u znaku ambivalentnosti, stalno se krećući između polova svega nekoliko ključnih dimenzija. Upravo te ključne dimenzije grade jednu “životnu” i realnu sliku shvatanja pojmova istine i pomirenja, koja je dinamična i često paradoksalna. U ovome što sledi pokušaću da, istovremeno sekvencijalno (prateći prirodan hronološki tok diskusije) i sistematično/hijerarhijski (posmatrajući međudnose dimenzija), dam prikaz završne panel diskusije i u njoj sadržanih ključnih dimenzija. Dimenzije koje ću diskutovati često se međusobno preklapaju i/ili proizilaze jedna iz druge.

U ovom prikazu ću svesno izostaviti neke teme koje se u nekoliko navrata “upisuju” u i kao da “preplavljuju” tok diskusije, za koje smatram da nemaju suštinske veze sa ključnim dimenzijama završne panel diskusije o istini i pomirenju. To su, pre svega, pitanje odnosa prema Haškom Tribunalu i pitanje ingerencija državne Komisije za istinu i pomirenje.

Takođe bih želela spomenuti opažanje da su u

* Austrian Academy of Sciences, Commission for Social Anthropology Research Fund - Wittgenstein 2000. E-mail: Jelena.Tosic@oeaw.ac.at

¹ Moderatorica završne panel diskusije bila je dr Marina Blagojević, koja je ujedno, na osnovu dvodnevnog diskusije, iznela okvir modela procesa istine i pomirenja.

završnoj panel diskusiji, nezavisno od njihove objektivno veće zastupljenosti, pre svega žene davale konstruktivne komentare koji su direktno doprinosili daljem toku diskusije.

Dimenzije

Realizam - idealizam

Ova dimenzija biva uvedena u diskusiju od strane moderatorke kao osnovni uslov deblokade procesa pomirenja. Treba naglasiti da u toku diskusije ne dolazi do razilaženja povodom primarnosti realističnog pristupa, ali se pojmovi realizam/idealizam u nekoliko navrata koriste za karakterizaciju tuđih stavova. Pojam realizma se pre svega odnosi na karakterizaciju istine i pomirenja kao jednog veoma kompleksnog, dugoročnog procesa, koji u hodu može “proizvoditi kontraefekte i nailazi na granice u pravnom sistemu”. U hijerarhijskom smislu ova dimenzija se može smatrati primarnom i najopštijom jer iz nje proizilaze neke od ostalih dimenzija. Tako je u dimenziji realizam - idealizam sadržana i sledeća ključna dimenzija – ciljno određenje nasuprot procesualnom karakteru istine i pomirenja.

Rezultat/cilj - proces

U smislu rasterećenja diskusije od uobičajenog i isuviše idealistički nadahnutog pitanja o definiciji sadržaja konačnog cilja i rezultata – jednoznačnim određivanjem toga šta je to istina i kako treba da izgleda pomirenje – ne instistira se na konačnom definisanju rezultata/cilja već se oni izjednačavaju sa pojmom procesa. Po rečima moderatorke, “sam proces je već velikim delom ostvarivanje cilja”. Ponovo, u smislu naglašavanja realizma, istina se samo okvirno definiše, kao kompleksna i kao jedan minimum zajedničkog (konsenzus), “sastavljena od činjenica, ali nesvodiva na iste”. U početku diskusije može se primetiti da u okviru ove dimenzije vlada konsenzus. To znači da karakter procesualnosti biva opšte prihvaćen i da se ne preduzimaju pokušaji definisanja istine i pomirenja kao nečeg statičnog i unapred datog.

U kasnijoj fazi diskusije u okviru ove dimenzije, insistiranje na definisanju ciljeva i zadataka naizgled stoji nasuprot stavu da se “proces ne može tako jednoznačno ciljno odrediti”. Ova tačka razilaženja se u daljem toku diskusije konstruktivno razrešava i pretvara u konsenzus uvođenjem jedne nove dimenzije - kontrolisanosti i spontanosti.

Kontrolisanost - spontanost

Ova nova bitna dimenzija bliže određuje sam pojam istine i pomirenja kao procesa. Proces istine i pomirenja

se naime dešava “stihijski” i ne može se kontrolisati, “što je zajedničko za mnoge aspekte postmodernih društava”. U skladu sa zahtevom za realističnost pristupa istini i pomirenju ovaj stav naglašava svest o tome da se samo donekle može uticati na proces istine i pomirenja, koji će se nezavisno od mirovnog aktivizma spontano odvijati sam od sebe.

Pobliže određujući karakter procesualnosti istine i pomirenja ova dimenzija doprinosi stvaranju, po meni najbitnijeg, konsenzusa među diskutantkinjama, i to na sledeći način - sa jedne strane se naglašava i prihvata potreba za definisanjem kratkoročnih i dugoročnih ciljeva, dok se sa druge strane istovremeno prihvata činjenica spontanosti i “stihijskog” karaktera procesa istine i pomirenja, t.j. nemogućnosti da se on u potpunosti kontroliše i odredi.

Sam kraj diskusije je u znaku spontanosti i kroz jedan pozitivan primer iz Hrvatske ističe “prirodne” t.j. spontane ljudske potencijale za pomirenje.

Novi resursi - postojeći resursi

Tačka razilaženja u okviru ove dimenzije ispostavlja se kao veoma važna jer uvodi novu temu koja postaje jedna od najčešće diskutovanih tema panel diskusije – edukacija. Stav da se treba osloniti na postojeće resurse u smislu već senzibiliziranih i edukovanih stručnjaka (primer – učesnici konferencije), suprotstavlja se mišljenje da takvi ljudi još ne postoje, t.j. da nisu do kraja “formirani” i da ih tek treba edukovati.

Ubrzo potom težište se ponovno vraća na naglašavanje postojećih resursa (mirovne radionice, radionice o nenasilnoj komunikaciji, grupa Most) koje pak treba sistematično sagledati i prepoznati. U sklopu ovog stava javlja se i sledeća nova dimenzija - individualno delovanje - umrežavanje/holizam.

Individualno delovanje - umrežavanje/holizam

Umrežavanje nailazi na opšti konsenzus među diskutantkinjama, ali i otvara nove, i donekle neo-čekivane, teme.

U sklopu ove dimenzije biva istaknuto do sada manjkavo umrežavanje nevladinog sektora sa drugim segmentima društva – institucijama sistema, političkim strankama i medijima. Ovaj komentar dovodi pojam umrežavanja na jedan holistički, t.j. opšte društveni nivo, implicirajući da celokupno društvo mora zajednički delovati u cilju sprovođenja procesa istine i pomirenja. U tom smislu značaj “klasičnog” pitanja za adekvatnim ličnostima kao nosiocima procesa istine i pomirenja u okviru postojećih i potencijalnih komisija za istinu i pomirenje, “bledi” u korist, po meni mnogo bitnijeg, naglašavanja odgovornosti celokupnog društva kao nosioca ovog procesa.

Koji model istine i pomirenja odgovara bivšoj Jugoslaviji? Razmišljanja na osnovu završne panel diskusije

Iz dimenzije individualnog delovanja - umrežavanja proizilazi i bitna tačka naglašavanja zajedničkih ciljeva i zadataka, t.j. zajedničke svesti u nevladinom sektoru, nasuprot, za sada čestoj, predstavi i praksi sprovođenja izolovanih projekata od strane pojedinačnih nevladinih organizacija.

Usamljeni ali smeli stav jedne diskutantkinje koji eksplicitno proizilazi iz pominjanja umrežavanja naizgled neočekivano i kritički tematizuje "loptanje" i rivalitet u nevladinom sektoru. Ovim komentarom umrežavanje dobija jednu dodatnu i veoma važnu funkciju - razrešenja i umanjenja rivaliteta i konkurencije u cilju opšte dobrobiti kako za nevladin sektor tako i za društvo u celini.

Aktivni pristup - pasivni pristup

Ova po meni možda najinteresantnija dimenzija, koja se odnosi na sam pristup procesu istine i pomirenja, ne nailazi na veliku rezonancu u diskusiji. Ipak ona oslikava dve bitne i suprotstavljene pozicije. Jedna implicira pasivnost u odnosu na stav stanovništva prema istini i pomirenju u smislu da se "ne može miriti niko ko možda i neće da se miri". Ovaj stav kritikuje mirovni aktivizam koji često "ima agresivan ton prema onome ko u stvari ne želi da se miri". Druga pozicija postulira da proces istine i pomirenja upravo znači "formiranje potrebe" u stanovništvu za suočavanje sa sopstvenom prošlošću i preuzimanjem odgovornosti za zločine počinjene u ime sopstvenog naroda. Ona samim tim zauzima aktivan odnos prema stavovima građana i teži ih promeniti.

U okviru ove dimenzije, t.j. pre svega aktivnog pristupa građanima i javnom/svakodnevnom diskursu o istini i pomirenju, takođe se može posmatrati, u nekoliko navrata spomenuta, potreba za naglašavanjem "pozitivne/bele istorije". Ona se odnosi na isticanje dugogodišnjeg uspešnog i harmoničnog zajedničkog života u etnički mešovitim sredinama bivše Jugoslavije, naspram stavljanja težišta isključivo na negativnu istoriju u smislu počinjenih zločina.

"Umereni" volonterizam - novac kao preduslov

Tema finansijskih preduslova mirovnog aktivizma i sprovođenja procesa istine i pomirenja se provlači gotovo kroz celokupnu diskusiju. Ona najpre i najočitije proizilazi iz teme edukacije i ekspertskog znanja. Iz kritičkog stava da se to znanje "jako skupo prodaje" proizilazi zahtev da se mirovni sektor oslobodi zahteva za samoo-drživošću. Iz ove pozicije jasno se izvodi (ne obavezno i odobrava) da proces istine i pomirenja u velikoj meri zavisi od finansijskih preduslova i da drugačije "nije moguće".

Dopunu ovog naglašavanja značaja finansijskih preduslova predstavlja i ukazivanje od strane jedne dis-

kutantkinje na to da materijalna osnova procesa istine i pomirenja značajno zavisi od donatorskih strategija u regionu. Činjenica da je u datom trenutku istina i pomirenje "trendovska priča" i da ona za tri do pet godina možda više neće biti u fokusu donatora, može imati jako negativne posledice po proces istine i pomirenja, koji je po svojoj prirodi dugoročan i kompleksan.

U korist argumenta da značaj materijalnih resursa ne treba potcenjivati govori i sledeća tvrdnja, koja se odnosi ne samo na nevladin sektor, već na opšti društveni plan - umanjenje ekonomske krize u društvima bivše Jugoslavije će biti automatski podstrek procesu istine i pomirenja. U smislu toga da je "teško pretpostaviti da u siromaštvu može da poraste tolerancija" ne treba zane-mariti činjenicu da "normalnost leži".

Sa druge strane, bez osporavanja značaja i kompleksnosti finansijskih preduslova, alternativni stav predlaže da se proces istine i pomirenja "izdigne iznad problema novca". Kritički se izjašnjavajući o shvatanju procesa istine i pomirenja kao "projekta" za koji je potrebno naći novčana sredstva, ovaj stav ističe primarnost istine i pomirenja u odnosu na novčane preduslove. On apeluje na sopstvenu odgovornost aktivista nevladinog sektora i građana, kao i na njihovu odgovornost prema budućim generacijama. Bivajući i odobran i osporavan, ovaj, kako bih ga rado nazvala, "umereni volonterizam" istovremeno biva između ostalog i šaljivo okarakterisan kao "povratak ka idealizmu".

Tačke konsenzusa – skica procesa istine i pomirenja

Na kraju ovog kratkog prikaza strukture završne panel diskusije želela bih da skiciram proces istine i pomirenja na osnovu najbitnijih tačaka konsenzusa učesnika diskusije.

Realističan pristup istini i pomirenju:

Istina i pomirenje su proces, koji se ne može sasvim kontrolisati, ali se može bliže odrediti u smislu kratkoročnih/dugoročnih ciljeva.

2 U zapisniku sa završne panel diskusije ciljevi su definisani na sledeći način. Kao kratkoročni ciljevi definisani su: koordiniran nastavak razgovora po principu koncentričnih krugova na lokalnom nivou (VDS bi moglo da preuzme ulogu koordinacije), baza podataka o organizacijama-potencijalnim učesnicima group hearings-a, baza podataka relevantnih pisanih materijala, edukacija za vođenje lokalnih procesa istine i pomirenja, konferencija o iskustvima i delovanje na obrazovne institucije-školske programe. Kao dugoročni ciljevi definisani su: traženje modela, komisije/tribunali istine i pomirenja i Balkanske mirovne studije.

Koji model istine i pomirenja odgovara bivšoj Jugoslaviji? Razmišljanja na osnovu završne panel diskusije

Interesantno je da pojam realizma deluje integrativno jer spaja naizgled suprotstavljena viđenja procesa istine i pomirenja. Oba stava - naglašavanje potrebe za definicijom konkretnih ciljeva, ali takođe i isticanje da proces istine i pomirenja nikad neće biti moguće u potpunosti kontrolisati i definisati, su zapravo dva bitna elementa istog, t.j. realističnog pristupa ovom procesu. Razlikovanje i imenovanje kratkoročnih i dugoročnih ciljeva u toku same diskusije značajno doprinosi realističnom pristupu procesu istine i pomirenja i njegovoj operacionalizaciji².

Umrežavanje/holizam:

Umrežavanje i zajedničko delovanje, koje se odnosi kako na nevladin sektor tako i na druge segmente društva (državu, medije, političke činioce, itd.) je ključni aspekt procesa istine i pomirenja, jer ovaj proces mora biti sproveden od strane društva u celini a ne samo pojedinačnih elemenata društva.

U tom smislu je primarno podsticanje javne rasprave u svim segmentima društva, jer je ona preduslov za svako dalje delovanje, kao npr. u obliku formiranja konkretnih instrumenata, akcija i komisija za istinu i pomirenje

Kombinovanje postojećih i novih resursa:

Priznavanje značaja, korišćenje i sistematsko sagledavanje postojećih resursa u toku procesa istine i pomirenja mora biti kombinovano sa kontinuiranim stvaranjem novih resursa.

Postojeće resurse predstavljaju pre svega edukovani eksperti, iskustvo sa mirovnih projekata i postojeće baze podataka i materijala, dok se novi resursi odnose na usmereniju i celovitiju edukaciju i kompletiranje baza podataka. Nakon prvobitnog razilaženja oko kvaliteta postojećih resursa dolazi do konsenzusa da ne treba umanjivati njihov značaj, već ih kombinovati sa novim resursima, kako bi se maksimalno iskoristio postojeći potencijal i ne bi izgubilo na vremenu.

Problematičnost finansijskih preduslova kao faktora u procesu istine i pomirenja:

Iako ne postoji konsenzus u pogledu finansijskih preduslova kao jednog od ključnih faktora u procesu istine i pomirenja, učesnici završne panel diskusije generalno zauzimaju kritički stav prema njima kao potencijalnom problemu za nesmetano odvijanje ovog procesa.

Nezavisno od toga da li se radi o kritici prenaplašavanja finansijskih preduslova procesa istine i pomirenja u nevladinom sektoru, ili pak kritici dona-

torskih zahteva sa samoodrživošću mirovnog sektora, i konačno bojazni zbog toga što je istina i pomirenje za donatore relativno kratkoročna "trendovska priča", učesnice konferencije mahom smatraju finansijski aspekt problematičnim i samim tim smetnjom za proces istine i pomirenja.

Jelena Tošić, MA
Austrian Academy of Sciences
Commission for Social Anthropology
Research Fund - Wittgenstein 2000

Which Model of Truth and Reconciliation applies to former Yugoslavia?
Some thoughts on the closing panel discussion

This paper represents a reflection on the final panel discussion of the conference "Which Model of Truth and Reconciliation applies to ex-Yugoslavia?". By the means of sequential and hierarchical analysis of the argumentative structure of the discussion, the author «extracts» key dimensions of the expert discourse on truth and reconciliation using the case of the mentioned panel discussion. By identifying the points of consensus the author seeks to describe the notion of truth and reconciliation as it emerged in the closing panel discussion of the conference.

Gerry Johnstone

Restorative Justice Ideas, Values, Debates

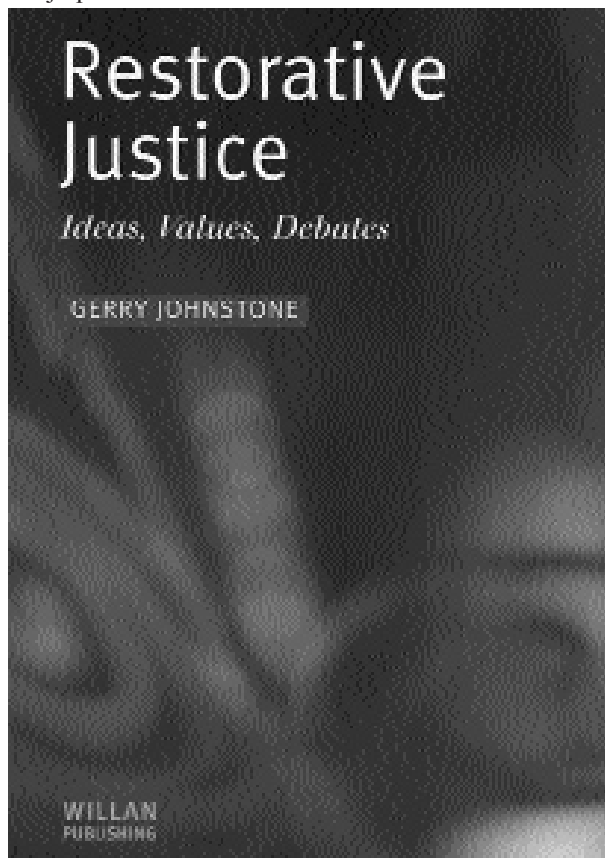
Willan Publishing, Devon, U.K., 2002,
str.190

Tokom protekle dve decenije tradicionalni retributivni sistem društvenog reagovanja na kriminalitet našao se na udaru kritike. Dovodeći u pitanje efikasnost mehanizama krivičnog sistema (u smislu preventivnog delovanja), kritičari su ukazali i na neadekvatan položaj žrtve, tj. oštećenog u krivičnom postupku, ali i na pitanje u kojoj meri, posmatrano s aspekta društvene zajednice, pravda biva zadovoljena putem klasične krivične procedure. Na takvim osnovama, a u želji da se iznađe efikasniji i manje destruktivan odgovor na kriminalitet, došlo je do razvoja, odnosno redefinisavanja ideje restorativne pravde (restorative justice), i to prvo kao praktičnog, a potom kao teorijskog koncepta. Polazna premisa ovog modela je da krivično delo ne predstavlja primarno kršenje pravne norme, već konflikt između pripadnika društvene zajednice, koji oni sami treba da razreše. Suština društvene reakcije je u tome da učinilac shvati šta je uradio, da prihvati odgovornost za nastupele posledice i da ih sam «popravi». O načinu popravljavanja štete nastale izvršenjem krivičnog dela, učinilac, žrtva i članovi njihove zajednice trebalo bi da postignu konsenzus putem neformalnog, konstruktivnog dijaloga, u kome treća, neutralna strana posreduje (posrednik, medijator). Jedna od glavnih karakteristika ovakvog načina reagovanja na kriminalitet je da se daleko više pažnje poklanja žrtvi, njenim potrebama, osećanjima, stavovima. U tom smislu, osnovni principi na kojima se bazira koncept restorativne pravde jesu saradnja, razumevanje, poštovanje, restitucija, reintegracija i pomirenje. Ovako postavljen koncept našao je svoje mesto u obimnoj kriminološkoj, penološkoj, viktimološkoj i krivičnopravnoj (stranoj) literaturi, analizama i raspravama, čemu je značajan doprinos dao i autor knjige *Restorative Justice: Ideas, Values, Debates*, Gerry Johnstone.

U savremenoj svetskoj literaturi pojam restorativne pravde definiše se na različite načine, dobijajući različita značenja i modele, nalazeći svoju primenu u različitim društvenim kontekstima, što stvara izvesnu kofuziju. Upravo stoga se ova knjiga čini izuzetno dragocenom, jer predstavlja uvod u problematiku. U njoj autor

iznosi osnovne ideje, postulate, principe, karakteristike, elemente i modele restorativne pravde, kritički se osvrćući na njene prednosti i nedostatke, kao i pitanja i dileme koji ujedno mogu da predstavljaju predmet budućih analiza i razmatranja. Upravo zbog toga, ova knjiga može da bude podjednako korisna i interesantna studentima, profesorima, istraživačima, ljudima koji ovakve ili slične programe realizuju u praksi, i to kako onima koji se tek upoznaju sa ovim oblikom društvene reakcije, tako i onima koji su na izvestan način već u samoj problematici.

Knjiga se sastoji iz osam celina. Nakon uvodnog dela u kome se određuju cilj, obim i osnove rada, sledi poglavlje u kome se analiziraju osnovne ideje restorativne pravde, uz kritički osvrt na pitanja granica ovog koncepta (njegovu ograničenost), opasnosti koje se iza njega kriju, neophodnost njegove implementacije u praksi i slično. Iako se o restorativnoj pravdi intenzivnije govori tek proteklih godina, njeni koreni sežu dalje u prošlost. Naime, istorijski razvoj čovečanstva pokazuje da je ovakva ili slična praksa postojala i u predmodernim društvima, pa se postavlja pitanje da li danas govorimo o jednom potpuno novom konceptu ili redefinisanju, odnosno reviziji starog, tradicionalnog modela koji svoju primenu može da nađe u modernom

svetu, i da li se nekadašnja pravda uopšte može nazvati restorativnom. Ove dileme i mogući odgovori na njih sadržaj su trećeg dela knjige.

U četvrtom poglavlju autor se bavi položajem žrtve u okviru koncepta restorativne pravde, ukazujući na potrebu razumevanja njenog iskustva i potreba, kao i na status u klasičnom krivičnom pravnom sistemu. Pored toga, razmatraju se i pitanja restitucije, uloge žrtve u procesu rehabilitacije i socijalne reintegracije učinioca, kao i održavanja neophodnog balansa između potreba žrtve, s jedne, i zajednice, sa druge strane.

Nasuprot tome, u petom delu se analizira položaj učinioca u represivnom i restorativnom modelu društvenog reagovanja, kako bi se uočile osnovne razlike među njima i eventualno dali odgovori na neka sporna pitanja, kao što su da li koncept restorativne pravde treba posmatrati kao alternativu konvencionalnog krivičnog sistema ili kao njegov deo, ili, pak, kao alternativu tretmanu. Međutim, neophodna pretpostavka za nalaženje adekvatnih odgovora na ova ili slična pitanja, je razumevanje samog koncepta i njegove suštine kao nerepresivnog odgovora na ponašanje koje se smatra društveno opasnim i neprihvatljivim, što se razrađuje kroz šestu celinu, u kojoj se autor posebno zadržava na teoriji reintegrativne sramote John Braithwaite-a.

U sedmom poglavlju autor se fokusira na konvencionalni i restorativni model reagovanja kao dva procesa, ukazujući na osnovne razlike među njima. U ovom delu analiziraju se posredovanje između žrtve i učinioca, način dolaženja do krajnjeg cilja (razrešenja konflikta) i uloga zajednice u tom procesu. U poslednjem poglavlju,

ukazuje se na budućnost restorativne pravde, na moguće pravce daljeg razvoja ovog modela i njegove implementacije, kao i različite implikacije koje može da ima kako na sam pokret za restorativnu pravdu, tako i šire, na polju kaznene i društvene reakcije na kriminalitet.

Imajući sve ovo u vidu, može se zaključiti da ova knjiga ne samo da sadrži osnovne informacije u vezi sa postavljanjem predmetom, već otvara brojna pitanja i dileme za buduće rasprave i analize. Pored toga, bitno je istaći da se autor (što je na početku studije i naveo) ograničio na razmatranje koncepta restorativne pravde kao oblika društvenog reagovanja na kriminalitet. Međutim, osnovni principi ovog modela mogu podjednako da se primene i u drugim sferama života, za razrešavanje konflikata nastalih u porodici, školi, na poslu, u međunarodnim mirovnim misijama, u telima poput Komisije za istinu i pomirenje u Južnoj Africi i slično. Zbog toga ova knjiga može da posluži i nama kao dragocen izvor saznanja i dobar osnov u daljem procesu iznalaženja odgovarajućeg modela istine i pomirenja koji bi mogao da se primeni na prostoru bivše Jugoslavije.

Mr Sanja Čopić

Međunarodna konferencija: Balkan u susret pomirenju - Nemačko-francusko prijateljstvo kao model pomirenja za države Balkana

(Beograd, 24-25 oktobar 2002)

Fondacija Konrad Adenauer iz Beograda i Fondacija Robert Schuman iz Pariza organizovale su 24 i 25. oktobra u Beogradu međunarodnu konferenciju "Balkan u susret pomirenju - Nemačko-francusko prijateljstvo kao model pomirenja za države Balkana." Ova konferencija imala je za cilj da na modelu francusko-nemačkog prijateljstva predoči mogućnosti saradnje i pruži moguća rešenja za kvalitetan zajednički život zemalja jugoistočne Evrope. Gosti iz Nemačke i Francuske zajedno sa stručnjacima iz bivših jugoslovenskih Republika su govorili o značaju međudržavne

saradnje, o ulozi pojedinaca, institucija i vladinog sektora u procesu pomirenja, kao i o aktuelnom stanju i pitanju budućnosti.

Rad konferencije je bio organizovan kroz četiri tematske sesije: Vrednosti evropske integracije, Izgradnja uzajamnog poverenja, Postupci u procesu pomirenja i Pomirenje na prostoru bivše Jugoslavije.

Konferenciju je otvorio Nj. E. Gabriel Keller, ambasador Republike Francuske u SR Jugoslaviji i Nj. E. Kurt Leonberger, ambasador SR Nemačke u Jugoslaviji. U svojim izlaganjima oni su ukazali da su Nemačka i Francuska od 1914. godine do 1999. godine zajedno prešle dug put. Njihovo neprijateljstvo je trajalo gotovo sto godina i bilo izvor tri velika rata od toga dva svetska. Došlo je do užasnog krvoprolića, strahota i devastacije, a na kraju do samorušenja Evrope i njene propasti kao svetske sile. Uprkos svemu, pobednica Francuska je Nemcima pružila ruku pomirenja, a oni su je prihvatili. Izlagači smatraju da njihovo iskustvo može da posluži drugima da izgrade svoj sopstveni put ka pomirenju. Uspelo izmirenje između Nemačke i Francuske

označava prelomnu tačku u evropskoj integraciji. Nj. E. Kurt Leonberger je ukazao da pomirenje, prijateljstvo i saradnja treba da pođu od srca ljudi, naroda i vladajuće elite kroz prepoznavanje istorijske neophodnosti i perspektive, sadašnjosti i budućnosti. On takođe smatra da nema kolektivne krivice. Krivaca ima u svim slojevima režima i njih treba izvesti pred domaće ili međunarodne sudove.

U okviru tematske sesije Izgradnja uzajamnog poverenja izlagali su: Aleksandar Lojpur, Komisija za istinu i pomirenje SR Jugoslavije, Vehid Šehić, Forum građana Tuzle, Bosna i Hercegovina, Vesna Teršelič, Antiratna kampanja Hrvatske i Centar za mirovne studije, Hrvatska, Behlul Nasufi, potpredsednik partije za demokratsko delovanje, Centar za multikulturalno obrazovanje u Preševu, Republika Srbija, Jovan Donev, Institut za nacionalnu istoriju, BJR Makedonija, Milka Tadić-Mijović, "Monitor", Republika Crna Gora, Riza Halimi, predsednik SO Preševo, Republika Srbija.

Aleksandar Lojpur iz Komisije za istinu i pomirenje SR Jugoslavije, smatra da politička elita čuti o zločinima. Teško je poverovati da domaća javnost i građani ne znaju šta se dešavalo u Vukovaru i drugim mestima, o zločinima na Kosovu, masovnim grobnicama i drugom. On smatra da treba naći način da se ovdašnjoj javnosti predoči užasna istina o zločinima, kako bi oni osetili stid koji će dovesti do pokajanja kao osnove za trajno pomirenje.

Tokom druge tematske sesije Postupci u procesu pomirenja izlaganja su imali: Bernard Lallement, predsednik Federacije francusko-nemačke asocijacije za Evropu, Andre de Margerie, zamenik direktora, ARTE, Francuska, Prof. dr Eckart Schwerin, teološki fakultet u Rostoku, SR Nemačka, Silvo Devetak, "Iscomet", Slovenija, Božica Sedlić, predsednica evropskog doma Slavonski Brod, Hrvatska, Marko Oršolić, Internacionalni multireligijski i interkulturalni centar, BIH, Oliver Ivanović, poslanik u Skupštini Kosova i Metohije, Shaip Kamberi, Odbor za ljudska prava u Bujanovcu, Republika Srbija i Željko Dobranović, Evropski pokret Hrvatske, Hrvatska. Silvo Devetak, Iskomet, Slovenija, ukazao je da treba raskrstiti sa prošlošću i okrenuti se budućnosti i integraciji u evropske tokove. On smatra da Evropu ne zanima prošlost i herojstva prošlosti nego isključivo budući razvoj.

Božica Sedlić, predsednica evropskog doma Slavonski Brod, predočila je značaj multikulturalnog obrazovanja. Naročito treba obratiti pažnju na obrazovanje mladih generacija kako njihovo obrazovanje ne bi počivalo na međunarodnoj mržnji. To se može postići izučavanjem različitih kultura i prepoznavanjem vrednosti tuđih naroda. Da bi se ovo postiglo neophodna je promena nastavnih programa. Božica Sedlić posebnu pažnju u svom izlaganju posvetila je neformalnom obrazovanju i neophodnosti formiranja škola za demokratiju, kampova

za mlade iz cele Evrope, parlamenta mladih, osnivanja evropskih klubova, organizovanja seminara za prosvetne radnike i drugim aktivnostima.

Treću sesiju Pomirenje na prostoru bivše Jugoslavije obeležila su sledeća izlaganja: Nebojša Čović, potpredsednik vlade Republike Srbije, predsednik Koordinacionog centra SRJ i Republike Srbije za Kosovo i Metohiju, Rasim Ljajić, ministar za nacionalne i etničke zajednice SR Jugoslavije, Slobodan Čačule, ministar inostranih poslova Republike Makedonije, Jadranko Prlić, Ministar za ekonomske veze sa inostranstvom, BIH, Luc Levy, Centar za političke analize, Ministarstvo inostranih poslova Republike Francuske, Romana Vlahutin, šef odeljenja za političke analize u Ministarstvu spoljnih poslova Republike Hrvatske.

Nebojša Čović, potpredsednik vlade Republike Srbije, svoje izlaganje je počeo konstatacijom da ljubav prema miru počinje prestankom govora o pravednim ratovima. Na osnovu ove konstatacije zaključuje da na Balkanu još nema ljubavi prema miru, jer svi narodi koji su učestvovali u građanskom ratu na prostorima bivše Jugoslavije govore da je njihova borba bila pravedna. Pomirenje na Balkanu je moguće, smatra Čović, ali se do njega može stići samo preciznim sprovođenjem jednog dobrog plana koji treba da postane, pre svega svojina Evropske unije. U prvoj fazi potrebno je otkloniti sve razloge za sukob. Jedna Balkanska konferencija mogla bi da locira ranjiva mesta u međunarodnim i međudržavnim odnosima. Druga faza, dvogodišnja ili trogodišnja, u kojoj Evropa treba da učini sve što može kako bi balkanskim narodima olakšala muku tranzicije i teret promena učinila snošljivim. Treća faza bi mogla pripasti pripremama za ulazak svih balkanskih država u Evropsku uniju i za sam taj ulazak.

Nešto što se nameće kao zaključak tokom cele Konferencije je da je osnovna potreba ljudskog bića osećanje sigurnosti, iz čega sledi i nužnost demilitarizacije društva, mir i skladan zajednički život. No, recept za to ne postoji. Na narodima je da iznađu pravo rešenje koje će biti u skladu s prošlošću, karakterom nacija i svim osobenostima i posebnostima u vidu multikulturalnosti i multinacionalnosti.

Govoreći o mogućim pristupima rešenju ovog problema, gosti skupa su istakli značaj privredne i kulturne razmene za uspostavljanje međudržavne saradnje. Individualno, društveno i nacionalno suočavanje i sagledavanje prošlosti jedan je od bitnih aspekata u procesu demokratizacije društva koje počiva na toleranciji, solidarnosti, interkulturalizmu i miru.

Tokom svih izlaganja provlačila se misao da je pomirenje mukotrpan proces koji zahteva mnogo truda i rada. Svi segmenti jednog civilnog društva treba aktivno da učestvuju u iznalaženju pravog puta koji će voditi do konačnog mira na Balkanu, do duhovnog i ekonomskog prosperiteta.

Jasmina Nikolić

Članci objavljeni u predhodnim brojevima za 2002. godinu

Tema broja 1., godina 5., april 2002. godine: TRGOVINA LJUDSKIM BIĆIMA

»Trgovina ženama u Srbiji i okolnim zemljama: obim, karakteristike i uzroci«

Dr Vesna Nikolić-Ristanović

»Trgovina ljudskim bićima kao specifična forma ženske migracije«

Dr Nataša Mrvić-Petrović

»Krivično delo trgovine ljudskim bićima – međunarodni dokumenti, savremena zakonska rešenja i Krivični zakon SR Jugoslavije«

Mr Sanja Čopić, Dr Vesna Nikolić-Ristanović

Ostale teme

»Žena general – san ili java?«

Biljana Milenković

Tema broja 2., godina 5., jun 2002. godine: PODRŠKA I POMOĆ ŽRTVAMA

»Krivičnoprocesne mogućnosti zaštite žrtava krivičnih dela povezanih sa trgovinom ljudskim bićima«

Dr Milan Škulić

»Službe za pomoć žrtvama kriminaliteta u Engleskoj, Velsu i Severnoj Irskoj«

Mr Sanja Čopić, Ivana Vidaković

»SAFE HORIZON – služba za pomoć žrtvama kriminaliteta u Njujorku«

Sanja Milivojević

»Žrtve kriminaliteta, emocionalna reakcija i proces oporavka«

Ivana Vidaković

»Deklaracija o pravima žrtava na odgovarajuće stan-darde službe«

Ostale teme

»Šesnaesta konferencija i godišnja skupština Evropskog foruma službi za podršku žrtvama kriminaliteta«

Jasmina Nikolić

»Bily kruh bezpeci (BKB) – organizacija za podršku žrtvama kriminaliteta u Češkoj Republici«

Jasmina Nikolić

Tema broja 3., godina 5., septembar 2002. godine: NASILJE

»Ubistva heteroseksualnih partnera: kriminološke i viktimološke karakteristike«

Mr Biljana Simeunović-Patić

»Austrijski zakon o zaštiti od nasilja u porodici«

Dr Albin Dearing

»Pritvor u slučajevima porodičnog nasilja i njegova implementacija u gradu Njujorku«

Sanja Milivojević

»Osvrt na neka pitanja seksualnog nasilja prema deci«

Mr Ivana Stevanović

»Porodično nasilje nad decom«

Biljana Mihić

Ostale teme

»11. Septembar – od šoka do Projekta Sloboda«

Sanja Milivojević